

Leander Olsen - en skötsam stenhoggerformann i grenseland

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for Historie og Klassiske fag

Ida-Anette Holm Hansen

Leander Olsen - en skötsam stenhoggerformann i grenseland

Masteroppgave i historie
Trondheim, våren 2012

Leander Olsen – en skötsam stenhoggerformann i grenseland

Ida-Anette Holm Hansen

Masteroppgave i historie
Institutt for historie og klassiske fag
NTNU
Trondheim vår 2012

Omslags fotografiet av Leander eies av Lilian Rasmussen.

Forord

Min opprinnelige plan var å skrive om synet på svenske innvandrere til Østfold mellom 1860 og 1905. Interessen for dette temaet har sitt grunnlag i at jeg selv er fra ei lita bygd utenfor Fredrikstad, Torsnes, der mange har svenske aner. Mange av svenskene kom til bygda for å jobbe på teglverket eller i stenindustrien. Etter at jeg hadde arbeidet med prosjektet et par måneder, fikk jeg gjennom min morfar tilgang til Leanders dagbøker. Leander hadde bodd i bygda mi, og var født av svenske foreldre i 1889, så temaet lå ikke så veldig langt unna mitt opprinnelige. Ettersom det fortsatt var tidlig i arbeidsfasen, fant jeg ut at jeg skulle bytte prosjekt. Dette var for spennende til at jeg kunne la det ligge.

Det var da snakk om to dagbøker, og det var en lokalhistoriker fra hjemstedet mitt, Svein Åstrøm, som sendte meg disse i digitalt format. Dagbøkene ble imidlertid kalt nr. 2 og nr. 3 av Leander selv, så jeg visste at det i det minste fantes en til. Jeg tok kontakt med sønnen til Leander, for å opplyse om prosjektet og for å stille et par spørsmål. Han heter Knut Ekeberg og bor i Australia. Han hadde den første dagboken, og sendte meg den i posten. Den var fullt lesbar og i veldig god stand. Jeg har scannet denne, slik at materialet blir bevart digitalt. Deretter leverte jeg den til Lilian Rasmussen, Leanders niese som bor i Torsnes. Jeg vil få takke Knut og Lilian for at de har vært så positive til mitt prosjekt, for god hjelp og for at jeg fikk låne dagbøkene. Svein Åstrøm fortjener en takk for den hjelpen han har gitt meg. Morfar skal også ha en stor takk fordi han fikk meg inn på dette prosjektet, et valg jeg ikke har angret på.

Sommeren 2011 var jeg på besøk på Kystmuseet på Dypedal, stedet der Leander arbeidet og bodde. Kathrine Sandstrøm skal ha takk for en hyggelig og interessant omvisning der. Det var veldig spennende å se stedene Leander skrev om.

Norsk lokalhistorisk institutt har siden 2005 delt ut et stipend på 15 000 kroner til en mastergradsstudent som skriver om et lokalhistorisk relevant emne. Jeg var så heldig at jeg ble valgt ut til å motta dette stipendet i 2011, og det er jeg svært takknemlig for.

Den personen det er viktigst å nevne i dette forordet, er veilederen min Ingar Kaldal. Han har hatt tro på dette prosjektet fra første stund, og var, om mulig, enda mer entusiastisk enn meg

da jeg fikk tak i dagbøkene. Han har alltid vært tilgjengelig, gitt gode tilbakemeldinger og pushet meg lengre enn jeg hadde klart å gå alene, og han har alltid gjort dette på en hyggelig måte.

Jeg vil også takke Malin, Mari og Ann-Helen for korrekturlesing, og for veldig god støtte.

Sist, men absolutt ikke minst, vil jeg takke mine to elskede gutter, samboeren min Christer og sønnen vår William. De har brakt meg ut av «master-boblen» man fort kan havne i, og minnet meg på hva som er det aller viktigste her i livet.

Ida-Anette Holm Hansen - Trondheim, mai 2012.

Innhold

Kapittel 1 – Innledning	1
Tema og kilder	1
Problemstilling.....	1
Litteratur	2
<i>Lokalhistorie</i>	2
<i>Formannsrollen</i>	3
<i>Arbeiderbevegelsen, syndikalisme og politikk</i>	4
<i>Avholdsbevegelsen</i>	5
<i>Kjønnsmoral</i>	5
Oppbygging	6
Kapittel 2 - Metode	9
Nyere kulturhistorie	9
Å lese andre sine dagbøker	9
Dagbøkernes funksjon	10
Skötsamhetskulturen.....	13
Mikrohistorie	15
<i>Dagboken – mikrohistorisk studieobjekt</i>	15
<i>Nærlesing – mangfold eller entydighet?</i>	16
<i>Kontekstualisering, representativitet og rekonstruksjon</i>	17
Min fremgangsmåte	19
Kapittel 3 - Stenhoggerformannen Leander Olsen	23
Stenhogging	23
Stenindustrien i Smaalenenes Amt	25
Fredrikstad Stenhuggeri.....	26
Oscar Leander Olsen	26

<i>Stenhoggerfedre får stenhoggersønner</i>	26
<i>Stenhoggerformannens oppgaver</i>	28
<i>En lesende formann</i>	29
<i>Leander, en «skötsam» formann?</i>	30
Kapittel 4 – Mellom barken og veden	33
Slurv og dårlig arbeid	33
Å underkjenne sten	35
Æreskrænkelser taales ikke – fagstolthet.....	37
Hierarki og autoritet.....	39
Økonomisk skikkelighet	41
Kompleks lojalitet.....	43
Kapittel 5 - Politikk i stenhoggermiljøet	47
Ungsosialister og syndikalister	48
Leander om syndikalistene	49
Konflikt.....	51
Hard linje mot syndikalistene – utestenging og attester	55
Fredelig sameksistens	57
Sammenfallende interesser	59
Ambivalent forhold.....	60
Kapittel 6 – Totalt forbud er vort maal	65
Stiftelsen av ungdomsforeningen	65
Stenhoggermiljøet og alkohol.....	67
Bakgrunn for avholdsengasjementet	69
Ambivalente holdninger	70
Avholdsbevegelsens retorikk.....	73
Leanders idealer og tilhørighet	77
Kapittel 7 – Manipulerende kvinner og hete menn	81

Blide og pratsomme jenter	82
Angrep og forsvar	83
Kvinneres trolldomspekt	84
Roar og damene	89
Fornuft og følelser – ulike idealer for menn og kvinner?	94
Kapittel 8 – Avslutning	99
Nærlesing og betydningstetthet	99
Intertekstualitet	100
Å nyansere dikotomier og abstrakte begrep	101
Generalisering og det allmenne	104
Kilder	107
Mine hovedkilder	107
Digitale kilder	107
Andre kilder	108
Litteratur	109

Kapittel 1 – Innledning

Tema og kilder

Dette er en mikrohistorisk studie av tre dagbøker skrevet av en stenhoggerformann mellom 1907 og 1915. Stenhoggerformannen het Leander Olsen, og var 18 år da han begynte på den første dagboken. Den første dagboken har jeg hatt tilgang til i sin originale form, de to andre digitalt.

Denne oppgaven handler om temaer Leander skrev om i dagbøkene sine, men ikke nødvendigvis det han skrev mest om. Det tydeligste temaet i dagboken er arbeid, da flesteparten av notatene handler om dette. Under temaet arbeid, ligger det to deltemaer, formannsrollen og arbeidspolitikk. Leander var aktiv avholdsmann, så avholdsbevegelsen er et av temaene. I tillegg skrev han en del om forholdet mellom menn og kvinner. Mitt prosjekt søker å tegne et bilde av Leanders livsverden på tidspunktet dagbøkene ble skrevet, ved å analysere ulike aspekter av livet hans ut fra hvordan han omtalte dem i dagbøkene. Samtidig vil jeg sette ham inn i en kulturell kontekst, da han naturligvis påvirket og var selv påvirket av samtiden og kulturen han levde i.

Problemstilling

Som menneske står man alltid ovenfor en rekke valg, og man posisjonerer seg mellom en rekke ytterpunkter. Posisjonene man har på aksene mellom alle disse ytterpunktene, og dermed også i forhold til andre mennesker, tegner til sammen et sammensatt bilde. Dette bildet sier noe om en persons verdier, interesser og moral. Posisjonene man inntar er ikke konstante, man opplever hele tiden ting som gjør at man revurderer og forandrer sitt ståsted. Man føler kanskje også ofte en ambivalens, at man blir dratt mellom ytterpunktene.

Som formann sto Leander i en posisjon som kunne være vanskelig. Han sto *mellom ledelsen i firmaet og arbeiderne*, og hørte egentlig ikke hjemme i noen av leirene. Han var, så å si, mellom barken og veden. Samtidig bodde han i amtets mest *konservative* prestegjeld, men var selv omgitt av *radikale* stenhoggere, blant annet *syndikalister* som skapte trøbbel for formennene og firmaene. Han levde i *avholdsbevegelsens* storhetstid, men det var ikke alle stenhoggerne som var med på denne bevegelsen. Stenhoggerne var kjent for å *ta seg en fest*.

Det ser også ut til at han til tider følte han sto midt i en dragkamp mellom *kvinner og menn*, der kvinnene brukte sin list for å lokke til seg mennene, og mennene måtte kontrollere seg selv for ikke å bli lurt inn i kvinnens favn. Dette skjedde i en tid der kjønnsmoral og kvinners posisjon hadde blitt ivrig debattert i noen tiår.

Hvordan beveget Leander seg i landskapet mellom disse motstridende kreftene? Hva kan Leanders holdninger og erfaringer fortelle oss om forholdet mellom de motstridende kreftene, kulturen de var en del av, og det å stå i en mellomposisjon? Dette er problemstillingene jeg søker å finne svar på gjennom min analyse, og de henger tett sammen. Det ser ut til å være en fellesnevner som går igjen i Leanders holdning i disse sakene, nemlig «å være herre over seg selv». Dette vil være en rød tråd gjennom oppgaven. Analysen vil også være inspirert av *Den skötsamme arbetaren* av Ronny Ambjörnsson og Björn Horgbys *Egensinne och skötsamhet*. Dette vil jeg gå nærmere inn på i kapittel to.

Litteratur

Lokalhistorie

Ulf Hjärdars *Sten. En historie om stenhoggingen på Hvaler* tar grundig for seg flere aspekter ved stenindustrien og miljøet rundt på Hvaler, og nevner Leander flere ganger. Boken inneholder også noen sider spesifikt om formannen. Et problem med Hjärdars bok er mangelen på kildehenvisninger i teksten. Dette må tas til etterretning når man bruker boken som kilde.

En annen bok som også gir god informasjon om stenindustrien og stenhoggeryrket er *Granit – stenhoggerens historie i grenselandet*, skrevet av Rolf Danielsson og Svein Norheim. Grenselandet det her er snakk om er Østfold og Bohuslän, og boken tar blant annet for seg stenhoggingens historie i området, selve arbeidet og kulturen rundt.

Stenindustrien var en sentral industri i store deler av Østfold, følgelig blir emnet behandlet mer eller mindre utførlig i de fleste bygdebøker fra området. Fokuset er stort sett på arbeiderne, og det er skrevet lite om formannen. Bokserien *Gårder og slekter i Borge og Torsnes*, av Karl Ottar Fjeld, Lars Ole Klavestad og Svein Åstrøm, har informasjon om stenhoggermiljøet spredt mellom gårds- og slektshistoriene i bøkene. Åstrøm har også vært til

god hjelp over e-post. Han arbeider nå med et verk om stenindustrien i Fredrikstad som er ventet utgitt i 2014.

Ellers finnes mye bakgrunnsinformasjon om stenindustrien, kultur og levemåte på tiden jeg skriver om i bøker av Arne Bugge Amundsen, Martin Dehli og Inger Jensen, samt Kathrine Sandstrøm sin masteroppgave om stenhoggerkvinner på Spjærøy, *Kvinder kom vær med!*. Jensen har skrevet *Hvaler Bygdebok 1800-1940*, men her er det lite som er direkte relevant om stenhoggingen. Undertittelen *Havet var leveveien* avslører at denne konsentrerer seg mest om kystfolket på Hvaler. Hjarðar har også kritisert denne for å inneholde en del feil om Hvalerpolitikken.¹

Gjennom å ha lest disse bøkene, samt dagbøkene, har jeg klart å opparbeide meg en del bakgrunnskunnskap om stenindustrien og stenhoggeryrket. Om det skulle refereres til en av disse bøkene hver gang det står skrevet noe om hvordan noe foregikk i dette miljøet, ville oppgaven endt opp med veldig mange fotnoter. Fotnotebruken er dermed blitt begrenset noe, og det er bare blitt lagt inn en referanse til denne litteraturen der det har vært helt nødvendig, for eksempel hvis det handler om en spesifikk situasjon, en person eller lignende.

Formannsrollen

Det har blitt skrevet lite om formannsrollen i Norge, og mye av den internasjonale litteraturen handler om fabrikkformannen. Perspektivet i denne litteraturen har da ofte vært en historie om tap. Tapshistorien går ut på at det etter 2. verdenskrig ble innført ny teknologi på mange arbeidsplasser, og at formannen (og arbeideren) mistet oversikt over og kunnskap om arbeidsprosessen. Det handler også om at formannen fikk mindre makt over arbeiderne med innføring av personalavdelinger og økt organisering blant arbeiderne. Dette kan vi blant annet se i Kenneth Kolkers «The changing status of the foreman».

Det å arbeide som stenhogger var noe helt annet enn å arbeide på en fabrikk, derfor er det vanskelig å sammenligne Leanders historie med den typiske tapshistorien. Men den gamle formannsrollen som beskrives i disse artiklene, formannens gullalder så å si, kan ligne mer på Leanders rolle. Leander hadde kontroll over arbeidsprosessen, på den måten at han hadde all kunnskapen om hvordan arbeidet skulle gjøres. Han hadde også makt til å ansette og si opp

¹ Ulf Hjarðar, *Sten. En historie om stenhoggingen på Hvaler*, 2005: s. 180.

folk, han kunne planlegge og godkjenne arbeidet og så videre. Så formannen Leander kan ligne på den gamle formannstypen vi leser om i litteraturen. Her har jeg blant annet benyttet meg av David Dunkerleys *The Foreman: aspects of task and structure*, Hollis Godfreys «The Foreman» og Uriel G. Foas «The Foreman-Worker Interaction: A Research Design» for å se på hvordan formannen blir beskrevet. Her har jeg både funnet informasjon om hvordan formannen «burde» oppføre seg, og beskrivelser av hvordan faktiske formenn utførte arbeidet sitt. Leanders erfaringer har blitt brukt for å nyansere hvordan formannen ofte fremstilles i litteratur som dette. Dette er ikke historiefaglige arbeider, men studier fra sosiologi og samfunnsfag.

Arbeiderbevegelsen, syndikalisme og politikk.

For informasjon om arbeiderbevegelsen i Norge har hovedsakelig Øyvind Bjørnsons *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. På klassekampens grunn* blitt benyttet. For mer lokale forhold har Ulf Hjordars *Sten* vært nyttig. *Sten* gir en god innføring i det politiske miljøet på Hvaler og de radikale arbeiderne, som det var mange av blant stenhoggerne der. Jeg har også hentet en del informasjon hos Kathrine Sandstrøms masteroppgave, presentert over.

Det har vært nokså vanskelig å finne informasjon om syndikalistene i Norge. De blir noen steder nevnt kort i forbindelse med for eksempel antimilitarisme, men som oftest uten noe bakgrunnsinformasjon. Når deres dannelse blir nevnt, som i Jorunn Bjørgums *Martin Tranmæl og radikaliseringsen av norsk arbeiderbevegelse 1906-1918*, forsvinner de ut av bildet så fort de skiller lag med Arbeiderpartiet. Eva Blomberg tar imidlertid grundig for seg syndikalismen i sin *Män i mörker*, om politikk og identitet i svensk gruveindustri. Selv om den handler om svenske forhold, er den likevel relevant for forholdene på Hvaler og i Norge, fordi syndikalistene var knyttet nokså tett sammen over landegrensene. Edvard Bull d.e. har også skrevet en bok, *Socialisme og syndikalisme*, som tar for seg syndikalistbevegelsens dannelse og holdninger.

Noe av informasjonen om syndikalismen har jeg hentet fra Harald Fagerhus' *Anarkismen og syndikalismen i Norge gjennom 150 år*. Fagerhus skriver i forordet at dette ikke er et forsøk på objektiv historieskriving, men en mulighet for anarkistene og syndikalistene selv å komme til orde. Dette kan representere et kildekritisk problem, og jeg har kun brukt denne når jeg ikke har funnet opplysninger andre steder. Det må dermed tas til etterretning at dette er

informasjon om syndikalisme slik som syndikalistene selv vil fremstå. Dette er imidlertid interessant i seg selv å se på i forhold til Leanders oppfattelse av dem.

Avholdsbevegelsen

Informasjon om avholdsbevegelsens historie i Norge har først og fremst blitt hentet fra Per Fuglums *Et onde avskaffer man!: arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden*. Jeg har også brukt Ole Kallelid og Leif Kjetil Skjævelands *Avholdsbyen: historien om avholdsbevegelsen i Stavanger*, samt lokalhistorisk litteratur.

For å se på alkoholmotstandernes retorikk har jeg brukt blant annet jubileumsboken til DNT, *125 år for alles vel. Det norske totalavholdsselskap 1859-1984*, redigert av Per Fuglum, en bok skrevet i 1921 av en avholdsmann, T. Davidsons *Avholdsbevægelsen som kulturkamp*, samt litteratur om arbeiderbevegelsen. Også litteraturen om «skötsamhetskulturen» har vært interessant her, for å se på sammenhengen mellom livssynet og holdningene som var vanlig i «skötsamhetskulturen» og holdningene til alkohol som Leander uttrykte.

Kjønnsморal

I kapitlet om kjønnsморal har det vært viktig å se om det fantes en gjenklang for Leanders syn på dette temaet i annen litteratur. Var Leanders holdninger vanlige, og hvor kan de ha kommet fra? Bram Dijkstras *Idols of perversity. Fantasies of feminine evil in fin-de-siècle culture* og Peter Gays *The Bourgeois experience: Victoria to Freud. Volume 1- Education of the senses* gir et grundig beskrevet bilde av synet på kvinner rundt århundreskiftet. Dijkstra er professor emeritus i engelsk litteratur, og i boken ser han på hvordan kvinner ble fremstilt i kunsten mot slutten av 1800-tallet og viser en fremvoksende anti-feminisme knyttet opp mot blant annet evolusjonsteorien. Gays bok er den første i hans serie på fem om den engelske og amerikanske middelklassen mellom 1820 og 1914. Gay, som er professor emeritus i historie, bruker blant annet psykoanalytiske teorier for å se på forholdet til seksualitet og synet på kvinner og menn i denne boken.

Jeg har også brukt Ida Blom og Sølvi Sogners *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, samt Hilde Bondeviks artikkel «Henrik Ibsen og hysteriet» fra *Edda* 04/2005, for å se på hva slags kvinnesyn som var vanlig, og hvilke problemer angående kjønn og kvinner som ble diskutert i Norge og Europa på Leanders tid.

I tillegg har jeg benyttet litteraturhistoriske arbeid som omhandler og analyserer litteraturen Leander leste. For analyse av Ludvig Holbergs diktning har jeg brukt *Ludvig Holberg: a European writer: a study in influence and reception*, redigert av professor i Skandinavistikk ved Universitetet i Wien, Sven H. Rossel, og Ingeborg W. Owesens artikkel «Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist» fra *Norsk Filosofisk tidsskrift* 01/2010. Og for analyse av Leo Tolstojs *Kreutzer-sonaten* har jeg brukt Irene Iversens artikkel «Hvem har skylden? – Kunsten og sanseligheten i Leo Tolstojs *Kreutzer-sonaten*» fra *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift* 01/2011.

Oppbygging

Min metodiske tilnærming er inspirert av mikrohistorie, litteraturvitenskap og den språklige vendingen, men jeg har ikke villet følge noen oppskrift. Da historiefaget ble evaluert på oppdrag fra Norges forskningsråd i 2007, ble kombinasjonen mikrohistorie og lokalhistorie etterlyst. Arnfinn Kjelland har i sin artikkel «Norsk lokalhistorie og 'nyare' mikrohistorie» gjort rede for norsk historieforskning der det har vært berøringspunkter mellom disse grenene. Samtidig har, som jeg går nærmere inn på i kapittel to, dagbøker blitt lite brukt i mikrohistoriske studier. Man kan si at dette prosjektet er utprøvende metodisk, og jeg har derfor valgt å bruke et eget kapittel på å gjøre rede for min metodiske tilnærming og bruk av dagbøker som kilde. Jeg håper med dette jeg kan vise hvordan denne kombinasjonen kan være fruktbar for å få ny innsikt i historiske prosesser.

I tredje kapittel gjør jeg rede for bakgrunnsinformasjon om Leander, stenhoggeryrket, formannsrollen og den lokale stenindustrien.

Etter dette følger fire analysekapitler. Det første analysekapitlet handler om selve formannsrollen. Her ser jeg på forholdet mellom Leander og arbeiderne og Leander og ledelsen. Oppførte Leander seg slik formennene ofte blir beskrevet i litteraturen, dratt mellom to parter, men til syvende og sist på ledelsens side? I det femte kapitlet tar jeg for meg politikk og arbeiderbevegelse. Det var mange radikale stenhoggere på Spjær, der Leander holdt til, og jeg skal se på hvordan han forholdt seg til disse og politikk generelt. Sjette kapittel handler om avholdssaken, der Leander var aktiv. Jeg vil blant annet se på hvordan han omtalte dem som drakk seg fulle, og på retorikken avholdsbevegelsen brukte. I det siste analysekapitlet ser

jeg på hvordan Leander omtalte forholdet mellom kvinner og menn. Dette er et av temaene Leander skrev mest om, og ser ut til å ha hatt sterkeste meninger om. Hva var essensen i hans syn på kjønns-moral, og hvordan passet det inn i samtiden? Til slutt vil jeg samle trådene i et avslutningskapittel.

Kapittel 2 - Metode

Nyere kulturhistorie

Min fremgangsmåte og valg av studieobjekt er inspirert av nyere kulturhistorie. Nyere kulturhistorie vokste frem på 1980-tallet og er en samlebetegnelse for flere beslektede retninger innenfor historiefaget, som historisk antropologi, mikrohistorie, dagliglivshistorie, poststrukturalisme, den språklige vendingen, diskursanalyse og historie som fortelling.² Fellesnevnerne for denne vendingen fra sosialhistorie til nyere kulturhistorie var i mange tilfeller motstand mot store teorier, modeller og forenkling, og en noe større åpenhet både når det gjelder egen fremgangsmåte og for det flertydige og mangesidige. Mikrohistorie fantes også som en retning innenfor sosialhistorie på 1970-tallet, men da handlet det mer om å redusere skalaen på studieobjektet til et lokalt avgrenset miljø for å se hvordan sosiale relasjoner og mønster artet seg der. I nyere kulturhistorie har derimot lese måten vært det viktigste med mikro, altså nærlesing og tolkninger som har som hensikt å gjøre bildet klarere, men også mer flertydig.³

Å lese andre sine dagbøker

*To get close to the truth of another person's diary, then, one must read a lot of it for a long time. A diary is a dark room that you enter from a brightly lit exterior. It is so dark in there that you can't see a thing, but if you stay there for half an hour, you begin to see outlines, silhouettes begin to emerge from the shadows, you begin to make things out.*⁴

Dette burde Philippe Lejeune vite alt om. Da han skrev *On diary* hadde han i 12 år studert hvorfor noen mennesker skriver dagbok.⁵ Det er ikke lett å forstå en annen persons dagbok. Eller sin egen dagbok, skrevet for en stund siden, for den saks skyld. Når man skriver dagbok, kan man ikke skrive ned alt som har skjedd i løpet av dagen. Man filtrerer og velger ut. Samtidig er veldig mye implisitt, man skriver ikke ned det som er selvfølgelig for en selv. Som Lejeune skriver: «Let's say instead that one day is, in reality, a continuous, sketchy

² Ingar Kaldal, *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*, 2002: s. 7.

³ Kaldal 2002: s. 90.

⁴ Philippe Lejeune, *On diary*, 2009: s. 181.

⁵ Lejeune 2009: s. 29.

mass, and the diary is a sculptor who gives it form by removing nine-tenths of its material».⁶ Men som vi ser i det første sitatet, er det håp. Når man leser en persons dagbok lenge nok, begynner man å forstå mer og mer. Og det er godt å høre for en som har lest over 1000 håndskrevne sider av en annens dagbok, noe som utgjør nesten 8 års dagbokskrivning.

Leander skrev dagbok (med veldig få unntak) hver dag i hele perioden mellom 27. desember 1907 og 10. oktober 1915. Det første problemet som dukket opp ved lesing av Leanders dagbok, var selve skriften. Dette var på grunn av en kombinasjon av slurvete skrift, og uklare digitale kopier. Men disse problemene løste seg etter hvert som jeg ble mer vant til å lese i dagbøkene. Fortsatt er det noen ord som er vanskelig å tyde. Ord der betydningen er litt usikker, er markert med [?] i sitatene.

Det forekommer også feilstavelser og inkonsekvent staving av ord og navn i dagboken. I tillegg er det varierende bruk av punktum og stor bokstav. I alle tilfeller har sitatet blitt skrevet akkurat slik det står i dagboken, med unntak av «ø» i stedet for «ö». Om det er noe som behøver en forklaring, blir denne gitt i en fotnote. Datoen oppgitt i referansen vil være for siden innlegget begynner på, ikke nødvendigvis der akkurat det jeg nevner står skrevet. Ofte vil det likevel være det, ettersom de fleste innleggene er nokså korte.

Dagbøkenes funksjon

Hvorfor velger man å skrive dagbok? Det spørsmålet finnes det mange svar på. Det kan være fordi man vil huske ting, fordi man trenger et utløp for sine følelser, eller for å ha et sted å skrive ned sine refleksjoner. Lejeune skriver at man også kan se på dagboken som en slags livsforsikring. Man har alltid et innlegg å skrive, og tanken på å fortsette dagboken kan gi en følelse av å holde døden borte.⁷ I mange dagbøker kommer avslutningen som følge av at den som skriver rett og slett dør.

Hvorfor valgte Leander å skrive dagbok? Dette har han skrevet veldig lite om. Det første innlegget han skrev startet på helt vanlig måte:

Fredag den 27de december 1907 (3de dag jul) begyndte vi at laste 5/4 brosten til London.

⁶ Lejeune 2009: s. 179.

⁷ Lejeune 2009: s. 189.

Han presenterte ikke seg selv, og han reflekterte ikke i dagboken over hvorfor han begynte å skrive. Ut fra datoen kan vi gjette at han fikk en notatbok til jul, og at dette fikk ham til å begynne å skrive. Men om dette var noe han hadde ønsket seg, noe han hadde vurdert lenge, eller om han begynte å skrive på impuls, er det umulig å vite. Han reflekterer likevel over dagbokskriving et sted:

*Idag er akkurat et aar siden jeg begyndt at for dagbog og jeg angrer ikke på det, ikke sinker jeg noget med det, saa utbyttet er bare hygge ved det.*⁸

Ettersom Leander ikke har skrevet noe mer eksplisitt om hvorfor han skrev dagbok, må vi se på hva han faktisk skrev for å finne ut mer om dagbøkernes funksjon. Jeg har som sagt valgt å dele inn analysen min etter tema, og det temaet Leander skrev aller mest om var arbeid. Det er ikke så rart når man tenker på i hvor stor grad arbeidet preget livet hans. Formannsrollen var ikke bare et yrke, men en identitet. Dagbøkene gjenspeiler livet hans, på den måten at det som preget størsteparten av livet hans på den tiden, også preger størsteparten av dagbøkene. Dette forteller oss også noe om dagbøkernes funksjon. Dette var ikke et sted der Leander skrev om sine følelser og dypeste, hemmelige tanker. Når man tenker på dagbøker, tenker mange kanskje på en bok med dagbokskriverens innerste hemmeligheter. Veldig mange av dagbøkene Lejeune tar for seg er også slike. Leanders dagbøker minner mer om typiske bondedagbøker, som Britt Liljewall ser på i sin avhandling *Bondevardag och samhällsförändring*, avlagt ved Historiska institutionen i Göteborg. Bondedagbøkene er preget av korte og konsise rapporter fra dagen som har gått, og slik er det også veldig mye av i Leanders dagbøker. Mange av innleggene er som dette:

*Har mærkt paa Almvik og Lerdalen og Nordenhaug pent veir lidt koldt. i kveldningen nede og skrapte baaten.*⁹

Liljewall skriver at refleksjonsdagbøker var typisk for borgerskapet.¹⁰ Her er et viktig poeng som kan si noe mer om hvorfor Leander skrev slik han skrev. Det var ikke bare det at store deler av hverdagen hans var preget av arbeidet. En annen forklaring på at dagbøkene i store deler består av enkle rapporter, kan være at han rett og slett ikke hadde tid til å sitte og skrive lange refleksjoner i dagboken. Det kan også være at hans kultur ikke hadde noe rom for «bekjennelsesdagbøker», at det ikke var aktuelt for ham å skrive så personlig. Leander sine

⁸ Leander Olsens dagbok nr 1, s. 220, søndag 27. desember 1908.

⁹ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 324, lørdag 4.4.1914.

¹⁰ Britt Liljewall, *Bondevardag och samhällsförändring*, 1995: s. 31.

dagbøker er ikke preget av like korthugd språk og fravær av refleksjoner som bondedagbøkene. Det finnes innslag av refleksjoner og han skrev også om andre temaer enn arbeidet. Noen ganger gjenga han avisartikler, anekdoter og ting han hadde lest. Men Leanders dagbøker har absolutt mer til felles med bondedagbøkene enn med «bekjennelsesdagbøker».

Ut fra måten Leander skrev dagbøkene sine på, er det sannsynlig at det å huske var et viktig motiv for hans dagbokskrivning. Men det finnes også spor av skriveglede og poetiske vendinger i dagbøkene hans:

Skogen staar i den herligste vinterskrud. Grenene bugner av den hvide rene sne. Naar Julen kommer med en saa ny, fin, og ren dragt som nu; saa er det som det dækker alt gammelt alle smaaligheter og ubehageligheter og maner til nye fortsætter [?], gir nyt mod, nye kræfter og en maa se alt fra en ny kant som ikke før har været opdaget. alt blir venligere stemt. Det er en sand nydelse bare at betrakte naturen-¹¹

Leander reflekterte over den vakre vinternaturen, og brukte en poetisk setningsbygging for å skrive om det. Dermed kan vi også tolke dagboken hans som et sted der han fikk uttrykk for sin poetiske side. Dette vises også ved at han på siste side av den andre dagboken har skrevet et dikt om fugler. Jeg har ikke klart å finne diktet igjen noe sted, og under har han signert med L.O. Det er derfor trolig at han har skrevet diktet selv. I tillegg har han tegnet flere steder i dagbøkene, både mønster og mer realistiske bilder. Dette viser at dagbøker kan være et sted der man kan få uttrykke seg selv, uten at det betyr at man må tømme ut alle sine følelser og hemmeligheter.

Selv om det er lite som kan regnes som veldig privat i Leanders dagbøker, er det tegn som tyder på at han helst ikke ville at noen skulle lese dem. To ganger bruker han koder for å skjule navnet på jenter han er forelsket i. Det at han holdt ting skjult på denne måten, tyder på at han var redd for at noen skulle lese dagbøkene hans. Eller han kan ha gått ut fra at noen kom til å lese dagbøkene hans, og at det var derfor han anonymiserte. Og det kunne jo være en fare for at noen kom til å snoke i dagbøkene hans, for han bodde sammen med andre mennesker. Denne tanken på at noen *kan* lese dagbøkene dine, vil alltid være en trussel for dagbokskriveren, eventuelt et håp.

¹¹ Leander Olsens dagbok nr. 3, 253, torsdag 25.12.1913.

Mange tenker kanskje at de skal være helt ærlige i dagboken sin, men tanken på at andre kan lese den bidrar til at man gjerne fremstiller seg på en spesiell måte, bevisst eller ubevisst. Dagbøkene viser bare en side av en sak, og denne fremstilling er igjen høyst selektiv. Lejeune skriver at dagbokskrivere mange ganger skriver at de skal fortelle dagboken sin alt, men i realiteten er de veldig selvsensurerende. Dessuten er det vanskelig å vite hvor mye som er preget av selve personligheten til dagbokskriveren, og hva som rett og slett er formelle mønster for hvordan man skriver en dagbok.¹² Man har altså alltid en potensiell leser i tankene når man skriver, selv om man egentlig i utgangspunktet bare skriver for seg selv. Og man skal være forsiktig med å tro at man blir ordentlig kjent med en person av å lese dens dagbok. Men om det Leander skrev var «sant» eller ikke, er ikke det mest interessante med hans tekster. Det at han valgte å legge vekt på visse sider ved seg selv i fremstillingen, sier uansett noe om hva han mente var viktig.

Det bør kort nevnes at noen personer Leander skrev om har fått pseudonym i denne oppgaven. Dette gjelder de involverte i kjærlighetslivet til Leanders kamerat, her kalt Roar. Det kan diskuteres om dette er nødvendig. Når det gjelder tidsperspektivet, er dette helt på grensen, da det er rett under 100 år siden notatene om disse personene ble skrevet. Det kan også diskuteres om innholdet er såpass sensitivt at det må anonymiseres av hensyn til personvern. Men fordi dette handler om mulige seksuelle forhold i en tid der dette ikke var like akseptert som i dag, samt at dette foregikk i et lite samfunn og det derfor kan være lett å finne ut hvem disse personene var, har jeg valgt anonymisering. Jeg har imidlertid ikke anonymisert når en persons arbeid, arbeidsmoral, oppførsel eller lignende har blitt omtalt i negative ordelag.

Skötsamhetskulturen

Som nevnt vil analysen min være inspirert av *Den skötsamme arbetaren* av Ronny Ambjörnsson og *Egensinne och skötsamhet* av Björn Horgby. Skötsamhetsbegrepet var en stor del av svensk arbeiderkulturdebatt på 1980- og 90-tallet.¹³ Ambjörnsson beskriver arbeiderkulturen som han vokste opp i, og «skötsam» er et begrep som betegner denne kulturen. Det er vanskelig å oversette dette begrepet til norsk. Fordi det rommer så mye, må vi bruke flere norske begrep for å få en anelse om hva dette handler om. Å være samvittighetsfull, ærlig og pålitelig dekker noe av det, men det nærmeste vi kommer er trolig «skikkelighet». I dette ligger det et valg om å oppføre seg skikkelig, og ikke kaste bort livet

¹² Lejeune 2009: s. 132 og 133.

¹³ Ingar Kaldal, «Arbejdets kulturer - hvordan studere dem?», *Arbejderhistorie* 1995, nr. 4: s. 101.

sitt på tull. Man skulle være nøysom, verken sløse bort livet sitt, evnene sine eller pengene sine ved for eksempel å være lat, gamble eller drikke seg full. Bak dette lå en tro på at om alle fikk den rette kunnskapen og arbeidet sammen, kunne man gå mot en bedre fremtid. Lesing var derfor viktig for denne kulturen. Det var ikke så viktig hva man leste, men at man leste. Når man leste, lærte man seg å diskutere, se en sak fra flere sider og tenke mer abstrakt.¹⁴

Dette er karakteristikk som passer veldig godt til Leander, bortsett fra en ting: det svenske skötsamhetsbegrepet ble brukt om sosialdemokrater og en kultur som var typisk for arbeiderbevegelsen. Det var også snakk om en bevisst strategi for å bli jevnbyrdig med borgerklassen, i tillegg til en individuell levemåte.¹⁵ For det første er det ikke like lett å plassere Leander i en gruppe. Han var ikke en av arbeiderne, men han var heller ikke en del av borgerskapet eller kapitalen. For det andre er det uklart om «skötsamheten» var en strategi for ham, om det i det hele tatt var noe han var bevisst. Selv om han ikke direkte kan plasseres inn i «skötsamhetskulturen», kan likevel dette perspektivet være fruktbart for analysen. Et fellestrekk som går igjen i mange av «skötsamhetskulturens» elementer, er det å kontrollere seg selv. Dette er trekk som ikke er avgrenset spesifikt til noe sosialdemokratisk. Det finnes også i avholdsbevegelse, religiøse bevegelser og lignende. For å kontrollere seg selv, må man kjenne seg selv. Dette ser jeg som viktige begrep for å få innsikt i Leanders holdning til arbeid, alkohol, politikk og kjønnsmoral.

Som vi ser av tittelen på Horgbys bok, skriver han også om «egensinnige» arbeidere. Dette var en annen strategi som noen arbeidere brukte for å takle moderniseringens konsekvenser. Denne besto, i motsetning til «skötsamheten», av en motstand mot forandringene og var en måte å unngå å bli kontrollert av andre på. Horgby skriver imidlertid at «skötsamhet» og «egensinne» ikke er ment som to motpoler, men to mulige strategier arbeiderne valgte seg i møte med de samme utfordringene.¹⁶

I denne sammenhengen er det også viktig å nevne de svenske etnologene Jonas Frykman og Orvar Löfgrens bok, *Det kultiverte mennesket*. De skriver om en «kultivert» mennesketype som vokste frem i borgerklassen på 1700-tallet, og at borgerklassens kultur sto som seirende og normgivende ved inngangen til det 20. århundret. Viktige elementer i denne

¹⁴ Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren*, 1988, s. 117-119.

¹⁵ Björn Horgby, *Egensinne och skötsamhet*, 1993: s. 361.

¹⁶ Horgby 1993: s. 40 og 41.

kultiveringsprosessen var selvkontroll og disiplinering. Ambjörnsson og Horgby viste at disse tenkemåtene og prosessene også foregikk i arbeiderklassen, men uten at det var snakk om å bli «borgerliggjort». Disse studiene er alle inspirert av det samme tankegodset, blant annet Norbert Elias' kjente studie av hvordan det i tidligere tider også skjedde kulturelle endringer som handlet om å styrke menneskets selvkontroll.¹⁷ Dette analyserte han i sitt store verk *The civilizing process*.¹⁸ Man kan si at den kulturen jeg studerer ligger mellom Frykman/Löfgren og Ambjörnsson/Horgby, ettersom Leander verken tilhørte arbeider- eller borgerklassen. Selv om min analyse henter mest inspirasjon fra skötsamhetsbegrepet, er det greit å ha i minne at begrepet er en del av større debatter på flere felt innenfor kultur- og hverdagshistorie.

Mikrohistorie

Min hensikt har ikke vært å lage en komplett eller «sann» fremstilling av Leander. Jeg ville tegne et komplekst bilde av en mann som levde i et miljø som var preget av spenninger. Jeg har vært interessert i hvordan Leander forholdt seg til disse spenningene, hvordan han posisjonerte seg på aksene mellom de ulike ytterpunktene, og hans forhold til menneskene som var involvert. Hovedformålet er imidlertid ikke innsikt i et individs liv og tanker, men å bruke det Leander har skrevet for å belyse disse spenningsforholdene i denne spesifikke kulturen og tiden. For å gjøre dette, har jeg både sett på *hva* Leander skrev om og *hvordan* han formulerte seg.

Dagboken – mikrohistorisk studieobjekt

Dette er en mikrohistorisk studie, i den forstand at jeg har et mikrohistorisk studieobjekt, nemlig dagboken til en helt «vanlig» mann. Dagbøker som kilde har vært lite brukt i mikrohistorie. Mye av grunnen til dette kan nok være at det kan være vanskelig å få tilgang til dagbøker. Mikrohistorikere har heller benyttet seg av kilder som kirkebøker, pantedokumenter og rettsprotokoller. Carlo Ginzburgs *The cheese and the worms* og Emmanuel Le Roy Laduries *Montaillou* er to av de mest kjente mikrohistoriske verkene, og i begge disse har forfatterne benyttet seg av avhørsprotokoller som kilder. Her i Norge har

¹⁷ Jonas Frykman og Orvar Löfgren, *Det kultiverte mennesket*, 1994: s. 10 og 189, og Ambjörnsson 1988: s. 22.

¹⁸ Originaltittet *Über den Prozess der Zivilisation*, utgitt i 1939. Frykman og Löfgren 1994: s. 223.

Ingar Kaldal benyttet seg av politiets avhørsprotokoll i sitt arbeid om «Mindasaken» i *Veit og gate: daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880-1950*.¹⁹

Disse kildene er skrevet med en helt annen hensikt enn for å få innsikt i enkeltmenneskers hverdag. Gjennom dagboken som kilde får vi derimot et unikt innblikk i en enkeltpersons hverdag, hans fremstilling av sitt lokalmiljø, og ikke minst, hans fremstilling av seg selv i tekster som er skrevet nettopp med fremstilling av seg selv og nærmiljø som formål.

Dagbøker er subjektive, men samtidig (og kanskje nettopp derfor) realistiske kilder for å få tilgang til en persons tenkemåter om sitt liv.

Det mest kjente mikrohistoriske prosjektet her i Norge er nok Sivert Langholms «Ullensakerundersøkelsen». I artikkelen «Historie på individnivå» skriver Langholm at han ville kombinere opplysninger på individnivå fra mange forskjellige aktører og på mange forskjellige måter.²⁰ Man kan si at i dagbøkene finner vi opplysninger om forskjellige sider av livet til individet kombinert i en og samme kilde. I tillegg er dette kombinert av individet selv, og gir dermed innblikk i hva som var viktig i dette individets liv, samtidig som hans tolkninger og tenkemåter om hvordan ulike sider av hans liv hang sammen kan avsløres.

Nærlesing – mangfold eller entydighet?

Men prosjektet mitt er også mikrohistorisk i den forstand at jeg har sett på kildene mine med «mikroblikk», altså har fremgangsmåten min vært preget av nærlesing.²¹ Flere historikere har vært inspirert av Clifford Geertz. Han presenterte i *The interpretation of cultures* i 1973 en fremgangsmåte, «thick description», som er blitt mye referert til, og som passer godt for mitt prosjekt. For å forklare denne måten å lese «tekst» på, ber han oss se for oss to gutter som blunker med øyet. Den ene leer bare på øyelokket og blunker med det ene øyet, mens den andre prøver å gi uttrykk for noe. Han blunker med vilje, til noen andre, for å sende en hemmelig beskjed, i henhold til en kulturell kode. Blunkene ser helt like ut utenfra. Dette illustrerer forskjellene mellom «thin description» og «thick description». Det første beskriver

¹⁹ Et prosjekt som kan ligne mer på mitt er Jelle Van Lottum og Sølvi Sogners mikrohistoriske tilnærming til et personlig brev fra 1664. Jelle Van Lottum og Sølvi Sogner, «Magnus og Barbara. Mikrohistorie i Nordsjøregionen på 1600-tallet», *Historisk tidsskrift* 03/2006.

²⁰ Sivert Langholm, «Historie på individnivå», *Historisk tidsskrift* 53/1974.

²¹ Ingar Kaldal, *Alltagsgeschichte og mikrohistorie*, 1994: s. 47.

bare den ytre bevegelsen, mens den andre beskriver de forskjellige lagene med kulturelle koder og betydninger som kan ligge bak et slikt blunk.²²

Den tyske mikrohistorikeren Hans Medick var påvirket av Clifford Geertz, og så «thick description» som det motsatte av fremgangsmåten i vanlig sosialhistorie, der mangfoldet av betydninger ofte ble gjort så entydig som mulig.²³ Dette har vært en viktig del av mitt prosjekt. Jeg ville vise at Leanders tilhørighet ikke alltid var entydig, men preget av ambivalens. Leander kunne for eksempel beskrive ungsosialistene som roten til alt ondt på et tidspunkt, samtidig som han på et annet gikk på arrangementene deres og var sammen med dem på fritiden. Jeg har prøvd å bruke dette til å få frem et nyansert og interessant bilde av de kulturelle spenningene i hans tid og miljø. Ved å analysere hvordan en mann opplevde disse spenningene, kan vi få et mer rikt fasettert bilde av det som ofte bare blir presentert som store grupper eller generelle kategorier, som «formannen», «avholdsmennesket», «syndikalistene» og «skötsamhetskulturen».

En måte å bruke nærlesing på er å se på metaforene som blir brukt. I den sammenheng har George Lakoff og Mark Johnsons teorier vært interessante å trekke inn. Deres arbeid vil bli brukt i kapittel seks og syv, og diskuteres nærmere der.

Kontekstualisering, representativitet og rekonstruksjon

Medick advarer mot å se på små studieobjekter som lukkede og statiske mikroverdener. Alle liv er vendt utover i verden og påvirket av den.²⁴ Mitt prosjekt søker altså å si noe om hvordan Leander så på temaer som arbeid, avholdssak, politikk og kjønnsmoral. Men for å gjøre dette er det i tillegg viktig å se på konteksten, hvordan for eksempel avholdsbevegelsen og arbeiderbevegelsen var representert på Hvaler. For noen av disse temaene har det også vært viktig å undersøke hva som foregikk på nasjonalt nivå. Jeg har ikke sett på Leander som en lukket «enhet», men som en person som mange ganger var internt motstridende og en som både påvirket og var påvirket utenfra. For å se Leanders dagboksnotater i sammenheng med tiden og miljøet de ble skrevet i, har jeg, som tidligere nevnt, brukt både lokalhistorisk

²² Clifford Geertz, *The interpretation of cultures*, 1993: s. 6 og 7.

²³ Hans Medick, « 'Missionaries in the rowboat' », i Alf Lüdtke (red.): *The history of everyday life*, 1995: s. 50-53.

²⁴ Medick 1995: 54.

sekundærlitteratur og litteratur om de aktuelle temaene på et nasjonalt (og noen ganger internasjonalt) nivå.

Det finnes mikrohistorikere som har brukt generaliserende argumenter som forsvar for sine mikrostudier, Britt Liljewall bruker Le Roy Ladurie som et eksempel.²⁵ Jeg har ikke søkt etter lovmessigheter eller representativitet i studien av Leanders liv, men en viss innsikt i Leanders liv, hans virkelighetsoppfatning og hans forhold til verden rundt ham. Men som nevnt over, kan man ikke se på noen personer som isolerte fra omverdenen. Det Leander skrev, kan tolkes som tegn på hva det var mulig å mene om de ulike temaene i den konteksten han levde. Og meningene hans delte han trolig med flere, uten at det er lett å si noe om hvor mange. Leander var unik, slik som alle personer er unike, men han var også en del av flere fellesskap. Det er nettopp i hans forhold til andre personer vi kan finne interessante spenningsforhold og forbindelser.

Liv Egholm skriver i sin artikkel om mikrohistorie i *Den jyske historiker* at mikrohistoriske arbeider ofte har et relasjonelt, heller enn et substansielt perspektiv. Med dette mener hun at i stedet for å undersøke kvinnes rolle i det 16. århundret, undersøker man forskjellige oppfatninger av kvinners rolle og relasjonene rollen ble konstruert i forhold til, for eksempel det juridiske system, religion og så videre.²⁶ Man studerer altså relasjonene mellom flere emner, i stedet for å bare studere et tema for seg. Det er det relasjonelle perspektivet som er mest betydningsfullt for mitt prosjekt.

Noen av argumentene til forsvar for mikrohistorie minner om argumentene til dem som kalles tradisjonister og realister. Dette til tross for at mikrohistorie skulle være et alternativ til den tradisjonelle historieskrivingen. Et av argumentene som har blitt brukt til å forsvare mikrohistorie, er at ved å redusere perspektivet får man en mulighet til å komme nærmere fortiden. Michael Harbsmeier skriver i «Mikrohistorie – et plaidoyer» at en mikrohistoriker ikke bruker fakta til å generalisere, men til å rekonstruere forskjellige individuelle livsforløp.²⁷ Men troen på at man kan rekonstruere et menneskes livsforløp fullstendig, er en tro jeg ikke deler. Hvis man tror man kommer nærmere å rekonstruere fortiden gjennom mikrohistorie, overser man egentlig hele debatten rundt den språklige vendingen.

²⁵ Liljewall 1995: s. 21-23.

²⁶ Liv Egholm, «Mikrohistorie», *Den jyske historiker nr. 85 august 1999 – mikrohistorie*: s. 26.

²⁷ Michael Harbsmeier, «Mikrohistorie – et plaidoyer», *Den jyske historiker nr 85 august 1999 – mikrohistorie*: s. 8 og 9.

Man kan likevel si at man kan komme nærmere vanlige menneskers liv gjennom mikrohistorie, jeg har tross alt lest dagbøkene til en annen person. Grunnen til at vi her kommer nærmere en vanlig persons liv, er en kombinasjon av studieobjektet, kildematerialet og selve perspektivet på analysen. Dette i motsetning til om objektet for undersøkelsene hadde for eksempel vært politikk eller krig, eller om kildene hadde vært offentlige dokumenter. Min fremstilling av Leander er en fremstilling av en liten del av hans liv. En fremstilling preget av hvordan han selv valgte å fremstille seg i dagbøkene og av min tolkning av denne fremstillingen. Selv om man reduserer skalaen, beskriver man ikke fortiden på en grundigere og mer «virkelig» måte. Det er også her snakk om tolkninger og utvelgelser, bare på et annet plan. Man kan si at dette både er en fortsettelse av, og et brudd med sosialhistorie. På en side søker man å skrive mer realistisk historie, fordi man skriver om vanlige mennesker, og bruker kilder som gjør at man kommer tettere innpå dem. På den andre side legger mikrohistorie og nyere kulturhistorie større vekt på at de samme tekstene alltid kan gi rom for flere mulige tolkninger.

Et av argumentene som også blir nevnt til forsvar for mikrohistorie er at man gjennom mikrohistorie vender seg bort fra tomme kategorier og mot enkeltmennesket. Det å nærme seg «mennesket» blir da også sett på som en metode for å nærme seg det subjektive, det immaterielle, menneskenes indre liv. Dette var et argument for å vende seg fra sosialhistorie til nyere kulturhistorie.²⁸ Kaldal skriver at det kanskje nettopp er ved bruk av mikrohistorie vi ser hvor vanskelig det er å komme nærmere tankene til enkeltmenneskene man studerer.²⁹ Mine tolkninger er ikke de eneste mulige. Jeg vil likevel påstå at det er mulige og sannsynlige slutninger ut fra det kildematerialet jeg har. Og for å overbevise leseren har jeg prøvd å være tydelig i tolkningsprosessen, blant annet ved å sitere kildene jeg har brukt i mine tolkninger.

Min fremgangsmåte

For å se på *hvordan* Leander uttrykte seg har jeg gått inn i språket Leander brukte i dagbøkene og prøvd å finne betydninger og meningsinnhold som kan ligge implisitt i det han skrev og temaene han valgte å skrive om. For det første har jeg sett på måten han skrev om visse temaer på, og sett hva han var spesielt engasjert i. Dette var ikke nødvendigvis det han skrev

²⁸ Kaldal 2002: 34 og 35.

²⁹ Ingar Kaldal, «Om 'Den jyske historiker nr. 85 august 1999, Mikrohistorie'», *Nyhedsbrev for Nærværk for Historieteori & Historiografi nr. 6, oktober 1999*.

mest om. For det andre har jeg sett på holdningene hans til disse temaene, for eksempel syndikalisme. Hvordan omtalte han syndikalistene, hvilke egenskaper tillia han dem, hvordan forholdt han seg til dem i hverdagen? Videre har jeg sett på om holdningene hans var preget av ambivalens. Er det en motsetning i hvordan han omtalte dem og hvordan han faktisk behandlet dem? Varierte holdningene han uttrykte?

Til sist har jeg også sett etter sammenhenger mellom hans omtale av ulike temaer. Er det en sammenheng i hvordan han mente man burde oppføre seg i møte med det kvinnelige kjønn og hvordan man burde oppføre seg i arbeidet? På denne måten har jeg forsøkt å kontekstualisere utsagnene, både internt, altså innenfor dagboken, og eksternt, ved å finne lignende holdninger i litteraturen for å undersøke hva slags kultur det kan ha vært uttrykk for.

Intertekstualitet er et stikkord her. Intertekstualitet er et begrep som har blitt mye brukt innenfor litteraturteori, og det finnes mange definisjoner av det. Det er derfor viktig å her klargjøre hvordan jeg har brukt det. Enkelt fortalt går intertekstualitet ut på at alle tekster er basert på andre tidligere tekster. Dette forholdet kan være intendert, som allusjon, kommentar, parodi, palimpsest, pastisj og så videre. Et eksempel er *Ulysses* av James Joyce, som er en slags gjenfortelling av *Odysseen*.³⁰ Dette er relevant for lesingen av dagbøkene, da Leander flere steder har kommentert bøker han leste og til og med skrevet av hele avisartikler.

Det er likevel den videre, mer diffuse, intertekstualiteten som er mest aktuell i denne sammenhengen. Litteraturteoretikeren Roland Barthes mente at opprinnelsen til en tekst ikke ligger i en forfatters bevissthet, men består av en rekke stemmer, ord og ytringer fra det som allerede er skrevet og lest. Ingen ideer er derfor helt originale, men satt sammen av elementer fra tidligere tekster.³¹ For å bruke et eksempel fra dagbøkene, som jeg vil gå nærmere inn på i kapittel syv: Når Leander skrev at hans kamerat Roar ikke kjente seg selv, var ikke dette noe Leander tolket og skrev kun ut fra selve handlingene til Roar. Det å ikke kjenne seg selv er et tema som har blitt behandlet om og om igjen, både i litteraturen og i de kulturelle sammenhengene Leander var en del av, og som det er knyttet en hel rekke betydninger til. Ibsens *Peer Gynt* er et eksempel, som igjen er bygget på andre ideer om dette temaet.

³⁰ Graham Allen, *Intertextuality*, 2000: s. 108.

³¹ Allen 2000: s. 72 og 73.

Men for Barthes var det ikke meningen at man skulle lete opp alle de intertekstene en tekst er basert på. For det første kan det være vanskelig å finne de aktuelle tekstene. For det andre er de aktuelle tekstene igjen basert på andre tekster. For Barthes handlet ikke intertekstualitet så mye om spesifikke intertekster, men om kulturelle koder som besto av klisjeer, talemåter, diskurser, stereotyper og så videre.³² Så når vi ser hvordan Leander uttrykte seg i dagbøkene om idealer som å oppføre seg skikkelig, kontrollere seg selv og lese og lære, kan vi tolke dette som uttrykk for en kultur, og ikke *bare* som en enkeltpersons betraktninger rundt temaene. Vi kan ikke si at Leander fikk ideene sine fra akkurat de bøkene, *eller* at dette var noe han fant på selv og var helt alene om. Vi kan ikke si noe om hvor mange det var som delte de samme idealene og betraktningene, men vi kan si at han var en del av en kultur, og at måten han uttrykte seg på var preget av kulturelle koder. Og kulturelle koder formidles og føres videre, bearbeides, brukes og gjenskapes i intertekstuelle sammenhenger.

Jeg vil også argumentere for å se etter intertekstualitet innad i dagbøkene. Selv om dagbøkene i fysisk form er tre bøker, er det også mulig å se hvert enkelt notat som en separat tekst. Man kan se det på den måten, fordi hvert innlegg er skrevet for seg, uten at det ble gjort noen tilpasninger i den teksten som allerede var skrevet for å integrere notatet i helheten. Samtidig er teksten knyttet til de andre tekstene via en intertekstualitet, fordi erfaringene fra en dag vil være knyttet til og påvirket av erfaringene fra dagen før. Derfor er det mulig å tolke det Leander skrev om avhold i lys av det han skrev om kjønnsmoral. Hvis det å kontrollere sine lyster var viktig for ham i møte med kvinner, kan det å kontrollere seg selv også ha vært en viktig faktor i andre forhold i livet hans, selv om han ikke skrev det eksplisitt.

Poenget med kontekstualiseringen har altså ikke vært å lete etter årsaker, men å gi mening til det jeg fant i dagboken innenfor en større sammenheng.³³ Samtidig er det viktig å være klar på at denne kontekstualiseringen er skapt av meg i min tolkning. Som Elizabeth Clark skriver i *History, theory, text: historians and the linguistic turn*, må man anerkjenne at kontekstene ofte er flere og ukjente, og at de konstrueres på forskjellige måter fra leser til leser.³⁴ Men det er nettopp gjennom kontekstualisering, gjennom bevegelsen mellom flere nivåer, man kan få økt innsikt både i Leander sine holdninger, verdier og opplevelser og i de aktuelle temaene på lokalt og nasjonalt nivå.

³² Allen 2000: 73 og 74.

³³ Giovanni Levi, «On microhistory», i Peter Burke (red.), *New perspectives on historical writing*, 2001: s. 110.

³⁴ Elizabeth A. Clark, *History, theory, text: historians and the linguistic turn*, 2004: s. 7.

Kapittel 3 - Stenhoggerformannen Leander Olsen

Dette kapitlet inneholder litt bakgrunnsinformasjon om stenhoggeryrket, industrien og Leander, som kan være viktig for forståelsen av de neste kapitlene.

Stenhogging

Hva stenhogging går ut på er nokså selvforklarende, men de praktiske og organisatoriske sidene ved stenhoggingen er ikke så godt kjent. Stenhoggere kan deles inn i tre grupper, kantstenshoggere, gatestenshoggere og finstenshoggere. De to første gruppene utgjorde størsteparten av hoggerne, og det er de som er relevante i denne sammenhengen.³⁵

«Stenreder» var betegnelsen på han som satte i gang driften, han som var den største aksjeeieren. Han var ikke alltid den samme som «disponenten», den daglige lederen.³⁶ Stendriften startet på den måten at en stenreder fant et sted der det var godt fjell. Han måtte da forhandle med grunneieren om å kjøpe eller leie grunnen. Selve driften var organisert i småbrudd og storbrudd. I småbrudd var det bare en-tre hoggere som ordnet alt selv, og arbeidet etter bestillinger fra firmaet. I storbrudd var derimot alt lagt til rette fra firmaets side.³⁷

Stenhoggeryrket var ikke et formelt fag, men noe man lærte gjennom praksis. For å bli god krevdes det lang erfaring. Det var ikke uvanlig at barn av stenhoggere fulgte med sine fedre i fjellene fra de var åtte år gamle. De startet med å slå kilehull og å bære fedrenes verktøy til smia. Som 12-13-åring kunne man begynne å hogge sten sammen med far. Fortjenesten ble da lagt til farens, og dette var god hjelp i en ofte trang økonomi. Når man kom til konfirmasjonsalder, var en omtrent utlært.³⁸ De som begynte mye senere, kjente ikke fjellet på

³⁵ Hjarðar 2005: s. 155.

³⁶ Hjarðar 2005: s. 10.

³⁷ Rolf Danielsson og Svein Norheim, *Granit – stenhoggerens historie i grenselandet*, 2003: s. 99-102.

³⁸ Danielsson og Norheim 2003: s. 133.

samme måte som dem som begynte som barn, og de hadde som oftest større problemer med håndlaget ettersom de ikke hadde fått det inn da de var små.³⁹

Selve stenhoggingen foregikk med håndredskap, uten noen utstrakt bruk av mer avanserte hjelpemidler, så man kan selv tenke seg hvor tungt det var.⁴⁰ Belastningsskader i rygg, knær og andre ledd forekom. Silikose var en trussel for hoggere som hadde holdt på i mange år, spesielt hvis man hadde stått på et tett sted og arbeidet. Silikose kom av stenstøv i lungene, og kunne være invalidiserende og dødelig. Småskader fra stensprut og stålsplinter på hendene, samt tørre og sprukne hender på vinteren var vanlig. Leander forteller at faren hans var hos doktoren for å skjære ut en stålfliis han hadde fått i hånden, så selv formannen var ikke skånet for slike arbeidsskader.⁴¹ Mer alvorlig var det når dette traff øyet.

De alvorligste ulykkene skjedde under sprenging. Folk kunne bli klemt av blokkene og det hendte at sprengladninger ikke gikk av, og det var farlig å håndtere.⁴² Leander har skrevet om et slikt tilfelle:

Kjelberg var uheldig idag, han var flitig og holdt paa ogsaa idag juleaften han boret et rimhul og var færdig til mid. men skuddet gik ikke saa eftermid. gik han bort og skulde krafse det op, tog en naver og tog stoppen med og siden en jernvier eller hvad det var med det samme tog det varme saa han fik endel krudt i ansigtet nedover halsen og det ene øie. det var vist ikke saa værst farlig.⁴³

Tilknyttet stendriften var også smed, lastere, og en eller flere stenkjørere og dagmenn. Flere tonn med ferdig hogget sten ble kjørt fra bruddet til lastestedet. Når stenen var fraktet til brygga, ble den lastet om bord på båter som skulle frakte den videre. Om båtene var for store til å komme inn til brygga, for eksempel i Holm i Torsnes, måtte man bruke pram for å frakte stenen ut til båten.⁴⁴

³⁹ Danielsson og Norheim 2003: s. 121.

⁴⁰ Danielsson og Norheim 2003: s. 117.

⁴¹ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 233, torsdag 23.2.1911.

⁴² Om skader og ulykker i Hjørdar 2005: s. 157-159 og K. O. Fjeld, L.O. Klavestad og S. Åstrøm, *Gårder og slekter i Borge og Torsnes. Bind 4*, 2002: s. 310.

⁴³ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 54, fredag 24.12.1909.

⁴⁴ Arne Bugge Amundsen, *Borge 1800-1920*, 2004: s. 229.

Stenhoggerne arbeidet etter akkord og de fikk kontrakt på 14 dager om gangen.⁴⁵ Hoggerne kunne i praksis arbeide så mye de ville, så lenge det var oppdrag, og begrenset arbeidstid var vanskelig å innføre.⁴⁶ Yrket ble verdsatt av hoggerne for sin frihet, selv om det var et hardt yrke. Man arbeidet ute i naturen, kunne bytte arbeidsplass forholdsvis lett og de fleste eide redskapene sine selv.⁴⁷ Men selv om det var fritt og man kunne arbeide så mye man ville, var det ikke lett å tjene mye penger på å være stenhogger.⁴⁸

Stenindustrien i Smaalenenes Amt

Sten har blitt brukt i grunnmurer og slikt før, men det var først på 1800-tallet at man virkelig begynte å åpne øynene for hva sten, og spesielt granitt, kunne brukes til. De første forsøkene kom i gang i Halden på 1840-tallet, og på 70- og 80-tallet kom driften i gang for alvor.⁴⁹ Perioden 1890 til 1914 kalles for gullalderen i stenindustrien, og tiden fra 1910 til første verdenskrig var preget av stigende konjunkturer. Det var Smaalenene og Bohuslän som var de viktigste områdene for stenindustrien. Her lå det mye god granitt åpent i naturen.⁵⁰

Med fremvekst av både teglverk og stenindustri, trengte man flere arbeidere og mange svensker kom over grensen etter jobb. Stenhoggeryrket hadde dårlig rykte, og de fleste arbeiderne var i starten svenske.⁵¹ Mange hadde reist rundt i Norge for å arbeide før de kom til Smaalenene. Til steder som Hvaler og Torsnes kom det så mange svensker at områdene ble tydelig preget av det. På 90-tallet var 77 % av innflytterne til Torsnes kommune svenske, og 44,3 % av familiene i Torsnes hadde minst en svensk person i husstanden.⁵² Noen steder fikk svenskene leie bolig, men fordi det behøvdes mange nye boliger ble det satt opp arbeiderbrakkjer. Roppestad i Torsnes ble for eksempel kalt «Lille Bohuslän» fordi det bodde så mange svensker der, og torsnesdialekten tok til seg svenske ord som «brått» (brudd) og «kåk» (hus/bosted).⁵³ Det oppsto altså en helt egen kultur i disse områdene.

⁴⁵ Inger Jensen, *Hvaler Bygdebok – havet var leveveien 1800-1940*, 1993: s. 372.

⁴⁶ Hjarðar 2005: s. 55.

⁴⁷ Danielsson og Norheim 2003: s. 146.

⁴⁸ Hjarðar 2005: s. 37.

⁴⁹ Hjarðar 2005: s. 11 og 12.

⁵⁰ Danielsson og Norheim 2003: s. 100.

⁵¹ Martin Dehli, *Fredrikstad bys historie. Bind 3 – Sagbrukstiden 1860-1914*, 1973: s. 204.

⁵² Arne Bugge Amundsen, «Svensk innvandring til Borge og Torsnes på 1800-tallet», *Østfoldarv XI*, 1995: s. 154 og 155.

⁵³ Amundsen 2004: s. 263.

Fredrikstad Stenhuggeri

Fredrikstad Stenhuggeri ble grunnlagt i 1871, og startet driften på Dypedal på Hvaler i 1906. Firmaet var den største aktøren på Hvaler ved siden av N.S. Beer & Co. De produserte gate-, kant-, kai- og dokksten på Hvaler og denne ble sendt til England, Holland, Tyskland, Belgia, Frankrike og Sør-Amerika. Et av de største oppdragene var til Keiser Wilhelm-kanalen i Tyskland. Stenhuggeriet hadde drift på store deler av Hvaler, og i november 1914 hadde det 73 arbeidere på Nordenhaug, Dypedal og Spjær. Formannen hadde sin bolig på Spjærøy, først på Flinkeløkka, så på Nordgården. Tilknyttet Nordgården var mark der det ble dyrket korn, som også formannen måtte holde styr på. I dag ligger Kystmuseet på Nordgården, og i et av bruddene har blitt til amfiteater der blant annet stykket *Brottet* ble vist i 2005. Siste rest av stendriften på Dypedal utspant seg på 1980-tallet, men nedgangen startet lenge før dette.⁵⁴ Fredrikstad Stenhuggeri drev også i Torsnes. De kjøpte opp firmaet Georg Lüttense AS i 1908.⁵⁵

Oscar Leander Olsen

Oscar Leander Olsen⁵⁶ ble født 10. september 1889 i Idd. Foreldrene het Lovisa og Martin Olsen. Martin var stenhogger, opprinnelig svensk, og arbeidet flere steder før han fikk formannsjobb av stenfirmaet Georg Lüttense AS og flyttet til Torsnes. Martin blir beskrevet som en drivende kraft i bygdas indremisjon, og han var også medlem av herredsstyret.⁵⁷

Stenhoggerfedre får stenhoggersønner

Det er mange eksempler på at formannsstillingen gikk i arv fra far til sønn, så også med Leander.⁵⁸ I Ulf Hjordars *Sten* står det at Leander ble formann allerede som 16-åring, i følge en attest fra en disponent.⁵⁹ Setningen etterfølges av et utropstegn, noe som tyder på at dette var veldig uvanlig. Da Leander startet på den første dagboken, var han 18 år og bodde fortsatt i Torsnes. Først det året han ble 22, fikk han stilling som formann på Hvaler og flyttet dit. Frem til dette utførte han oppgaver som er forenelige med en formanns oppgaver:

⁵⁴ Hjordar 2005: s. 25 og 175-179.

⁵⁵ Fjeld, Klavestad og Åstrøm 2002: s. 228.

⁵⁶ Leander skiftet etternavn til Ekeberg på 30-tallet, Hjordar 2005: s. 177.

⁵⁷ Fjeld, Klavestad og Åstrøm 2002: s. 164-168.

⁵⁸ Danielsson og Norheim 2003: s. 132.

⁵⁹ Hjordar 2005: s. 164.

Var i fjeldet og mærkte sten til kl 10 siden hjem og gjorde meg færdig og cyklet til byen efter lønningspenge til Olseng.⁶⁰

Samtidig arbeidet han sammen med faren:

Over middag gik far og jeg ned og saa efter de pramme som hadde ligget med last paa nogle dage;⁶¹

Det virker rart at det var to formenn på samme sted, men kildene viser at han fra juni 1905 ble lønnet som formann, men med lavere lønn enn sin far.⁶² Bruddene lå spredt over et stort område, så to formenn var nok praktisk. Som 16-årig formann må Leander allerede ha hatt lang erfaring som stenhogger, og man kan si at han nærmest ble oppdratt til rollen som formann.

Leander ble hentet inn til formannsjobben på Hvaler. Onsdag 31. mai 1911 har Leander skrevet i dagboken at faren var i byen og kom hjem med en forespørsel om Leander ville overta en jobb på Dypedal på Hvaler, for formannen der skulle flytte til Sverige. Firmaet valgte å tilby formannrollen til en 21-åring som ikke hadde arbeidet på Dypedal før, i stedet for å tilby arbeidet til en som hadde lenger ansiennitet. Dette kunne ha skapt konflikter i miljøet, at en «jypling» kom inn og skulle være formann for hoggere som var mye eldre og hadde holdt på mye lenger, men det ser ikke ut til at det oppsto noen slike konflikter. I så fall holdt Leander dette utenfor dagbøkene sine. Firmaet, Fredrikstad Stenhuggeri, må ha vært fornøyd med Leanders arbeid i Torsnes, og han hadde allerede seks års erfaring som formann.

Når man gikk over fra å være stenhogger til å bli formann, gikk man i stor grad bort fra det tunge kroppsarbeidet. Det er ikke sikkert det var så mange som ønsket å bli formann. Det innebar mye ansvar og man tok samtidig et steg ut av fellesskapet og satte seg over de andre. I tillegg var det kanskje ikke alle som hadde evnene til det heller. Svein Åstrøm skriver at det er mulig Leander tok et korrespondansekurs eller lignende som gjorde det mulig for ham å bli formann i tiden før han fikk jobben, for farens kopibok viser at han fikk utbetalt lite lønn den tiden.⁶³ Formannsrollen ga høy status, men det varierte hvor høyt respekterte formennene var.⁶⁴ Dette hadde mest sannsynlig med deres oppførsel å gjøre.

⁶⁰ Leander Olsens dagbok nr. 2, side 34, torsdag 4.11.1909.

⁶¹ Leander Olsens dagbok nr. 1, side 7, tirsdag 31.12.1907.

⁶² Copibog for Martin Olsen 30.september 1905 til 9.oktober 1906, i e-post fra Svein Åstrøm av 22.8.2011.

⁶³ E-post fra Svein Åstrøm av 22.8.2011.

⁶⁴ Danielsson og Norheim 2003: s. 131.

Den nye formannsjobben på Dypedal medførte store endringer i livet til Leander, og han var ikke udelt positiv til flyttingen. Han skrev i dagboken:

*Det føles tungt at maatte dra fra hjemmet til et fremmed ukjent og avsidesliggende sted. men jeg for haabe det blir til det bedste.*⁶⁵

Det virker som om det er tanken på et *annet sted* enn hjemmet som gir negative følelser, fordi det er en kontrast til hjemmets trygghet. Derfor kunne hvilket som helst annet sted omtales på denne måten, fordi det trolig var selve flyttingen som han gruet seg til, ikke stedet i seg selv. Det kan være nettopp det at han hadde arbeidet så tett sammen med faren, som gjorde overgangen ekstra tung. Arne Bugge Amundsen skriver at i tillegg til det økonomiske aspektet, var det to viktige betydninger ved at barna (sønner først og fremst) ble med fedrene sine på arbeid. Det ene var arbeidsopplæringa, «stenhuggerfedre fikk stenhuggersønner». Det andre var at det knyttet generasjonene sammen i forholdet til stedets viktigste arbeidsplass.⁶⁶ Vi kan se begge de to aspektene i dette tilfellet. Leander valgte å flytte, en slik mulighet kunne man kanskje ikke si nei til. Allerede en uke etter at han fikk jobbtilbudet, flyttet han.⁶⁷ Og etter at han flyttet, skrev han ikke noe mer negativt om flyttingen og det nye stedet.

Stenhoggerformannens oppgaver

En formann hadde mange oppgaver og måtte være allsidig. Enkelt sagt, var hovedoppgaven til en formann å sørge for å få gjennomført det arbeidet som firmaet krevde. Når det kom inn en bestilling, måtte formannen sørge for at stenen ble hogget på riktig måte, at den ble lastet på båter og sendt av gårde. Var det noe feil, var det formannen som var ansvarlig. I tillegg til dette hadde formannen et ansvar for firmaets eiendom, som brygger, brakker, smier og lignende, så hvis noe gikk i stykker, måtte det repareres.⁶⁸

Leander kunne ikke bare sitte inne på et kontor hele dagen. Han måtte blant annet rundt i bruddene for å måle og merke stenen som hoggerne hadde gjort klar, og bruddene lå spredt over store områder. Noen ganger måtte han hjelpe til med å laste sten også. Han beskrev flere

⁶⁵ Leander Olsens dagbok nr. 2, s 264, onsdag 31.5.1911.

⁶⁶ Amundsen 2004: s. 287.

⁶⁷ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 267, onsdag 7.6.1911.

⁶⁸ E-post fra Svein Åstrøm 22.8.2011.

tilfeller i dagboken, og klaget noen ganger over at det var tungt og at han fikk vondt i kroppen.⁶⁹

I tillegg måtte han jevnlig til byen eller til de andre Hvalerøyene for å ordne ting. Han reiste også ofte hjem til Torsnes. Mellom og fra øyene gikk det ferje, ellers gikk og syklet han overalt. Noen ganger rodde han også. Dette måtte han gjøre uansett værforhold. Slik kunne en arbeidsdag se ut:

Har vært paa kirkeøien hos Lensmanden og betalt eiendomsskat og Brandskat og Paa Svanekil men der var kontigenten betalt til Alfred Opdal jeg rodde til Bølingshavn ca 1 ½ times roing og til Svanekil ¾ gaaing og ca ½ time til botne [?] fra Botne til Bølingshavn gikk jeg paa 20 min. over fjeldene.⁷⁰

Alt tyder uansett på at Leander ikke skuffet Fredrikstad Stenhuggeri etter at de ga ham formannsrollen på Hvaler, for han blir omtalt som firmaets betrodde mann til han var langt over pensjonsalder.⁷¹ Det står faktisk i *Sten* at han så sent som i 1959/60 bestilte krutt og dynamitt fra byen til driften på Hvaler, da skal han fortsatt ha vært formann.⁷²

En lesende formann

Skriving og regning var en stor del av formannens hverdag. Han måtte skrive rapporter etter at en ordre var fullført, og han måtte regne ut hva hoggerne skulle få i lønn og lignende. Noe som kan ha bidratt til å øke Leanders selvtillit som formann, var at han leste om faget og bransjen. Han skrev ved en anledning at han leste om industrien i utlandet, og ved en annen anledning at han leste i den nye skatteloven.⁷³ En dag i 1913 skrev Leander at han har skrevet av en rettergangsprosess som involverte en stenagent og flere stenfirmaer.⁷⁴ Dette tyder på at han holdt seg oppdatert på sin egen bransje. På den annen side er dette bare tre eksempler, fra flere år med dagboksnotater, og det er ikke så mye. Men det er ikke sikkert at han skrev det ned hver gang han leste noe arbeidsrelatert. Dette føyer seg uansett inn i et mønster i dagbøkene til Leander, som viser at han hadde et behov for å lese og lære.

⁶⁹ Leander Olsens dagbok nr. 1, s. 64, mandag 6.4.1908.

⁷⁰ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 322, fredag 20.10.1911.

⁷¹ Hjardar 2005: s. 164.

⁷² Hjardar 2005: s. 143.

⁷³ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 359, tirsdag 23.1.1912 og dagbok nr. 3, s. 11, søndag 14.4.1912.

⁷⁴ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 170, mandag 16.6.1913.

Det var ikke bare i arbeidslivet Leander var opptatt av å lære seg nye ting. 15. november 1911 skrev han:

Har i dag faat prospekt fra Hermods Korrespondentsinstitut Malmø. Der kan en omtrænt lære alting pr korrenspondens.⁷⁵

Korrespondanseinstituttet ble startet allerede i 1898 av Hans Svensson Hermod, og eksisterer fortsatt i dag.⁷⁶ Leander virket opprømt over alt han kunne lære. Dette var ikke hans første møte med korrespondansekurs. Han har tidligere i dagboken skrevet at han har studert korrespondanse, og Svein Åstrøm lurte på om han kanskje tok formannsutdanningen på denne måten. I følge dagboken studerte Leander engelsk, tegning og jordbrukslære via korrespondansekurs. I tillegg til dette leste Leander også en del skjønnlitteratur, blader og aviser. Han nevner forfattere som Kielland, Ibsen og Bjørnson.

Leander, en «skötsam» formann?

Lesingen var som nevnt i kapittel to en viktig del av «skötsamhetskulturen». Det handlet om å utdanne seg selv, lære seg å tenke abstrakt og lære seg å diskutere. Det at Leander valgte å ta flere kurs via korrespondanse på fritiden, viser at han hadde et behov for å lære nye ting, selv om han hadde et arbeid han tilsynelatende var fornøyd med. Dette kan tas som et uttrykk for at han ikke ville sløse bort livet sitt, men bruke det på noe nyttig.

Selv om jeg kommer tilbake til «skötsamhetskulturen» flere ganger i kapitlene som følger, vil jeg her vise hvordan Leanders «skötsamhet» kom tydelig til uttrykk i måten han skrev dagbok på. Leander brukte ofte dagbøkene som en rapport fra arbeidsdagen. Han skrev hva slags arbeidsoppgaver han hadde utført den aktuelle dagen, ofte detaljert. Han var også ganske nøye med å skrive ned tall og tidspunkt. Her er et eksempel:

stene skal riffelhamres grad [tegning av hvordan stenen skal være i dagboken] prisen er 2,35 pr m2 hvis lengden blir fra 1m til 2m, men 2,45 fra 80 til 125 ikke avgjort hvilken lengde enda.⁷⁷

⁷⁵ Leander Olsens dagbok nr. 2, uten sidetall, onsdag 15.11.1911.

⁷⁶ Hermods.se, «Vår historia», (sist aksessert 25.4.2012).

⁷⁷ Leander Olsens dagbok nr.2, s. 272, mandag 19.6.1911.

Her har han skrevet ned hvordan stenen skulle hogges, og til og med tegnet den inn med mål. Ettersom han mest sannsynlig hadde andre bøker der han måtte skrive ned dette, knyttet til arbeidet, tolker jeg dette som et tegn på «skötsamhet». «Skötsamhet» i dette tilfellet handler om nøyaktighet. Man skal ikke slurve, men gjøre ting ordentlig.

Denne måten å skrive på, altså nøyaktighet med steder, klokkeslett og andre detaljer, går igjen i dagboken. Dette ga tidlig hint om at det her var snakk om en veldig ordentlig og skikkelig mann, og det gjorde det derfor interessant å ta inn «skötsamhetskulturen» i analysen.

Kapittel 4 – Mellom barken og veden

Formannen var i en vanskelig posisjon, plassert mellom arbeiderne og firmaet. Stereotypien av formannen i forskningslitteraturen, er en mann som det er litt synd på, en mann som blir dratt mellom to sider.⁷⁸ Hollis Godfrey forsket på formannsrollen, og beskrev i 1919 idealformannen som en som klarte å holde avstand både til ledelsen og arbeiderne. Han skulle ikke blande seg inn i noen av konfliktene mellom dem.⁷⁹ Dette var altså et ideal, noe som betyr at det ikke alltid var slik i virkeligheten.

Jeg vil i dette kapitlet prøve å trenge inn i hvordan Leander forholdt seg til sin formannsrolle. Ikke for å forstå ham som individ, men for å vise kompleksiteten som lå i formannsrollen. Jeg vil vise at en formann ikke nødvendigvis måtte være en nøytral mellommann for å være en god formann. Ved å analysere hva Leander skrev om formannsrollen, og hvordan dette kan knyttes til «skötsamhetskulturen», får vi også en mulighet til å se hvordan en representant for denne posisjonen tenkte. Dermed får vi en mulighet til å nyansere bildet av det som ellers er generelle begrep og kategorier.

Hovedoppgaven til en formann var å sørge for at det ble produsert bra sten. I denne prosessen måtte formannen forholde seg til en rekke mennesker, både over og under ham i firmaet. I Leanders tilfelle kan det se ut til at skikkelighet og redelighet var viktigere for ham, enn å alltid være enig med ledelsen. I dette kapitlet skal vi se på hvordan visse «skötsamhetsidealer» i forholdet til arbeidet og menneskene rundt ham kommer til uttrykk i Leanders dagbøker, og hvordan dette passer inn i bildet av idealformannen.

Slurv og dårlig arbeid

Først skal vi se på hva Leander omtalte som dårlig arbeid, og ut fra dette se hva slags idealer det ser ut til at han verdsatte:

*Nogen hadde gjort den bra nogen rent for slappe saa dem gjorde om dem mens jeg saa paa.*⁸⁰

⁷⁸ Thoralf Ulrik Qvale, «Comment: What about the foreman? », *Acta Sociologia*, Vol. 19, No. 1, 1976: s. 77.

⁷⁹ Hollis Godfrey, «The Foreman», *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 85, *Modern Manufacturing. A Partnership of Idealism and Common Sense* (Sep. 1919): s. 146.

⁸⁰ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, tirsdag 8.12.1914.

*guttene til Bartol hadde slurvet lidt saa dem fik noksaa meget omhugning.*⁸¹

Her er det interessant å se hva han fokuserte på som årsaken til det dårlige arbeidet, nemlig slapphet og slurv. Her tolker jeg begrepene «slapphet» og «slurv» som noe som betegner holdningen til arbeidet, og ikke noe som betegner evnen til å utføre arbeidet. Et antonym til dette er «nøyaktighet», tolket på samme måte, altså som noe man går inn for selv. Hoggerne måtte arbeide mer med stenen for å få den bra, fordi de hadde vært for skjodesløse i første omgang. I dette ligger det en tro på at hoggerne virkelig kunne gjøre en god jobb, hvis de var mer nøyaktige.

Et ordtak Leander har skrevet ned, kan passe i denne sammenhengen:

*Et sting i rette tid er sparet ti i utid.*⁸²

Hadde hoggerne vært mer nøyaktige i første omgang, hadde det kanskje spart ham og dem mye ekstraarbeid. Ordtaket står notert på sluttet av et innlegg, uten at det egentlig passer inn i konteksten. Det at Leander har skrevet det ned, uten noe som helst sammenheng, tyder på at dette var visdomsord han kunne slutte seg til. Det vitner om nøyaktighet og skikkelighet, at han ikke kunne tenkt seg å velge en lettvinnt løsning, fordi det kunne medføre ekstraarbeid senere. Denne holdningen viser også at Leander handlet ut fra et langtidsperspektiv, noe som var typisk for «skötsamhetskulturen». Man lot ikke tilfeldigheter eller bekvemmelighet der og da styre, men planla langt frem i tid for å få et bedre og tryggere liv på sikt.⁸³

De to sitatene ovenfor gjaldt selve hoggingen, men et annet sitat viser hva slags oppførsel Leander ikke satte pris på. Sitatet handler om en mann som skulle kjøre sten for ham, men som krevde mer penger enn Leander var villig til å betale:

*Det er en som bare prater og fordriver tiden og jeg tror han ikke er noget at stole paa heller saa det er heldigst at bli klar ham.*⁸⁴

Her handlet det ikke om slurv med selve arbeidet. Man kan heller si at det handlet om sløsing med egen og andres tid. På samme måte som med slurvingen, kan dette være et uttrykk for at Leander mente han ikke brukte tiden sin på en fornuftig måte. Det at han «bare prater og fordriver tiden» kan ha vært direkte relatert til arbeidet, at Leander ikke kunne stole på at han faktisk gjorde arbeidet sitt i stedet for å surre bort tida. Å «bare prate» kan også ha en

⁸¹ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 378, tirsdag 19.3.1912.

⁸² Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 310, tirsdag 19.9.1911.

⁸³ Horgby 1993: s. 180 og 181.

⁸⁴ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 360, fredag 26.1.1912.

tilleggsbetydning, nemlig at man skryter og lover mer enn man kan holde. Det kan også ha vært en grunn til at Leander ikke stolte på ham.

Vi finner et lignende tilfelle fra et par år tidligere. Leander oppsøkte noen for å få dem til å laste. Leander skrev:

*saa gik jeg til sauevigen for at instruksere dem lidt der for dem jeg snakket ved er nogen som ikke kan ta sig til et hak men bare skryte og bravere i tanken.*⁸⁵

Igjen var det ikke evnene eller talentet til arbeiderne Leander kritiserte, men deres holdninger og arbeidsmoral. Han sa at de ikke kunne «ta sig til et hak», altså at de var tafatte, men at de likevel prøvde å innbille seg selv og andre at det ikke var sånn. Man kan si at dette også handlet om selvkontroll og disiplin. I stedet for å slurve og være tafatt, må man ta seg sammen og tvinge seg selv til å gjøre arbeidet ordentlig.

Ut fra disse sitatene kan vi implisitt tolke hvilke idealer Leander satte høyest, nemlig nøyaktighet, skikkelighet, selvkontroll og pålitelighet. Idealene som var typiske for «skötsamhetskulturen». Ambjörnsson skriver i *Den skötsamme arbetaren*: «Det kan vara skönt att ge efter för impulser, att supa till, att slappna av inför hårt ställda arbetskrav. Men då, menar den skötsamme, tänker vi bara på stunden. [...] Livet självt framstår, för den skötsamme, i sista hand, även det, som ett projekt.»⁸⁶ Leanders sønn, Knut, kjenner igjen dette bildet av faren, og også han beskriver en mann som var opptatt av skikkelighet: «To the best of my knowledge, he didn't allow any shortcuts in the workplace, but quick to praise if he was satisfied with a job well done».⁸⁷

Å underkjenne sten

Det var viktig at stenen var riktig hogget og at målene var nøyaktige, hvis ikke kunne det bety klager fra oppdragsgiveren. Hoggerne arbeidet på akkord og underkjent sten betød mindre penger på dem. De kunne bli sinte, og formannen kunne bli beskyldt for å være for streng hvis han underkjente stenen. En formann som gjorde jobben sin skikkelig, kunne ikke være redd for å fornærme hoggerne ved å underkjenne sten. Leander var ikke redd for å si fra:

⁸⁵ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 66, onsdag 12.1.1910.

⁸⁶ Ambjörnsson 1988: s. 16.

⁸⁷ E-post fra Knut Ekeberg 12.2.2011.

*efter mid maalte jeg først i Lerdalen dem fik vrak paa endel II sort og en overhaling for den anden sten ogsaa.*⁸⁸

Her skrev Leander at han ga hoggerne en overhaling, altså en irettesettelse for det dårlige arbeidet. Han skrev også i samme notat at stenen var «virkelig styg», noe som er relativt sterkt i forhold til hvordan han uttrykte seg ellers i dagbøkene. Overhaling var derfor kanskje ikke så vanlig, men underkjenning av sten skjedde hele tiden.

Noen formenn ble til og med beskyldt for å jukse med målene, og dermed snyte hoggerne for noen øre.⁸⁹ Det kan se ut til at det motsatte var tilfellet for Leander:

*[...] men da han gav bemerkninger i fjeldene til huggerne gjorde jeg ingen indsigelser for at huggerne skulde forstaa at sten virkelig fordres feilfri, saa det ikke bare er mit paafund naar jeg tar ind sten.*⁹⁰

Hvem som her har gjort bemerkninger skal vi komme tilbake til. Her ser vi at Leander prøvde indirekte å lære hoggerne nøyaktighet ved ikke å si noe når en autoritet over ham krevde bedre arbeid av dem. I den siste setningen ligger det hentydninger til at Leander har blitt beskyldt for å være for streng og for nøye, men her ville han vise at det var det som var jobben hans. Det kan tolkes som at hoggerne ikke har trodd at stenen skulle være helt feilfri og dermed har slurvet litt i arbeidet sitt, slik som Leander mente de hadde gjort i sitatene over.

Disse sitatene forsterker inntrykket av at Leander satte nøyaktighet, redelighet og skikkelighet høyt. En som jukset med målingene hadde kanskje spart litt ekstra penger for firmaet. Motsatt kunne en formann som godkjente dårlig sten ha kommet på godsiden til hoggerne. Men i begge tilfeller hadde formannen vært uredelig mot en av partene, noe som kunne ha skapt dårlige arbeidsforhold på sikt. Og en «skötsam» person tenkte som sagt langsiktig. Leander la seg på en gylden middelvei, der han ikke var ensidig lojal mot bare en av partene, men fulgte sine idealer om redelighet og skikkelighet i arbeidet sitt.

Bildet av Leander som en redelig mann understøttes av en tidligere hogger i *Sten*. Han beskriver Leander som en førsteklasses mann, som var meget nøye og utelukket juks i noen form.⁹¹ Men kravet om nøyaktighet behøver ikke bare være et ideal. Rent praktisk ville arbeidet bli mye mer effektivt om hoggerne gjorde jobben ordentlig den første gangen. Mye

⁸⁸ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 307, tirsdag 12.9.1911.

⁸⁹ Hjardar 2005: s. 163.

⁹⁰ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, fredag 6.11.1914.

⁹¹ Hjardar 2005: s. 164.

vrak medførte at det tok lenger tid å fullføre ordren, og for hoggerne medførte det mindre betalt for den tida de hadde lagt ned i arbeidet.

Æreskrænkelser taales ikke – fagstolthet

Personen som ga bemerkninger om dårlig sten i sitatet over, het Brudal. Leander har ikke skrevet hvem han var, men han er nevnt mange ganger i dagbøkene. I dagbøkene ser vi at han ga ordre til Leander om hva som skulle hogges, og kom ut på Spjær for å sjekke arbeidet. Han var altså en overordnet i firmaet, men de hadde begge en sjef/disponent over seg.

I Brudals kritikk av stenarbeidet ligger det også en indirekte kritikk av formannen. Det var ikke ventet at formannen skulle stå over hoggerne og kontrollere at arbeidet ble ordentlig utført hele tiden, men det var formannens oppgave å sørge for at stenen som ble levert var bra. Når Brudal kom på inspeksjon, som i dette tilfellet, kom han Leander i forkjøpet med å underkjenne stenen. Leanders dømmekraft og autoritet på stedet ble dermed satt til side.

Etter besøket fikk Leander beskjed om at alle ungarer skulle sies opp.⁹² Han sendte brev tilbake til sjefen om at stenen var nær feilfri og ba ham komme ut for å se på den. Han skrev også at hvis så mange skulle bli oppsagt på grunn av stenen Brudal klaget på, ville han levere inn sin avskjedssøknad:

*Om nu tidene ser ydderst mørke ut saa nogen æreskrænkelser taales ikke.*⁹³

Dette var under første verdenskrig og det var trange tider for stenindustrien. Likevel var Leander villig til å sette jobben sin på spill for arbeiderne sine. Da var han mest sannsynlig ganske sikker på at stenen var bra. Han var trolig også nokså sikker på at han var såpass verdifull for firmaet at han ikke måtte si opp.

Igjen kan det se ut til at redeligheten var det viktigste for Leander. Med det mener jeg at det var viktigere for ham å få frem det han mente var rett, ut fra hans normer for hva som var skikkelig arbeid, enn å holde seg passiv når noen over ham i firmaet kom med avgjørelser han var uenig i. Han gikk mot firmaets ledelse for å forsvare arbeiderne. Men her er det viktig å merke seg ordbruken i sitatet. I dagboken fokuserte han ikke på arbeidernes velferd, men på sin egen ære. Hva gikk så ærekrenkelsen ut på? Det kan være flere ting, men alle dreide seg

⁹² Her oppfatter jeg det slik at «ungarer» gjaldt alle ugifte, og at det var av sosialt hensyn de sa opp arbeidere som ikke hadde familie, men Leander har ikke forklart dette nærmere.

⁹³ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, lørdag 7.11.1914.

om jobben hans som formann. For det første kan det ha gått ut på hans evner som arbeidsleder for hoggerne, at han burde ha fått dem til å hogge bedre sten i første omgang. For det andre kan det ha gått ut på hans evne til å se hva som var bra sten og hva som ikke var det, selve grunnlaget i yrkesutøvelsen hans. Han mente at stenen var bra, Brudal mente den var dårlig. Leander virker ganske sikker på at han hadde rett.

Og det var nettopp Brudals evner til å se hva som var godt stenaarbeid og ikke, Leander mente var problemet her:

*skulde han være her ofte saa sluttet jeg snart for kritik for ligt og uligt paa den maaten er meningsløs. Saken er han er ikke fagmand og saa for at berge sit skind er det bare klage og slumpetræf det gaar bra.*⁹⁴

Dette skrev han noen dager før konflikten. Her har Leander brukt begrepet «fagmand» selv om stenhogging ikke var et formelt fagarbeid, men noe man lærte gjennom erfaring. Han kan ha brukt begrepet for å skille mellom dem som hadde denne erfaringen, eller håndlaget, og dem som ikke hadde det. Det var kanskje erfaring som stenhogger Brudal manglet. Og Leander mente at han, for å kompensere for dette, var skjødesløs i arbeidet sitt, godkjente og underkjente om hverandre. Dette gikk ut over godt stenaarbeid.

I Leanders kritikk av Brudal avslørte han både fagstolthet og en viss forakt for mangel på skikkelighet hos Brudal. I *Jerntid* beskriver Kjeldstadli også denne forakten blant fagarbeidere ovenfor overordnede på Kværner Brug som ikke kunne jobben:

*Ble fagstoltheten utfordret, ga den styrke til motstand.*⁹⁵

I Leanders tilfelle gikk ikke ærekrenkelsen kun ut på en uenighet, men det at kritikken kom fra en som Leander mente var dårligere i faget enn ham selv, og som i tillegg utførte arbeidet sitt på en uredelig måte. Horgby forteller også om flere slike tilfeller i *Egensinne och skötsamhet*. Yrkesstolthet, selvfølelse og verdighet var viktige elementer i «skötsamhetskulturen». Ble en ikke satt pris på, kunne noen gå til det drastiske skrittet å slutte.⁹⁶ Saken ble avsluttet ved at sjefen skrev tilbake og meddelte at det ikke var arbeidet det sto på, men dårlig marked og overproduksjon.⁹⁷

⁹⁴ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, onsdag 4.11.1914.

⁹⁵ Knut Kjeldstadli, *Jerntid: fabrikkssystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*, 1989: s. 135.

⁹⁶ Horgby 1993: s. 372 og 373.

⁹⁷ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, onsdag 11.11.1914.

Når det var snakk om noen som var underordnet Leander, hadde han større toleranse for at det tok lang tid å lære seg faget, å bli «fagmand»:

*Eriksen Sorengkil [?] hadde begyndt at hugge men kunde ikke ta nogen av hans sten men han er jo aldeles nybegynder. dem var jo ikke værre end det gaar at gjøre om.*⁹⁸

Leander unnskyldte her det dårlige arbeidet med at hoggeren var ny. Dette bekreftes av andre kilder forfatteren av *Sten* har snakket med. De beskriver Leander som «snill mot ongær som ville prøve seg», og at han kunne bruke opptil en halvtime på å gjøre stenen bra nok etterpå.⁹⁹ Dette viser omsorg for nye hoggere som ville prøve seg, han underkjente ikke stenen deres uten videre, men brukte tid på å få den brukbar. Det støtter også inntrykket av at Leanders oppfatning av dårlig arbeid ikke handlet om talent, men om holdning, arbeidsmoral og innsats.

Hierarki og autoritet

I *Sten* skriver Ulf Hjarðar at formannen helt klart sto firmaet nærmest, og denne hendelsen kan ved første blick se ut som det motsatte av dette.¹⁰⁰ Her går Leander mot sine overordnede og viser omsorg for og forsvarer sine arbeidere når de har gjort skikkelig arbeid. Men å gjøre det beste for firmaet er ikke det samme som å alltid mene det samme som sjefen. Man kan se for seg flere hierarkier innenfor det samme firmaet. Det mest fremtredende er det formelle stillingshierarkiet. Sjefen er over formannen på grunn av sin stilling som sjef, han har den formelle makten. Dette kalles et kontrollhierarki.¹⁰¹ Men man kan også se for seg et kunnskapshierarki, der man får makt ut fra sin kunnskap om og erfaring med faget. Her sto trolig Leander over både Brudal og sjefen. Dette kunne føre til at Leanders erfaringer som stenhogger og formann førte til at ledelsen hørte på ham og respekterte hans meninger når dette var til firmaets beste, selv om de formelt sto over ham i hierarkiet. Slike hendelser, der arbeidere utfordret overordnede som kun hadde «skrivebordskunnskap», forteller også Horgby om i *Egensinne och skötsamhet*. Dette var en måte «skötsamme» arbeidere markerte sin selvrespekt og yrkeskompetanse på.¹⁰²

⁹⁸ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 95, mandag 16.12.1912.

⁹⁹ Hjarðar 2005: s. 164.

¹⁰⁰ Hjarðar 2005: s. 162.

¹⁰¹ David Lane, «Hierarchy, Complexity, Society», i Denise Pumain (red.), *Hierarchy in Natural and Social Sciences*, 2006: s. 85.

¹⁰² Horgby 1993: s. 364.

I *Sten* fortelles det om et annet tilfelle der Leander har fått klage på en leveranse fra en oppdragsgiver. Han svarte tilbake at kritikken var «tankeløs», og at det ikke kunne bli noe bedre etter den aktuelle prisen.¹⁰³ Leander nevnte også hendelsen kort i dagboken sin, og skrev tilsvarende der.¹⁰⁴ En definisjon på autoritet er at det er et spesielt maktforhold, der den som utøver makten føler han har rett til det. Samtidig føler den makten utøves ovenfor at det er ens plikt å adlyde.¹⁰⁵ Vi ser at dette skjedde her. Leander utøvde sin autoritet som fagmann, og dette ble respektert av ledelsen.

Hvordan står dette i forhold til idealene vi tidligere har sett ham verdsatte? Det at Leander sendte fra seg sten som ikke var så bra, går ikke overens med nøyaktigheten og skikkligheten vi tidligere har sett. Men hvis vi ser det i en større sammenheng, ser det annerledes ut. Begrunnelsen for den dårlige jobben var at den var dårlig betalt. Han mente altså at han ikke kunne kreve mer arbeid fra hoggerne enn det som var gjort, til den prisen. Han viser derfor ikke manglende lojalitet ovenfor firmaet, heller en kritikk av oppdragsgiverens betaling. Det var kanskje ikke redelig å kreve noe mer fra arbeiderne til en så dårlig pris. Vi kan si at han her måtte velge mellom skikklighet overfor oppdragsgiverne og skikklighet overfor arbeiderne. Han valgte det siste.

Det kan videre tenkes at autoritetsforholdet mellom Leander og arbeiderne ikke alltid var helt entydig. Siden han var en ganske ung formann er det sannsynlig at flere av hoggerne hadde lenger erfaring enn ham, og dermed sto over ham i kunnskapshierarkiet. I en undersøkelse om sammenhengen mellom profesjonell kompetanse og autoritet publisert i 1961, fant Evan og Zelditch ut at underordnede skiller mellom rasjonell og lovhjemlet autoritet. Den overordnedes tekniske kunnskap påvirket de underordnedes oppfatning av hans oppgaveautoritet, men ikke hans administrative autoritet.¹⁰⁶ Det betyr at formannens autoritet når det gjaldt selve stenhoggingen kunne settes på prøve av mer erfarne hoggere. En skikkelig formann som ville gjøre best mulig arbeid for firmaet, måtte da kanskje legge sin stolthet til side og høre på den som kunne faget bedre. På samme måte måtte Leanders sjef legge sin stolthet til side og høre på ham.

¹⁰³ Hjarðar 2005: s. 166.

¹⁰⁴ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 76, onsdag 23.10.1912.

¹⁰⁵ David Dunkerley, *The foreman: aspects of task and structure*, 1975: s. 85.

¹⁰⁶ Dunkerley 1975: s. 87.

Men som vi har sett, viste Leander en sterk æresfølelse knyttet til egen kunnskap og egne evner som formann, så sterk at han var villig til å sette jobben på spill. Dette kommer til uttrykk i hans omtale av andre firmaer. Her skrev han om et konkurrerende firma, British Norway:

*huggerne hos British norvai har faat opsagt paa 14 dage fra i dag. Saa nu kommer det vel flere derbort. Dem har drevet aldeles meningsløst ogsaa der borte saa det var paa tid dem la op.*¹⁰⁷

Ved å skrive at det var på tide dem la opp driften, gir Leander inntrykk av at han hadde sett at de drev dårlig, og at han hadde ventet på dette en stund. Implisitt betyr dette at han mente British Norway ikke selv så hva som var bra og hva som var dårlig, i hvert fall var de ikke smarte nok til å ta hensyn til det. «Saa nu kommer det vel flere derbort» er litt vanskelig å forstå, men en mulig tolkning er at han mente til sitt eget firma. I så fall hadde han rett i sin spådom, for to uker senere skrev han at det kom nye hoggere til ham som British Norway hadde sagt opp.

Økonomisk skikkelighet

Godt arbeid for en formann gikk ikke bare ut på at det skulle produseres bra sten. Godt arbeid handlet også om å skjøte firmaets penger på en god måte. Også her var nøyaktighet og skikkelighet betegnende for Leanders arbeid:

*Han var redd om en øre når det gjaldt bolaget.*¹⁰⁸

Dette i følge en gammel hogger forfatteren av *Sten* har snakket med. Leander var altså forsiktig med firmaets penger, og gjorde også den delen av arbeidet på en skikkelig måte. Men mye tyder på at han ikke alltid syntes det var like lett å utføre denne delen av arbeidet.

Det hendte at arbeiderne lånte penger fra firmaet. Leander forteller om et tilfelle:

*Snakket ved chefen om et laan til Martin Fredriksen stort 500. han skal bygge et lidet hus. Sørensen var svært medgjørlig. Fredriksen fik laant under «forpliktelse» på 10 aar 6 % kunde faa laane en pram at ta matrialene ut paa.*¹⁰⁹

Leander var altså mellommann da en av arbeiderne ville låne penger av firmaet/sjefen. Selv om dette kunne være til stor hjelp for en stenhogger som ikke hadde så mye penger, kunne

¹⁰⁷ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 234, fredag 24.2.1911.

¹⁰⁸ Hjardar 2005: s. 160.

¹⁰⁹ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 155, fredag 16.5.1913.

lånet begrense låntakerens muligheter i fremtiden. Fagforeningen advarte mot dette.¹¹⁰ Låntakeren ble bundet til utlåneren, og utlåneren fikk et overtak.

Leander fikk også i oppdrag å ta inn pengene arbeiderne skyldte:

*E. Kristiansen Dypedal har laant kr. 30.00 som skal indtrækkes paa de tre første lønninger. Ærbødigst Petter Sørensen.*¹¹¹

Lønningene ble utbetalt hver 14. dag, så her er det altså snakk om ti kr. hver 14. dag. Leander fortalte om et lignende tilfelle på samme tid i dagboken sin:

*snakket ved konen til Oscar Johansen om de pengene dem skylder. Det er vist ikke rart stelt for dem.*¹¹²

Det kan her virke som om Leander ikke var helt uberørt av å kreve inn pengene folk skyldte. Den siste setningen tyder på at han syntes litt synd på dem fordi de ikke hadde så god råd. Han krevde ikke lånet inn på lønningen uten å snakke med dem først. Nå var det ikke hans egne penger han krevde inn, det var en del av jobben. Likevel ser det ut til at han prøvde å opptre på en redelig måte.

Selv om Leander var forsiktig med firmaets penger, var han mer rundhåndet med sine egne. Smeden Ernst Persen forteller i *Sten* at Leander kunne være spandabel med egne penger og hjelpe stenhoggere i nød.¹¹³ Psykologen Uriel G. Foa skiller mellom formannens normative og faktiske oppførsel i en artikkel om forholdet mellom formenn og arbeidere.¹¹⁴ Normativt sett skulle formannen kanskje holde en viss avstand til arbeiderne og holde strengt på sin rolle som overordnet. I virkeligheten var det mer vanlig at formannen for eksempel tok i mot råd fra mer erfarne arbeidere. Eller, som i Leanders tilfelle, lånte dem penger fra egen lomme.

Men skiller dette seg egentlig fra stenfirmaenes lån til arbeiderne, som fagforeningen advarte mot? Dette kunne ha vært en måte å knytte arbeiderne til seg på, for å skaffe seg kontroll over dem. Men dette passer ikke med bildet av Leander, og omsorgen og redeligheten han viste i andre sammenhenger. Det virker heller ikke som om dette var oppfatningen til Persen, som fortalte dette til forfatteren av *Sten*. Man kan tolke dette som at Leander var oppriktig opptatt

¹¹⁰ Fjeld, Klavestad og Åstrøm 2002: s. 296.

¹¹¹ I et brev fra disponent Petter Sørensen til Leander 10.5.1915, gjengitt i Hjardar 2005: s. 63.

¹¹² Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, fredag 14.5.1915.

¹¹³ Hjardar 2005: s. 177.

¹¹⁴ Uriel G. Foa, «The Foreman-Worker Interaction: A Research Design», *Sociometry*, Vol. 18, No. 3, 1955: s. 226 og 227.

av arbeidernes velferd, ikke bare av å få jobben gjort. En undersøkelse foretatt blant formenn på forskjellige arbeidsplasser i USA, presentert i 1951, viser at over en tredel av formennene faktisk hadde lånt ut penger til arbeiderne sine.¹¹⁵ Nesten en tredel ga også råd om forhold utenfor arbeidet. Dette forteller oss at virkelige formenn kanskje var mer åpne for både kontakt og omsorg overfor arbeiderne de ledet, enn idealformannen Godfrey beskrev.

Horgby skriver at mange «egensinnige» arbeidere levde fra hånd til munn, og ble tvunget til å låne når det kom uforutsette utgifter. Dette er et trekk som ofte ble nevnt i minnematerialet fra Norrköping, når de «skötsamme» arbeiderne ville ta avstand fra de «egensinnige».¹¹⁶ Selv om Leander var en «skötsam» person, viser han ingen fordømmelse over dem som hadde dårlig råd. Nå var det jo slik at «skötsamme» mennesker også kunne havne i økonomisk ufare, og i disse tilfellene er det vanskelig for oss å vite hva slags mennesker det dreide seg om. Det kan tenkes at han ikke var like villig til å låne ut penger hvis han visste de ble brukt på fyll og fest.

Kompleks lojalitet

Hollis Godfrey skriver i «The Foreman» at forskerne har sett bort fra den menneskelige faktoren når de har skapt bildet av idealformannen. Han skriver at den ideelle formannen ofte har blitt beskrevet som selvstendig i forholdet sitt til arbeidsgiver og arbeidstakere, og som en som ikke var involvert i konflikter mellom partene. Hans mål skulle kun være å få jobben gjort, og han skulle ikke ha noen personlige meningsytringer i saken.¹¹⁷ Inntrykket vi får av dette er at idealformannen nærmest skulle være en maskin. I dette kapitlet har jeg forsøkt å menneskeliggjøre formannen og vise at det var mye han måtte ta hensyn til for å gjøre en god jobb.

Selv om Leander var lojal mot firmaet og var opptatt av å gjøre en god jobb, betyr ikke det at han var underdanig, i betydningen servil, i forholdet til sine overordnede. For å gjøre en god jobb var det viktig at han kunne si fra hvis han mente det var nødvendig. Lojalitet til firmaet og arbeidet var ikke ensbetydende med at arbeiderne måtte behandles dårlig. Kaldal skriver i avhandlingen om fabrikkene på Follafooss og Ranheim at en formann fra stedet på en måte hadde det lettere fordi han kjente æreskodene. Samtidig var det viktigere for en formann fra

¹¹⁵ Sidney C. Sufrin, «Foremen and their social adjustment», *Industrial and Labor Relations Review*, Vol. 4, No. 3, Apr. 1951: s. 388.

¹¹⁶ Horgby 1993: s. 458.

¹¹⁷ Godfrey 1919: s. 146.

stedet å gå godt overens med arbeiderne. Det er ikke det samme som at han måtte være ettergivende, det gjaldt å finne en balanse.¹¹⁸

Vi har sett eksempler på at Leander var tolerant så lenge arbeiderne gjorde jobben sin ordentlig. Samtidig sørget Leander for at formannsjobben ble utført skikkelig. Formannsoppgaven hans gikk jo også til en viss grad ut på å ta vare på arbeiderne, ettersom han hadde ansvar for å skaffe dem husly og at syke og skadde arbeidere fikk hjelp.¹¹⁹ Men han var involvert i arbeidernes liv utenfor arbeidet også. Spjær er ikke en stor øy, og Leander bodde i brakke med flere av arbeiderne. Vi skal i de neste kapitlene se at han var sammen med dem på fester og stevner, og i tillegg ga han altså bort penger til arbeidere i nød. Det at Leander bodde på samme sted som arbeiderne kan ha vært en viktig årsak til at han handlet som han gjorde. Når han så dem hver eneste dag, var det kanskje ikke så lett å holde en profesjonell distanse til arbeiderne. Han var en del av det samme allmuesamholdet som dem, altså et lite samfunn der folk hjalp hverandre fordi man ikke klarte seg alene. Det handlet kanskje ikke bare om at han hjalp til fordi han hadde bedre råd, men fordi han da senere kunne få hjelp om han trengte det. Som antropologen Marianne Gullestad blir sitert i Kjeldstadli, man hadde «et nettverk av utestående fordringer».¹²⁰

Vi har sett hvordan «skötsamhetsidealer» som nøyaktighet, ordentlighet og pålitelighet kunne være retningslinjer for en formann i utøvelsen av arbeidet. Dette var viktige idealer for Leander. Dette gjaldt i arbeidet hans, i selve stenproduksjonen og driften. Men det ser ut til at det også var gjeldende for hans samvær med andre mennesker. Det lå ikke en motsetning i det å produsere bra sten for firmaet og det å behandle arbeiderne på en redelig måte. Redelighet er da heller ikke det samme som ettergivenhet. Men man trengte ikke være en hard bølge for å få jobben gjort på en ordentlig måte. I *Renhårig slusk* beskriver Edvard Bull det samme. En arbeidsleder med ingeniørutdannelse forteller at han heller vil komme i konflikt med arbeidsgiverne enn arbeiderne, fordi det var viktig å være på samme lag som arbeiderne for å få jobben gjort.¹²¹

Leander er et godt eksempel på en formann som må ha funnet en god balanse. Kjernen i denne balansen ser ut til være at han hevdet sin skikkelighet i faget, og at denne normen styrte

¹¹⁸ Ingar Kaldal, *Arbeid og miljø ved Follafoss tresliperi og Ranheim papirfabrikk 1920-1970*, 1994: s.126-128.

¹¹⁹ E-post fra Svein Åstrøm 22.08.2011.

¹²⁰ Kjeldstadli 1989: s. 99 og 100.

¹²¹ Edvard Bull d.y., *Renhårig slusk*, 1961: s. 268-271.

hans forhold til begge partene. Selv om han som formann til en viss grad ble dratt litt mellom to parter, var han ikke noen stakkarslig type, slik Thoralf Ulrik Qvale skriver at formannen ofte har blitt fremstilt som.¹²² Tvert i mot. Han viste selvtillit i arbeidet, men også toleranse. Han ble sett på som en god formann, både av firmaet og arbeiderne, og ble fortsatt brukt til jobben selv om han egentlig var pensjonist. Han er den formannen det er skrevet mest om i *Sten*, og også den det er skrevet mest positivt om. Det kan se ut til at det også var hensiktsmessig når det gjaldt selve arbeidet å behandle arbeiderne på en ordentlig måte. Andre formenn nevnt i *Sten* får ikke så gode skussmål, og det finnes også mange andre eksempler på at ikke alle formenn oppførte seg like redelig.

Til slutt er det viktig å poengtere at Leanders idealer tolkes som nettopp det, som mål han strevde mot. Det er som sagt ikke min hensikt å fremstille Leander som en «idealformann». Selv om det virker som om han prøvde å leve opp til sine idealer så godt han kunne, innrømmet han også at han selv slurvet innimellom:

*Han syntes daarlig om behuggingen der. kvikket ogsaa delvis maa indrømmes*¹²³

Her var det Brudal som kritiserte stenen han kom for å inspisere. Leander innrømmet, i alle fall i dagboken sin, at de hadde vært litt for raske i arbeidet.

¹²² Qvale 1976: s. 77.

¹²³ Leander Olsens dagbok nr. 2, uten sidetall, lørdag 18.11.1911.

Kapittel 5 - Politikk i stenhoggermiljøet

Hvaler har flere ganger blitt kalt Norges mest konservative prestegjeld i årene rundt 1900. Mange valg på slutten av 1800-tallet foregikk uten en eneste stemme til Venstre.¹²⁴ Da stenhoggerne kom til Hvaler oppsto det et kulturelt og politisk motsetningsforhold mellom de nye arbeiderne og de lokale kystfolkene. De fleste stenhoggerne var sosialister, mange var radikale, og ville kjempe for et bedre samfunn.¹²⁵ Ungsosialistene sto sterkt på Spjærøy og provoserte de konservative, men også de fagorganiserte, med sine metoder.¹²⁶

Midt oppi dette miljøet levde Leander. Ulf Hjarðar skriver at i *Overenskomst og Pristarif for Kansten og Stor- og Finsten* (1912) står det at arbeidsgiver kunne forlange at formenn ikke var medlem av fagforeningen.¹²⁷ På samme sted skriver han at på et fagforeningsmøte sommeren 1900 ble det enstemmig vedtatt at formenn ikke kunne være medlemmer. Formannen hørte altså ikke hjemme sammen med stenhoggerne, men han hørte heller ikke hjemme sammen med kapitalen. Formennene hadde sin egen forening, og Leander var sekretær i sin.¹²⁸ Formennene sto ikke bare midt mellom to sider i selve arbeidet, men også politisk sto de midt mellom to sider som ofte var i konflikt med hverandre.

Leander selv satt i herredsstyret for Venstre på 1930-tallet, men har ikke skrevet noe eksplisitt om sin politiske tilhørighet i dagbøkene.¹²⁹ Hensikten med dette kapitlet er ikke å avsløre hans politiske tilhørighet. Jeg vil heller se på hvordan han forholdt seg til det politiske landskapet som var representert på Hvaler, og dermed kanskje også få et mer nyansert bilde av dette landskapet, samt forholdet mellom syndikalistene og deres motstandere.

Litteraturen om emnet legger ofte vekt på motsetningene og kampen mellom de politiske grupperingene, og gir inntrykk av klare skillelinjer som separerte folk på hver sin side.

¹²⁴ Hjarðar 2005: s. 179 og 180.

¹²⁵ Kathrine Sandstrøm, «Kvinder kom vær med!» *Kultur møter i en brytningstid: Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1909-1921, deres relasjon til hverandre og de lokale kystkvinner, belyst gjennom begrepsparet samhold og motsetning*, 2010: s. 92.

¹²⁶ Hjarðar 2005: s. 53 og 54.

¹²⁷ Hjarðar 2005: s. 166.

¹²⁸ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 267, lørdag 17.1.1914.

¹²⁹ Hjarðar 2005: s. 103.

Spesielt gjelder dette syndikalistene, som skaffet seg mange fiender med sin oppførsel. Deres handlemåter gikk direkte utover formannen, og ga ham mye trøbbel og hodebry. Men så han på dem som sine fiender på grunn av det? Gjennom Leanders notater kan vi få et mer sammensatt bilde. Politiske motstandere var ikke enten venner eller fiender, forholdet kunne være preget av ambivalens. Vi skal se på hva Leander har skrevet om syndikalistene og konflikter der de var involvert. Men først litt mer om syndikalismen.

Ungsosialister og syndikalister

I *Socialisme og syndikalisme* skrev Edvard Bull d.e. i 1918 at syndikalismen oppsto i Italia, Frankrike og Amerika. Han mente syndikalismen oppsto fordi arbeidskjøpernes organisasjoner ble for sterke, og fordi staten ofte gikk inn i kampen mot dem som streiket. Deres kampmiddel var «direkte aksjon». Det vil si at de ikke gikk veien om parlamentet, men mente arbeiderkampen måtte føres direkte med arbeidskjøperne. Målet var et samfunn styrt av fagforbundene.¹³⁰

I 1909 ble en gruppe som kalte seg ungsosialister trent ut av Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon, og forlot samtidig arbeiderbevegelsens hovedorganisasjoner.¹³¹ Samme år kom det mange svenske ungsosialister til Norge, og i 1910 stiftet ungsosialistene lag på Spjærøy. Ungsosialistenes leder i Sverige, Hinke Bergegren, hadde kampen mot «tronen, altaret og penningspåsan» som sine fanesaker. Ungsosialistene var beleste, flinke til å diskutere og avholdsfolk, og hadde Folkets hus som sin arena.¹³²

På et sted i *Sten*, skriver Ulf Hjarðar at ungsosialistene sto for omtrent det samme som syndikalistene, og et annet sted at ungsosialist var det samme som syndikalist.¹³³ Ut fra hva Hjarðar skriver, ser det også ut til at de i lokalmiljøet på Hvaler sto for akkurat det samme. Hjarðar nevner heller ingen andre syndikalister på Hvaler. Eva Blomberg skriver i sin avhandling om politikk og identitet i svensk gruveindustri, *Män i mörker*, at ungsosialismen var syndikalismens forgjenger i Sverige. Hun skriver at ungsosialistene stiftet SAC (Sveriges Arbetares Centralorganisation) i 1910, og hun bruker betegnelsen syndikalist på organiserte

¹³⁰ Edvard Bull d.e., *Socialisme og syndikalisme*, 1918: s. 16-19.

¹³¹ Jorunn Bjørgum, *Martin Tranmæl og radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse 1906-1918*, 1998: s. 64 og 276.

¹³² Hjarðar 2005: s. 53.

¹³³ Hjarðar 2005: hhv. s. 54 og 217.

medlemmer av SAC.¹³⁴ Leander brukte begrepet syndikalist i sin dagbok. Jeg vil bruke begrepet syndikalist her, hvis ikke jeg refererer til Hjordars bok, ettersom han bruker begrepet ungsosialist. Men det var altså slik at syndikalistene og ungsosialistene ble snakket om som det samme mange steder, og slik var det på Hvaler.

Leander om syndikalistene

14. august 1914 har Leander skrevet:

Det hørs fryktelig mørkt ut i stenindustrien nu. Det er vel tidens demoraliserende aand som skal knækkes. Den syndicalistiske bevægelsen med de barnaktige ideer og med et hovmod og forhaanelse av alt og alle som ikke sympatiserte maatte gaa til grunde. – deres fremgangsmåte var paa forhaand dømt. Men ikke bare syndicalistene også inden alle lag er et nydelses og avundssyke tilstede et jag hvem som kan bli værst. Alle ting tyder paa vi har passeret glanspunktet for en længere tid og ikke uten tvil er det selvforskyldt. noget maa til for at bringe folk til fornuft og over i renere og sundere spor. Det var at ønske, det ikke blev for dype erfaringer, da folk i almindelighet er noksaa daarlig stillet, trods det har været glimrende tider.¹³⁵

Leander var pessimistisk med tanke på den nærmeste fremtiden. 1. verdenskrig hadde akkurat brutt ut, han hadde allerede begynt å merke at maten ble dyrere og flere rundt ham ble kalt inn til militærtjeneste i tilfelle mobilisering.¹³⁶ Sitatet starter med at han aner mørke tider for stenindustrien, men det kan virke som om han utover i sitatet har ment samfunnet i sin helhet, ettersom han bruker «folk» flere ganger. Han så for seg at menneskene måtte gjennom harde prøvelser for at det til slutt skulle bli et bedre samfunn. Vi må se på hva slags ord han brukte om det samfunnet han håpet på. Det skulle bli «fornuftig», «renere» og «sunnere». Da mente han mest sannsynlig i moralsk betydning, ettersom han har skrevet at det er «tidens demoraliserende aand som skal knækkes». Vi kan tolke dette som at han så på de harde tidene som en slags renselse fra ufornuft og urene og usunne tanker og idealer.

Leander mente at syndikalismen ikke var levedyktig, og håper at den snart skulle dø ut, eller «gaa til grunde». Han mente at syndikalistene hadde store deler av skylden for at samfunnet

¹³⁴ Eva Blomberg, *Män i mörker*, 1995: s. 13 og 16.

¹³⁵ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, fredag 14.8.1914.

¹³⁶ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, lørdag 1.8.1914.

var usunt. Hva var det med dem som var så ødeleggende? Han kalte ideene deres «barnaktige», og mente de viste «hovmod og forhaanelse». Det første kan bety at Leander syntes ideene deres var virkelighetsfjerne, at de var urealistiske. Han delte mest sannsynlig ikke deres fremtidsvisjoner. Den andre betegnelsen handler om det Leander oppfattet som deres arrogante fremferd, kanskje både når det gjaldt lover og regler og i forholdet til andre mennesker. Dette var ikke bare Leanders oppfatning. Arbeidsgiverne følte seg ofte maktesløse i møte med syndikalistene, for de var uredde, voldsomme og uforskammede, og brød seg overhodet ikke om regler på arbeidsplassen.¹³⁷

Men det var ikke bare syndikalistene Leander kritiserte. Også «nydelses og avundssyke» i andre lag av samfunnet ble rammet av hans fordømmelse. I sitatet finner vi altså en rekke laster han mente preget samfunnet negativt. Flere av disse lastene finner vi igjen i kristendommens syv dødssynder. Hovmod er en synd, og «forhaanelse» går ut på det samme, å føle seg overlegen andre. «Nydelses og avundssyke» kan oversettes til syndene fråtseri og misunnelse.

Hvis vi fortsetter i samme spor, og ser på de syv dydene, kan vi tolke hva slags idealer Leander satte høyt. Ydmykhet er en motsetning til hovmod, da er man beskjeden og respekterer andre, i stedet for å sette seg selv høyest. Det motsatte av fråtseri er måtehold, å klare å kontrollere seg selv. Misunnelsens motsetning er velvilje og omtanke. Sitatet avslører både en synd og en dyd hos Leander, nemlig vrede og velvilje. Han viste vrede mot dem han mente hadde ødelagt samfunnet, men også velvilje med håpet om at det ikke ble «for dype erfaringer» for folk. De syv dydene handler om å kontrollere seg selv for å ikke begå de syv dødssynderne, så vi kan si at selvkontroll er en fellesnevner, og kanskje det idealet Leander satte høyest?

Det er ikke sikkert dette var bevisst ordbruk fra Leander sin side, dette er ord som kan brukes i vanlig dagligtale, men det er interessant at han nevner hele tre dødssynder i samme notat. Uansett om det var bevisst eller ikke, avslører dette hvilke idealer Leander satte pris på og kanskje også selv strebet etter. Vi så i forrige kapittel at selvkontroll og omsorg var idealer som preget hans utøvelse av formannsrollen. Ved å plassere alle syndikalistene i en gruppe og

¹³⁷ Blomberg 1995: s. 107.

kaste denne moralske dommen over dem, distanserte han seg fra dem. Et paradoks her er at han fordømte syndikalistenes hovmod, samtidig som han var nokså moraliserende selv, i dette tilfellet.

Konflikt

I 1914 utviklet det seg to konflikter i stenindustrien som Leander ble blandet inn i, der syndikalistene var sentrale aktører. Jeg skal nå se på hva Leander har skrevet om disse konfliktene, og hvordan han omtalte syndikalistene.

Den første konflikten startet i april. Fredag 17. april har Leander skrevet:

Var paa bryggen med det samme idag. Baaten kom ikke før ½ 9 men saa kom en ubehagelig brøk i regningen. gatestenshuggerne blokkerte lastningen. det skal være 2 sjaktere i Sverige etsteds det dreier sig om, saa det er rent latterlig at voksne folk legger sig ut i slikt.¹³⁸

Han skrev videre at det ble litt kaos, og til slutt måtte båten gå uten sten. Dette dreide seg altså om en form for sympatistreik for noen arbeidere i Sverige. De blokkerte lastingen fysisk ved å hindre andre i å laste, eller nektet å gjøre arbeidet de skulle gjøre. Sympatistreik var et velkjent middel hos syndikalistene. I Trondheimsresolusjonen av 1911 ble det vedtatt at streik, sympatistreik, boikott, obstruksjon, sabotasje og kooperasjon var kampmidlene som burde benyttes. Ungsosialistene på Hvaler vedtok Trondheimsresolusjonen i 1913.¹³⁹

Leander har videre skrevet:

Det er en meningsløs fremtræden, saa dem burde brændmærkes saa dem husket det en stund.

Syndikalistenes oppførsel skapte hodebry for firmaet, og det kan tenkes at mange slike aksjoner kunne gi firmaet et dårlig rykte. Det kunne se ut som at de ikke klarte å kontrollere arbeiderne sine. Leander beskrev det som latterlig oppførsel for voksne folk. Herfra kan vi trekke en linje til sitatet ovenfor, der han kalte ideene til syndikalistene for barnaktige. Han nedvurderte dem ved å avskrive dem som barnslige, med ideer og oppførsel som voksne burde holdt seg for gode til. Jeg tolket dette som at han så på ideene som virkelighetsfjerne og

¹³⁸ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 328, fredag 17.4.1914.

¹³⁹ Hjarðar 2005: s. 61.

urealistiske. Det får støtte i dette sitatet ved at han omtalte fremtreden som meningsløs. Han kunne ikke se at noe kunne oppnås ved slike aksjoner, de sløste bort egen og andres tid. Dette stred mot typiske «skötsamhetsidealer» som måtehold og ydmykhet. «Skötsamme» arbeidere kunne, som nevnt i forrige kapittel, også vise yrkesstolthet, men da i mer ordnede former.

Retorikken Leander her brukte mot syndikalistene, var han ikke alene om. Blomberg skriver at arbeidsgivere, aviser, og politikere på både borgerlig og sosialdemokratisk side brukte karakteristikkene som «unge», «dåraktige» og «slyngelaktige» om ungsosialistene. Men også ungsosialistene selv fremstilte seg selv som unge, men da med positive konnotasjoner. De la vekt på handlekraft og vitalitet.¹⁴⁰ Motstanderne av syndikalistene, Leander inkludert, brukte de samme karakteristikkene som en måte å nedvurdere syndikalistene på. Ved å kalle dem «barnaktige», «unge» og «dåraktige», skapte de et bilde av syndikalistene som uerfarne. Retorikken impliserte at ideene deres ikke hadde hold i virkeligheten, og at de ikke kunne tas alvorlig. De var ikke verdige forhandlingspartnere. Med denne retorikken plasserte Leander seg derfor trygt blant syndikalistenes motstandere.

Leander omtalte fremtreden til syndikalistene som meningsløs. Man kan spørre seg hva Leander mente var meningsfull fremtreden i denne sammenhengen. Var det streik i seg selv, grunnlaget for konflikten, eller formen som var problemet? Det skal jeg prøve å finne svar på videre.

Det var først noen dager senere at Leander omtalte dem som aksjonerte som syndikalister. Navnene deres hadde blitt innrapportert til Exportørforeningen. Leander skrev deretter om en diskusjon han hadde:

Jeg var i discusjon med Fredholm om begrepet Solidaritet. Han mente at Stuererne som var her og stuet baaten var aldeles som slaver under ledernes styre og ikke kan handle selvbeviste unten [uten?] formyndere.- jeg mente at det som blir besluttet ved majoritet inden demses organition fik dem respektere tils organisationen hadde tat afære og ikke nogen enkelte kunde bryte avtaler efter alle uvedkommende pipers lyd det var jo netop at splitte sig, altsaa slik moderat solidaritet.¹⁴¹

¹⁴⁰ Blomberg 1995: s. 78 og 79.

¹⁴¹ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 330, mandag 20.4.1914.

Diskusjonen var om begrepet «solidaritet». Fredholm kritiserte de organiserte for å være slaver av lederen, at de ikke kunne handle på egenhånd. Han kan ha vært motstander av all organisering og ment at det nettopp var å være som slaver under en leder. Med solidaritet kan han da ha ment solidaritet både med andre på arbeidsplassen og arbeidsgiver, fordi de ville ødelegge for dem om de fulgte fagforeningsledelsen i streik. Men det er mer sannsynlig at han sympatiserte med syndikalistene, og kritiserte de organiserte fordi de *ikke* aksjonerte, ettersom Leander skrev at de omtalte arbeiderne stuet båten. De organiserte manglet da solidaritet med arbeiderne i Sverige fordi de fortsatt arbeidet når de burde sympatistrike. Dette vide solidaritetsbegrepet er betegnende for syndikalistene. De mente at organisering innenfor fag/yrke var negativt for fremskrittet innenfor klassen som helhet, fordi fagforeningene da ville kjempe for best mulig forhold for seg selv først.¹⁴²

Leander var uenig med Fredholm, og forsvarte her fagforeningen. Like etter sitatet har han skrevet at det samme gjaldt for arbeidsgiverne, de måtte også følge sine forbund. Han mente at det syndikalistene holdt på med var «moderat solidaritet», fordi de handlet på egenhånd. Det kan derfor virke som at det var måten aksjonen ble utført på som var problemet, ikke streik i seg selv. Leander støttet fagforeningen fordi de aksjonerte i mer ordnede former, innenfor et system. De stemte over en sak, og majoriteten bestemte. I sin masteroppgave om stenhoggerkvinner på Hvaler trekker også Kathrine Sandstrøm frem fremgangsmåten til de revolusjonære ungsosialistene som noe som skapte motsetning mellom dem og de mer reformrettede sosialdemokratene, selv om målene deres lignet hverandre.¹⁴³ Leander var altså ikke motstander av organisering i seg selv, men syndikalistenes fremgangsmåter.

Dette kan tyde på at Leander ikke helt forsto eller visste så mye om syndikalistene. Den syndikalistiske organisasjonen var riktignok bygd opp av lokale samorganisasjoner, og medlemmene hadde selvråderett. Men dette var ikke det samme som at medlemmene ble oppfordret til å gjøre hva de ville. Målet var at alle skulle dra i samme retning, og minoriteten skulle rette seg etter majoriteten.¹⁴⁴ På den andre siden, er det ikke sikkert det fungerte slik i praksis. I hvert fall er det tydelig at det ikke var slik Leander, og mange andre, oppfattet

¹⁴² Harald Fagerhus, *Anarkismen og syndikalismen i Norge i 150 år*, 2004: «Organisasjonsmodellen».

¹⁴³ Sandstrøm 2010: s. 60.

¹⁴⁴ Fagerhus 2004: «Organisasjonsmodellen».

syndikalistene. Både tanken om solidaritet på tvers av fag- og yrkesgrupper, og organisasjonsformen, var for øvrig i tråd med Trondheimsresolusjonen og Martin Tranmæls visjoner.¹⁴⁵

Leander skrev at syndikalistene brøt avtaler, og kritiserte dem for dette. Med avtaler kan han ha ment avtaler mellom arbeiderne og arbeidsgivernes foreninger, og politiske bestemmelser angående streik og forhandlinger. Dette politiske aspektet var en viktig forskjell mellom syndikalistene og den politiske arbeiderbevegelsen. Syndikalistene mente at politisk arbeid ikke nyttet, det var selve samfunnet som måtte endres. De opptrø ofte spontant, uten orden, og la ned arbeidet på stedet.¹⁴⁶ Ettersom syndikalistene ikke erkjente det kapitalistiske systemet, var det utenkelig for dem å slutte avtaler, eller godkjenne allerede eksisterende avtaler.¹⁴⁷ Leander satte, som vi har sett, redelighet og skikkelighet høyt, og orden var nok en viktig del av skikkelighetsbegrepet hans. Syndikalistenes oppførsel stred mot hans idealer. Nå skal vi heller ikke glemme at syndikalistene skapte store problemer for Leander i arbeidslivet ved å utføre slike aksjoner. Bare dette kan ha vært grunn nok til at han var negativ til syndikalismen.

9.mai skrev Leander at konflikten var ordnet, og at arbeiderne ville godta betingelsene som ble gitt, så lenge de ikke ble utsatt for represalier og ble utstengt. Leander skrev:

*saa nu er det i sit gamle gjenge igjen.*¹⁴⁸

Han virker fornøyd med at ting ordnet seg, og ikke opptatt av å straffe dem som hindret arbeidet. Da hadde aksjonen vart i litt over tre uker.

Kort tid etter utviklet det seg imidlertid en ny konflikt. Leander fikk høre om denne konflikten 17.mai. Konflikten foregikk ikke der Leander holdt til, men på Kjøkøya, og gikk ut på at noen arbeidere ville bli kvitt en formann ved navn Andersen.¹⁴⁹ Leander ble innblandet fordi han var medlem av formannsforeningen sammen med Andersen, og de diskuterte konflikten der.

¹⁴⁵ Bjørgum 1998: s. 88-90.

¹⁴⁶ Hjarðar 2005: s. 53 og 54.

¹⁴⁷ Blomberg 1995: s. 18.

¹⁴⁸ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, lørdag 9.5.1914.

¹⁴⁹ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, søndag 17.5.1914.

Noen dager senere snakket han med Andersen:

i formandsforeningsmøtet sidst hadde dem skrevet til Exportørforeningen og bedt dem ikke ta hensyn til de urimelige krav som Syndikalistene stiller på Kjøkkøien for skal dem faa sine krav igjennemførte blir dem aldeles umulige at ha med at gjøre og formænderne vi miste sin myndighet aldeles paa arbeidsplassen og likeledes besluttedes ikke at indta nogen av folkene som nedla arbeidet¹⁵⁰

Her gjenga Leander Andersens (eller formennenes) holdninger, at formennene ville miste sin myndighet, og at syndikalistene ville bli umulige å ha med å gjøre, om de fikk gjennom sine krav. Holdningen var først og fremst at syndikalistene var urimelige, men formennene tenkte også fremover i tid. De ville ikke gi syndikalistene medhold i noe, for da kunne det tenkes at de ville se på formennene som svake, og dermed ville formennene miste sin autoritet. De så det som viktig å være harde og ikke vike en tomme. Frontene var altså steile.

Hard linje mot syndikalistene – utestenging og attester

13. juni var Leander på møte i formannsforeningen sammen med 16 andre stenhoggerformenn for å snakke om konflikten:

det var kommet en skrivelse fra Streikekomitén dersteds men da det kun var noget riktig Kjæringskvaller ga det ikke anledning for nogen længer diskusion. Siden behandledes endel instrukser eller love som stenhuggerformændene skulde ha at rette sig efter ved indtagning av folk dem maa ha rene attester for at faa arbeide. Det var et udmærket bra møte.¹⁵¹

Omtalen av streikekomiteens skrivelse som «kjæringskvaller» er ganske foraktfull, og viser tydelig hva Leander mente om kravene deres. Det at de ville bli kvitt en formann, var nok ikke populært hos noen av formennene, og de kan ha tatt det som en personlig fornærmelse.

Leander var meget fornøyd med møtet. Beslutningen som ble tatt var altså at hoggerne måtte ha rene attester for å få arbeid. Dette var noe arbeiderne hadde kjempet mot tidligere. Hjarðar skriver at skussmålsbøker ble brukt for første gang i 1900, og dette fungerte mest sannsynlig på samme måte som attester. I bøkene skulle arbeidernes oppførsel og arbeid kommenteres, og det skulle stå om arbeideren kunne anbefales eller ikke. Dette ble ikke tatt godt opp hos

¹⁵⁰ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, fredag 22.5.1914.

¹⁵¹ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, lørdag 13.6.1914.

stenhoggerne.¹⁵² Hjarðar har ikke skrevet noe mer om dette, så jeg vet ikke om dette ble vanlig praksis. Leanders notater tyder i alle fall på at verken attester eller skusmålsbøker var vanlig på hans tid, ettersom det faktisk ble vedtatt bruk av attester på møtet. Siden dette med attester ble tatt opp i forbindelse med syndikalistenes streik, er det sannsynlig at også eventuelle tilknytninger til syndikalismen ble notert på attestene.

Slike skusmålsbøker, attester og eventuell utestenging av alle som aksjonerte utenfor fagforeningen, var et sterkt pressmiddel for stenfirmaene, og kunne nok virke avskrekkende på mange. Samtidig kunne det ikke brukes i så veldig utstrakt grad, og effekten må ha vært avhengig av konjunktorene. Firmaet trengte arbeiderne på samme måte som arbeiderne trengte firmaet, så hvis arbeiderne gikk sammen mot disse pressmidlene, kunne det bli vanskelig for firmaene å beholde dem. Kildene forteller dessverre ikke noe om hvordan det gikk med innføringen av attester igjen.

Leander støttet sannsynligvis den harde linjen mot syndikalistene, ettersom han var fornøyd med møtet. Vi kan også finne spor av dette et annet sted. I et av sitatene ovenfor sa han at de burde «brændmærkes saa dem husket det en stund». Dette kan tolkes på flere måter. Det kan være et uttrykk for at han syntes de burde få svi på en eller annen måte, altså bli straffet slik at de kom til å huske det lenge etterpå, og dermed ikke gjøre det samme igjen. Men i lys av innføringen av attester, kan det også tolkes slik at han ville de skulle merkes som upålitelige arbeidere eller lignende. Hvis de som la ned arbeidet ble «brennmerket», ville det være lettere for formennene å vite hvem de skulle ansette og ikke. Dette synet kommer i konflikt med det han skrev da den forrige konflikten var over, da virket han ikke opptatt av å straffe. Det kan være at han var streng mens han sto midt oppe i konflikten, men at han var vennligere innstilt når konflikten var over og kom litt på avstand. Det kan for så vidt se ut til at dette var ungsosialistenes siste krampetrekninger på Spjærøy. Norges ungsosialistiske forbund var på denne tiden gått i oppløsning som landsomfattende organisasjon, og foreningen på Spjærøy holdt sitt siste møte i november 1914.¹⁵³

Leanders tøffe ordbruk mot syndikalistene var representativ for holdningen til dem. Både i Sverige og Norge prøvde man mange ganger på 1910-tallet å bli kvitt syndikalistene ved

¹⁵² Hjarðar 2005: s. 39.

¹⁵³ Sandstrøm 2010: s. 75.

nærmest å gi dem arbeidsforbud. Det var ikke bare arbeidere som bedrev sabotasje eller lignende som skulle avskjediges. Arbeidsgiverforeningen i Norge bestemte at alle syndikalister skulle sies opp og ingen syndikalister skulle ansettes.¹⁵⁴ Stenindustrien førte tydeligvis ikke en så streng linje, ettersom mange stenhoggere var syndikalister. Men formennene prøvde altså å innføre attester, uten at vi vet om det lyktes eller ei.

På en side viser dette at arbeidsgiverne ikke så på syndikalistene som seriøse, som sine likeverdige, ettersom de ikke ville forhandle med dem som de ville med andre fagforeninger. Nå må det sies at syndikalistene ikke alltid var så interesserte i forhandlinger heller, eller så lette å forhandle med. På den andre siden, står utestengingslinjen i konflikt med synet på syndikalistene som barnslige og latterlige, som noen man ikke kunne ta alvorlig. Her virker det heller motsatt, som om arbeidsgiverne virkelig fryktet syndikalistene, og bare kunne få overtaket gjennom å presse dem ut.

Fredelig sameksistens

Leanders notater var preget av hard retorikk mot syndikalistene, og gir oss et nokså negativt inntrykk av dem. Som sagt var det mange syndikalister på Hvaler, spesielt på Spjærøy, og Leander levde midt blant dem. Ingenting tyder imidlertid på at hverdagen var noe særlig preget av konflikter mellom ham og syndikalistene. Tvert i mot. Han arbeidet tilsynelatende godt sammen med dem, og nevner flere av dem i dagbøkene. Måten han har omtalt dem på, skiller seg ikke ut på noen måte. Som vi skal se her, gikk han til og med på stevner arrangert av dem.

Leander var altså sammen med flere syndikalister, både i tiden før og etter konfliktene. Tirsdag 11. mars 1913 skrev Leander at stenhoggeriet hadde et horn i siden til Augustin, en arbeider, fordi han agiterte for ungsosialismen og var nokså ytterliggående.¹⁵⁵ Leander var altså klar over hva han sto for politisk, men var likevel nokså mye sammen med ham. Han brukte ham i arbeidet, og han lånte båten hans etter konflikten.¹⁵⁶ Ingenting tyder på at de var uvenner. Anders Ekman var en annen syndikalist, som Leander brukte i arbeidet året etter

¹⁵⁴ Blomberg 1995: s. 105.

¹⁵⁵ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 130, tirsdag 11.3.1913.

¹⁵⁶ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, lørdag 29.5.1915 og fredag 20.8.1915.

konflikten.¹⁵⁷ I tillegg har Leander nevnt en Klingvold flere ganger, han var på kaffe hos ham og lånte båt av ham.¹⁵⁸ Dette var mest sannsynlig Karl Klingvold.¹⁵⁹ Han var også, i følge Hjarðar, ungsosialist.

Nå var det ikke sikkert at disse mennene var direkte involvert i konflikten. Som sagt gikk også den ungsosialistiske foreningen på Spjærøy i oppløsning i november 1914. Men dette var menn som var tilhengere av syndikalismen, noe som ikke så ut til å plage Leander nevneverdig. Han arbeidet sammen med dem som før, og var sammen med dem på fritiden. Dette tyder også på at konfliktene ikke førte til utestenging av alle syndikalister.

Det ble avholdt mange stevner og møter av forskjellige politiske partier og organisasjoner på Hvaler, og Leander var på flere av dem. I *Sten* er det avbildet en annonse for «Skandinavisk socialistisk ungdomsstevne» søndag 16.7.1911. Den melder at det skulle komme talere for å snakke om temaer som «den ungsosialistiske antimilitarismen» og «slaveri og frihet», og det skulle være bevertning og dans.¹⁶⁰ Leander kommenterte stevnet i dagboken sin. Han skrev at det ikke var så mange der, og at han selv tok seg en tur bort på ettermiddagen.¹⁶¹ I juni året etter, var han også på et stevne arrangert av ungsosialister og verdandister. Det kom en lystturbåt fra Torsnes, og broren hans, Arnt, var også med.¹⁶²

Hvis han var så sterk motstander av syndikalistene, hvorfor valgte han da å dra på stevner arrangert av dem? For det første kan det ha vært på grunn av det sosiale. Han kjente flere som var på stevnet og det kan ha vært slik at «alle» dro på slike arrangementer, kanskje for å møte folk og ha det hyggelig. Det politiske spilte kanskje ikke så stor rolle. Kathrine Sandstrøm beskriver også det sosiale aspektet som viktig ved slike arrangementer, og viser til at motsetninger ble satt til side når forskjellige foreninger arrangerte møter og fester sammen.¹⁶³

¹⁵⁷ Se bilde i Hjarðar 2005: s. 52. Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, onsdag 2.6.1915 og mandag 9.8.1915

¹⁵⁸ Leander Olsens dagbok nr 3, s. 218, søndag 12.10.1913 og s. 322, onsdag 1.4.1914.

¹⁵⁹ Arkivverket.no/digitalarkivet, folketellingen 1910, født 3.7.1867, oppført som dagarbeider i stenindustrien.

¹⁶⁰ Hjarðar 2005: s. 58.

¹⁶¹ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 284, søndag 16.7.1911.

¹⁶² Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 30, lørdag 22. og søndag 23.6.1912.

¹⁶³ Sandstrøm 2010: s. 57 og 58.

For det andre er det ikke sikkert at Leander følte så sterk motvilje mot syndikalistene til daglig, det kan ha vært noe han bare kjente på i konfliktsituasjoner. Dessuten kan han ha kommet godt overens med flere av syndikalistene personlig, selv om han ikke var enig i det de sto for. Nå var dette før de store konfliktene han var involvert i, men som formann visste han mest sannsynlig en god del om syndikalistene og var per definisjon en av deres motstandere.

Det kan kort nevnes at både Høyre og Venstre også arrangerte stevner på Hvaler. Samme dag som sistnevnte ungsosialiststevne, ble det også arrangert konservativt stevne på Skjærhalden, altså på en annen av Hvalerøyene. Der talte blant annet Fredrik Stang. 11. august samme år arrangerte Venstre stevne på Hvaler.¹⁶⁴ Da var Leander hjemme hos familien sin i Torsnes, men noen uker senere var han på Sjømannslokalet og hørte på et foredrag av kandidat Bøen, som var venstremann. Han bemerket i dagboken at det var fullt hus.¹⁶⁵ Det er vanskelig å tolke noen politisk tilhørighet ut av dette, og det er ikke hensikten heller. Hensikten er å vise at Leander, og sannsynligvis mange andre, var relativt åpne og gikk på møter og stevner med ulik politisk tilknytning.

Sammenfallende interesser

I Leanders kritikk av syndikalistene, som jeg skrev om ovenfor, nevnte han flere laster han mente syndikalistene sto for, og dyder han mente de manglet. Samtidig delte han flere av syndikalistenes idealer og interesser. Han kritiserte dem for å være «nydelsessyke», altså at de ikke var måteholdne. Man kan være måteholden på flere forskjellige måter, og Leander mente kanskje de var kravstore når det gjaldt arbeid og lignende forhold. Men måtehold når det gjaldt rusmidler var viktig for syndikalistene. En del av parolen deres var «ned med rusdrikken». Alkoholen ble sett på som en trussel mot arbeiderbevegelsens fremgang.¹⁶⁶ Leander delte det negative synet på alkohol. Jeg vil gå nærmere inn på Leander og avholdssaken, samt både arbeiderbevegelsen og «skötsamhetskulturens» holdninger til alkohol, i neste kapittel.

¹⁶⁴ Hjarðar 2005: s. 60.

¹⁶⁵ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 56, søndag 1.9.1912.

¹⁶⁶ Sandström 2010: s. 104.

Et annet ideal eller interesse Leander hadde til felles med syndikalistene var lesing og skolering. Syndikalistene var opptatt av kunnskap og la stor vekt på diskusjon på møtene sine. Hjardar skriver at «Aldri har vel diskusjonene i noe forum på Hvaler ligget på et så høyt intellektuelt nivå som i den tiden ungsosialistene regjerte i ‘huset’ på Spjørøy».¹⁶⁷ «Huset» var altså Folkets hus, og det var her ungsosialistene holdt til. Vekten som ble lagt på lesing var en stor del av «skötsamhetskulturen». Men ikke bare lesing var viktig, de skolerte seg også i å reflektere og debattere over hva de leste. Som jeg skrev i kapittel 3, var også Leander en lesende mann, opptatt av å utdanne seg selv og å være bevisst i arbeidet sitt. Sånn sett hadde kanskje Leander og syndikalistene mye å snakke om?

Det var faktisk viktig for syndikalistene å opptre på en skikkelig måte, for å få respekt. I tillegg til å være avholds, skulle de heller ikke spille kort eller gamble. I en håndbok for SAC sto det blant annet at en møteleder/ordfører måtte være upartisk, rolig og selvbehersket.¹⁶⁸ Både Leander og syndikalistene oppfattet seg selv på samme måte, strevde etter de samme «skötsamhetsidealene».

Ambivalent forhold

Hvordan skal vi tolke det komplekse forholdet Leander hadde til syndikalistene? Han leverer en nokså hard dom over dem i flere av sitatene over. Samtidig omgås han dem privat og i arbeid og drar på stevnene deres. Så ikke Leander likhetene mellom seg og syndikalistene? Hvorfor beskrev Leander dem som omtrent det motsatte av «skötsamhetsidealene»?

For det første var nok den harde kritikken sterkt preget av selve konflikten, og var trolig ikke betegnende for helheten i hans forhold til dem. For det andre må vi se på forskjellen mellom Leander som offentlig person, altså som formann, og Leander som privatperson. Disse to aspektene henger sammen.

Med «formannen Leander» og «privatpersonen Leander» mener jeg ikke at det var to helt adskilte roller som han kunne holde fra hverandre. Problemet lå kanskje akkurat her, i den ambivalensen som oppsto mellom disse rollene. Syndikalistene lagde problemer for Leander

¹⁶⁷ Hjardar 2005: s. 53.

¹⁶⁸ Blomberg 1995: s. 308 - 310.

som formann fordi de hindret ham i å utføre arbeidet når de gikk til aksjon. Han var uenig med metodene de brukte i sine aksjoner, og han var uenig med målet deres om et radikalt annerledes samfunn, for dette påvirket ham i stor grad som formann. Samtidig delte han privat mange av interessene deres.

Som vi så i kapittel fire, var skikkelighet og redelighet viktige idealer for Leander. Vi kan tolke det slik at syndikalistene stred mot disse idealene fordi de aksjonerte på, i hans øyne, en uredelig måte. Med det menes det at de aksjonerte utenfor «systemet». De sløste også bort både sin og andres tid og penger på noe Leander mente var meningsløst.

Syndikalistenes oppførsel hadde alt å si for den negative holdningen til dem. Deres brå og voldsomme handlemåte tok all oppmerksomheten. De stormet frem og krevde respekt. Men fremgangsmåten skaffet dem heller fiender, og de ble ikke anerkjente som verdige forhandlingspartnere. Denne oppførselen sto i motsetning til deres interne krav til hvordan man skulle te seg. Syndikalistene var relativt nye og ukjente på denne tiden. De var inne i en etableringsfase, og hadde kanskje ikke funnet sin form enda. Syndikalistene innså dette problemet, og forandret sin fremgangsmåte fra 1920-tallet. Da samarbeidet de blant annet mer med de reformistiske fagbevegelsene.¹⁶⁹

Trolig klarte Leander å se likhetene mellom seg og syndikalistene, når han ikke sto midt oppe i konflikt med dem. Da så han deres «skötsamme» sider bedre. Samtidig hadde privatpersonen Leander ingen konflikter med syndikalistene som privatpersoner. De kunne legge konflikten til side utenfor arbeidet, og omgås på en normal måte. Det faktum at han bodde sammen med dem, ga ham mulighet til å se flere sider av syndikalistene enn bare dem han møtte i selve arbeidet.

På samme tid var det trolig nettopp det sosiale behovet som gjorde at han måtte legge konflikten og formannsollen til side. Mye tyder på at det sosiale var den viktigste grunnen til at Leander fredelig kunne være sammen med syndikalistene. Behovet for fredelig sameksistens med andre veide tyngre enn motstanden mot syndikalistene. Dette var viktigere, i et lite samfunn som på Spjærøy, enn å hevde sin rett og å fokusere på ulikheter.

¹⁶⁹ Blomberg 1995: s. 343 og 344.

Vi ser også lignende tendenser andre steder hvor syndikalistene arbeidet. Blomberg skriver om arbeidsgivere i gruveindustrien som ikke ville forhandle med de lokale samorganisasjonene, men som gjerne tok i mot en syndikalist på kontoret. Arbeidsgiverne anerkjente arbeiderne som arbeidere, men ikke som syndikalister.¹⁷⁰ Her ser vi et skille mellom person og sak. Syndikalistene i flokk, under en aksjon, kunne ikke anerkjennes. Men ellers var det ikke noe veien med den enkelte syndikalisten, og man kunne gjerne omgås som venner, kolleger og ansatte. Dette forutsatte at syndikalistene tenkte på samme måte, altså at de også kunne skille mellom person og sak når det gjaldt arbeidsgiver og formann.

I dette kapitlet har det vært viktig for meg å nyansere konfliktperspektivet som ofte preger litteraturen som omhandler politiske forhold, og da spesielt litteraturen om syndikalistene. Ja, syndikalistenes oppførsel skapte konflikter, og her har jeg presentert flere av dem. Og Leander sparte ikke på kritikken da han omtalte dem i dagbøkene sine. Samtidig er det lett å få inntrykk av at alt samvær mellom syndikalistene og deres motstandere var preget av konflikt. Jeg har vist at selv en formann, som ble direkte rammet av slike konflikter og som skrev at han ville brennmerke syndikalistene, kunne være vennlig innstilt mot dem når han ikke sto midt oppi konflikten.

En viktig grunn til at han kunne gå så godt overens med syndikalistene, var da mest sannsynlig verdiene han delte med dem. Dette var verdier som avhold, skoloring og skikkelighet, selv om de kanskje var litt uenige om akkurat det med skikkelighet. Sosiologen Richard Jenkins mener det er viktig at man i et kulturmøte fokuserer på hva ulike grupper har til felles, for å fremme økt integrasjon. Motsatt kan fokus på forskjeller føre til at man overser det man faktisk har til felles, og gruppene kan dermed føle seg mer fremmede for hverandre enn hva de i virkeligheten er.¹⁷¹ Med Leander ser vi et eksempel på hvordan dette fungerte i praksis. Han fokuserte på forskjeller da han var sint på syndikalistene, men var samtidig såpass lik syndikalistene at de gikk godt overens ellers.

Dette sier også noe om hvor lett sterke følelser kan blekne og gå over. Og også noe om hvor sammensatt og ambivalent forhold mellom grupper og mennesker med ulike meninger og

¹⁷⁰ Blomberg 1995: s. 245.

¹⁷¹ Anita Holm Riis, *Kulturmødets hermeneutik*, 2006: s. 108 og 109.

interesser kan være. Mange har vel opplevd å være kjempesinte en kveld, for så å være i godt humør etter en god natts søvn. Leander skrev dagbok hver kveld, altså rakk ikke de sterke negative følelsene å blekne før han satte seg ned for å skrive. Når han var i konflikt med syndikalistene, ble deres negative sider lagt vekt på og overdrevet. Men den sterkt fordømmende retorikken var fraværende etter at konflikten var løst. Da var alt som vanlig igjen.

Kapittel 6 – Totalt forbud er vort maal

I tiden frem mot første verdenskrig var avholdsbevegelsen i sterk vekst, og totalavholdsbevegelsens styrke i Norge kulminerte rundt 1920. På denne tiden var rundt en tidel av alle voksne organiserte totalister.¹⁷² Det skal ikke mye lesing av Leanders dagbøker til, før man merker at Leander også var veldig opptatt av denne saken. Han skrev ned anekdoter om alkoholens dårlige innflytelse i dagbøkene sine, han kommenterte ofte episoder han opplevde som involverte fyll, og han var selv aktiv i avholdsbevegelsen.

Stenhoggerne var kjent for å være harde på flaska, men det var også mange stenhoggere som var avholds. I dette kapitlet skal vi se på hvordan Leander forholdt seg til alkoholspørsmål, og møter med alkohol i sin hverdag. Hva kan ha vært grunnen til at Leander valgte å være aktiv avholdsmann, og hva slags holdninger uttrykte han i dagbøkene til dem som drakk alkohol? Hvordan kan vi knytte hans avholdsretorikk til holdninger til alkohol og avhold på denne tiden?

Stiftelsen av ungdomsforeningen

I slutten av januar 1911 skrev Leander i dagboken at han vurderte å stifte et avholdsungdomslag, og at bekjente av ham hadde vist sin interesse når han snakket med dem om det. Allerede 5. februar ble avholdsungdomslaget stiftet i Torsnes. Det besto av elleve medlemmer, som ble fordelt på diverse styreverv og komiteer, med Leander som formann og et eget håndskrevet blad. Han avsluttet dagboksnotatet med: *jeg tror det kommer til at gaa bra.*¹⁷³ Leander var optimistisk på ungdomslagets vegne, selv om han bemerket at det ikke var så mange som møtte opp.

Leander har ikke skrevet noe om hvilken avholdsforening han var medlem av. Men i *Veileder for avholdslagene i Smaalenenes fylke av D.N.T. 1912* står Leander oppført som leder for ungdomslaget til Torsnes avholdslag.¹⁷⁴ Laget hans var altså en del av Det Norske Totalavholdsselskap. Voksenlaget ble stiftet i 1897 og hadde 60 medlemmer da heftet ble

¹⁷² Per Fuglum, *Et onde avskaffer man!: arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden*, 1999: s. 402.

¹⁷³ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 225, søndag 5.2.1911.

¹⁷⁴ Dette heftet fikk jeg tilsendt i digital form fra Mari-Marthe Apenæs som er organisasjonskonsulent i DNT.

skrevet i 1912. Leanders far står oppført som medlem av styret til voksenlaget. DNT og IOGT sin møteform var nokså forskjellig, og det bekrefter Leanders notater. IOGT var en losje med lukkede møter preget av regalier og ritualer, noe som virker fjernt fra Leanders forening.¹⁷⁵ Møtene Leander holdt var stort sett preget av lek og hygge, og medlemmer som kom og gikk.

I *Avholdsbyen: historien om avholdsbevegelsen i Stavanger* skriver forfatterne Ole Kallelid og Leif Kjetil Skjæveland om hvor viktig det var med barne- og ungdomslag for avholdsforeningene. Det var viktig at man lærte om alkoholens negative sider i en tidlig alder, og at man vendte unge til organisasjonslivet, slik at de senere kunne gå videre til voksenlaget.¹⁷⁶ I dette tilfellet kom initiativet fra Leander, og ikke fra voksenlaget, men voksenlaget var støttende. Litt etter at ungdomslaget var stiftet skrev han:

*Avholdslaget skulde kjøpe ca 50 stykker sangbøger og gi ungdomslaget ligeledes kunde vi faa benytte avholdsforeningens kopper og kjedler og duker.*¹⁷⁷

Før Leander stiftet ungdomslaget, var han på arrangementer i avholdsforeningens regi. Etersom Leander allerede hadde tilgang til avholdsarrangementer, kan behovet for å være sammen med folk på egen alder ha vært en motivasjonsfaktor for å stifte ungdomslaget. Dette blir uttrykt av et IOGT-medlem i Stavanger på spørsmål om hvorfor han meldte seg inn i barnelosjen: «det va jo den einaste plassen kor me kunne treffa jentene!»¹⁷⁸ DNT var opptatt av kultur og læring, og spesielt møtene i de store byene var preget av foredrag om blant annet historie og litteratur, men også sang og musikk var viktig.¹⁷⁹ Leanders ungdomslag sine møter var en blanding av lek og alvor. Leander tok oppgaven sin seriøst, og ungdomslaget fikk laget sin egen lov. Samtidig var møtene dominert av spising, lek og spill.¹⁸⁰ Men at Leander også var engasjert i selve saken, kommer tydelig frem i dagbøkene. Man kan spørre seg hvor dette engasjementet kom fra. Hva fikk en 21 år gammel mann til å stifte et avholdsungdomslag i ei lita bygd?

¹⁷⁵ Ole Kallelid og Leif Kjetil Skjæveland, *Avholdsbyen: historien om avholdsbevegelsen i Stavanger*, 1996: s. 167.

¹⁷⁶ Kallelid og Skjæveland 1996: s. 175.

¹⁷⁷ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 235, søndag 26.2.1911.

¹⁷⁸ Kallelid og Skjæveland 1996: s. 176.

¹⁷⁹ Per Fuglum, «Pionerårene», i Per Fuglum (red.), *125 år for alles vel. Det norske totalavholdsselskap 1859-1984*, 1984: s. 270 og 276.

¹⁸⁰ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 230, søndag 19.2.1911.

Stenhoggermiljøet og alkohol

Stenhoggerne hadde generelt et dårlig rykte på seg. En grunn til det er at det var mange sesongarbeidere, ofte svenske innvandrere, som drakk mye og kom i bråk med dem som bodde på stedet. På små steder, som i Torsnes og i øysamfunnet på Hvaler, ble slike episoder ekstra tydelige.¹⁸¹ Lokalbefolkningen samlet seg ofte på fester og basarer på Folkets hus, og der ble det nok lagt merke til hvem som drakk. Slik kunne en basar utarte seg:

*Sidst paa trækningen var rent panik, det var endel «fulde», som begyndte at holde lidt væsen og saa skulde politi ha dem ut, men det var saa mange «fulde» saa en hel del stormet ind og hoijet og skrek saa folk blev saa rædde saa det var flere som hoppet igjennem vinduerne for at komme ut.*¹⁸²

Her ser vi at alkoholbruken kunne være et virkelig ordensproblem, og at lokalbefolkningen ble plaget av dem som var fulle. Folk ble redde, og det kan også virke som at dette gjorde Leander utilpass. Senere på året skrev han at han hadde vært på en basar og at det var mange fulle der. Dagen etter skrev han:

*Om kvelden var jeg paa bazaren det var mange folk og næsten ingen fulde.*¹⁸³

Det at han har skrevet at det nesten ikke var noen fulle på basaren, gir inntrykk av at dette faktisk var en sjeldenhet, og Leander virker lettet. Kommentarene viser at temaet var viktig for ham, at det var noe som påvirket ham når han var i sosiale lag.

Hjardar skriver i *Sten* at stenhoggerne ikke brydde seg så mye om eventuell negativ oppmerksomhet de fikk ved utagerende oppførsel, fordi de på grunn av yrke og sosial bakgrunn var avvikere fra før.¹⁸⁴ Det at arbeidet i seg selv var så fritt, kan ha bidratt til at det var mye alkoholbruk. I *Jerntid* skriver Knut Kjeldstadli at alkoholmisbruk var mest vanlig blant dag- og løsarbeidere i de fabrikkmiljøene i jernindustrien han studerte. De som hadde fast ansettelse ved fabrikkene, måtte være mer disiplinerte med tanke på arbeidstiden sin. Han mener holdningene i dagarbeiderkulturen kan sees som en forlengelse av holdningene i bygdekulturen, der man bremset produksjonen når man hadde nådd et visst velstandsnivå. De ville heller ha litt fri, enn masse penger.¹⁸⁵ Her kan vi se en parallell til stenhoggerne. Stenhoggerne hadde det mye friere enn de fast ansatte fabrikkarbeiderne, blant annet fordi de

¹⁸¹ Dehli 1973: s. 204, og Arne Bugge Amundsen, «Svenskefaen og hvite vester: svensk arbeidsinnvandring på 1800-tallet – eksempler fra Østfold», i R. Jensen, D. Thorkildsen og A.V. Tønnessen (red.), *Kirke, protestantisme og samfunn: festskrift til professor dr. Ingun M. Montgomery*, 2006: s. 179-181.

¹⁸² Leander Olsens dagbok nr. 1, s. 53, mandag 23.3.1908.

¹⁸³ Leander Olsens dagbok nr. 1, s. 162, søndag 27.9.1908.

¹⁸⁴ Hjardar 2005: s. 194.

¹⁸⁵ Kjeldstadli 1989: s. 125.

arbeidet på akkord og hadde kontrakt på 14 dager om gangen. De hadde selv ansvaret for å arbeide slik at de tjente nok penger. Samtidig var arbeiderne spredt over et relativt stort område, og det var ikke like lett for en formann å overvåke arbeiderne som det var i en fabrikk.

Det virker ikke som om det var så viktig for huggerne å skjule alkoholbruken for formannen heller:

*Sundkvist var her og skulde ringe op efter øl lidt fuld var han han ringte og greite men fik ikke bestilt noget øl*¹⁸⁶

Sundkvist var mest sannsynlig en som arbeidet for Leander, ettersom han kom til Leanders hjem eller kontor for å ringe. Dette var på dagtid, for Leander skrev etterpå at han reiste hjem til Torsnes på kvelden. Leander skrev ikke noe mer om Sundkvist sin tilstand, eller noe om hva han syntes om saken. Leander har ikke nevnt en eneste gang at det kom arbeidere fulle på jobb, så det var kanskje ikke et problem. Man skal være forsiktig med å trekke slutninger in silencio, men når det gjelder et tema Leander var så engasjert i som dette, er det sannsynlig at han ville nevnt det hvis det skjedde.

På den andre siden, kan det også tenkes at det var såpass vanlig og at det er derfor han ikke noterte det. I sin bok om arbeiderbevegelsens historie i Norge, skriver Øyvind Bjørnson at alkohol var en del av arbeiderkulturen, og at det ikke var uvanlig at det ble drukket på arbeidsplassen.¹⁸⁷ Selv om ikke Leander kommenterte det i dagbøkene sine, kan alkoholbruken blant arbeiderne i arbeidstida likevel ha vært med på å motivere ham i hans avholdsengasjement. Det ser ut til at han i hverdagen aksepterte at det var slik, men som avholdsmann er det sannsynlig at han håpet på å få bukt med denne alkoholkulturen på lenger sikt. Forholdet mellom arbeiderbevegelsen og alkohol kommer vi tilbake til senere i kapitlet.

Selv om det var mye alkohol i stenhoggermiljøet, var det likevel ikke slik at alle stenhoggerne drakk mye alkohol. Bildet er mer sammensatt. For det første må det skilles mellom sesongarbeidere og dem som bodde fast på et sted og kanskje stiftet familie der. Sesongarbeiderne behøvde ikke tenke på så mye på ryktet sitt, ettersom de mest sannsynlig ikke kom til å søke arbeid på samme sted igjen. De hadde altså minst å risikere ved å oppføre

¹⁸⁶ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 325, lørdag 28.10.1911.

¹⁸⁷ Øyvind Bjørnson, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. På klassekampens grunn (1900-1920)*, 1990: s. 301.

seg utagerende.¹⁸⁸ For det andre var ungsosialistene avholdsfolk, og de sto, som nevnt i kapittel fem, sterkt i stenhoggermiljøet på Spjørøy. En undersøkelse fra 1909 viser at hver femte stenhogger var tilknyttet en avholdsforening.¹⁸⁹ Leander var oppvokst i dette miljøet, og kunne falt ned på den ene eller andre siden.

Bakgrunn for avholdsengasjementet

Når Leander så falt ned på avholdssiden, kan det ha mye å gjøre med forholdene han kom fra. Leander hadde en kristen bakgrunn, faren hans var søndagsskolelærer og blir omtalt som «en drivende kraft i bygdas indremisjon».¹⁹⁰ Faren var medlem av avholdsforeningen, så alkohol var ikke vanlig i barndomshjemmet til Leander. Selv om Leander ikke var særlig aktiv religiøst sett, han skrev sjelden at han var i kirken eller på møter, var dette holdninger han vokste opp med og holdninger det er naturlig at han var preget av også i voksen alder.

I tillegg kan farens formannsrolle ha spilt inn. I *Sten* oppgis det harde stenhoggerlivet som en av grunnene til at mange drakk.¹⁹¹ Selv om man ikke ble rik av formannsjobben, var det litt bedre betalt enn vanlig stenhogging. Det satte heller ikke et like sterkt preg på kroppen som det tunge kroppsarbeidet gjorde. Familien levde derfor under litt bedre forhold enn andre stenhoggerfamilier, og hadde kanskje derfor ikke like stort behov for å finne trøst i alkoholen. I tillegg brakte formannsrollen med seg ansvar for andre og en litt høyere status, noe som kan ha ført med seg høyere krav og sterkere forventninger om at man oppførte seg skikkelig.

Selv om Leander ikke opplevde mye alkoholbruk i hjemmet, kan likevel hans erfaringer med alkohol ha lagt til grunn for avholdsengasjementet hans. Et miljø med mye alkohol, og bråk knyttet til dette, vil kunne skape et behov for en motkultur. Leander så de negative konsekvensene av alkoholbruken i miljøet rundt seg, og det kan ha ført til at han ville engasjere seg. Slik var det også da DNT ble stiftet av Asbjørn Kloster i 1859. Foranledningen var alkoholproblemene han så blant arbeiderne i Stavanger.¹⁹²

Det fantes altså flere mulige grunner til at Leander valgte å engasjere seg, men hvorfor ble han leder for ungdomslaget? Da Leander stiftet avholdsforeningen, var han allerede formann,

¹⁸⁸ Amundsen 2004: s. 268.

¹⁸⁹ Danielsson og Norheim 2003: s. 183.

¹⁹⁰ Fjeld, Klavestad og Åstrøm 2002: s. 165.

¹⁹¹ Hjardar 2005: s. 193

¹⁹² Fuglum 1999: s. 28.

og det at han var en lederskikkelse, kan ha gjort det lettere for andre å akseptere ham som leder for ungdomslaget. I tillegg hadde han erfaring med det å skrive rapporter, holde regnskap og lignende. At en lederrolle kan ha ført til en annen ser vi også da han flyttet til Spjær. Det skulle stiftes et ungdomslag, og han var med for å hjelpe dem litt i gang.

*det gik svinaktigt traakt det første, saa vilde dem endelig ha mig til formand i laget, og tilsidst gik jeg med paa det.*¹⁹³

Det at han var såpass ung kan også ha spilt en rolle for dem som ville ha ham som leder. I tillegg må han ha virket ganske tilgjengelig og vennlig for at ungdommen skulle finne det naturlig å spørre ham. Leander gir i sitatet inntrykk av at det var veldig viktig for dem å ha ham som leder, ved å bruke ordet «endelig». Men han selv virker lunken til rollen, det virker som om han ikke var så interessert i å stifte et nytt lag.

Man kan også se dette i et annet perspektiv, at både formannsrollen i stenindustrien og formannsrollen i ungdomslaget forteller oss noe om hans personlighet. Det at han tok på seg lederverv forteller oss at han var en person som var komfortabel med å ha ansvar for andre, en som kunne utstråle en viss autoritet. I følge Per Fuglum var det ikke uvanlig at lederverv fulgte hverandre på denne måten. Dette skriver han i sin bok om arbeiderbevegelsen og alkoholen: «Tallrike fremtidige arbeidsledere sentralt og lokalt fikk i et avholdslag eller en godtemplarlosje sin første trening i organisasjonsmessig arbeid.»¹⁹⁴

Ambivalente holdninger

Nå har vi sett på hvor Leanders engasjement kan ha kommet fra, men hva slags språk brukte Leander om dem som var beruset? Måten Leander omtalte dem som drakk på, er preget av ambivalens. Noen ganger virker det som om han syntes synd på den som hadde drukket:

*Det var en liten stakker med baaten ut han var saa beruset at han knapt kunde staa han gaar og læser i høst. Det er frykteligt.*¹⁹⁵

Det at han omtalte gutten som «en liten stakker», viser at han syntes synd på ham. Han skrev at gutten var i konfirmasjonsalder, og alderen var kanskje en grunn til at Leander syntes det var så trist at han var full. Her fokuserte ikke Leander på alkoholen som et moral- eller et ordensproblem, men på hva alkoholen kunne gjøre av skade på den enkelte. Han fordømte ikke, omtalte ikke gutten på en nedsettende måte, eller trakk linjer til samfunnsproblemer eller

¹⁹³ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 364, søndag 4.2.1912.

¹⁹⁴ Fuglum 1999: s. 119.

¹⁹⁵ Leander Olsen dagbok nr. 3, s. 69, lørdag 5.10.1912.

lignende. Notatet ser i stedet ut til å være preget av genuin omsorgsfølelse for den lille stakkaren.

Ved flere tilfeller ser det ut til at Leander ikke brydde seg om at det ble drukket alkohol på arrangementer han var med på. Her har han vært på et arrangement som han omtalte som «riktig hyggelig og stemningsfuldt»:

det var et glas øl og en dram til dem som det ønsket og saa hadde dem vært saa elskværdige at sætte frem melk for dem, som ikke vilde ha øl.¹⁹⁶

Han omtalte ikke alkoholdrikkingen på noe negativ måte, og virker bare glad fordi vertskapet hadde tenkt på dem som ikke drakk alkohol. På 17. mai tillot han også at det ble servert alkohol da han selv var vertskap for et lite selskap:

efter maten hadde Ole sat frem vin for dem som likte det.¹⁹⁷

Andre ganger omtalte Leander dem som drakk med forakt:

Det var ikke svært mange der. endel fulde svin ogsaa.¹⁹⁸

Her hadde Leander vært på basar, og han syntes absolutt ikke synd på dem som var fulle der. Hvorfor han syntes synd på noen, og ikke andre, har han ikke kommentert. Men det er sannsynlig at oppførselen til dem som drakk spilte inn. Leander omtalte dem på basaren som «svin», noe som gir inntrykk av at de oppførte seg dårlig, jamfør uttrykket «å oppføre seg som svin». Vi så i sitatet ovenfor at Leander hadde tidligere erfaring med fulle mennesker som lagde bråk på basarer. I notatet om den fulle gutten på båten, skrev Leander at han nesten ikke kunne stå på beina, noe som gjør det vanskeligere å lage bråk. Dessuten virker det som om gutten var alene, mens på basaren var det flere som var fulle, noe som i seg selv fører til mer bråk. Det var mest sannsynlig ikke alkoholbruken i seg selv som irriterte Leander her, men oppførselen. Leander uttrykte altså en viss omsorg for dem som «bare» drakk, som hadde vært så uheldige å havne i alkoholens klør. Men han hadde ikke annet enn forakt til overs for dem som lagde bråk når de hadde drukket, og viste ingen omsorg for dem. Det ser ut til at han var tolerant når det gjaldt bruk av alkohol i ordnede former, men at det var de sosiale og personlige problemene alkoholen skapte for noen han engasjerte seg mot.

¹⁹⁶ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 271, lørdag 24.1.1914.

¹⁹⁷ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, søndag 17.5.1914.

¹⁹⁸ Leander Olsen dagbok nr. 3, s. 248, lørdag 13.12.1913.

En annen grunn til ambivalensen han uttrykte, kan rett og slett ha vært de omtalte personlighet. Han kan ha hatt et dårlig inntrykk av dem han omtalte som svin fra før, og det kan ha spilt inn. På samme måte plaget det ham kanskje ikke like mye at vennene hans drakk noen glass vin, fordi han var mer positivt innstilt til dem i utgangspunktet, og fordi han trolig visste hvem som hadde et akseptabelt forhold til alkoholen og ikke. Stedet det ble drukket kan også ha spilt inn. Han syntes trolig det var verre at folk var fulle på et familiearrangement, som en basar, enn på en fest. Dette blir bare spekulasjoner, ettersom dette er slike ting som ikke nevnes i dagbøkene. I alle tilfeller kan vi tolke det slik at han aksepterte at (noen) folk drakk alkohol, bare de oppførte seg ordentlig, men han drakk ikke selv.

Leander skilte altså mellom forskjellige måter å bruke alkohol på, men ettersom han var formann i en avholdsforening må vi gå ut fra at han mente totalavhold burde være et mål for alle. Dette viser seg også i overskriften på dette kapitlet, «totalt forbud er vort maal», som var teksten på forsiden av demonstrasjonsfanen til Leanders avholdsring.¹⁹⁹ Mye tyder likevel på at han så på dette som et langsiktig mål, samtidig som han tolererte at folk rundt ham drakk alkohol, så lenge de oppførte seg bra og det ikke gikk utover ham selv.

Men det at det ble servert alkohol da Leander var vertskap, gikk mot DNTs offisielle regler. Da foreningens grunnlegger, Asbjørn Kloster, formulerte lovreglene for foreningen, var de nokså strenge og radikale når det gjaldt holdningen til andre folks alkoholbruk. Han skilte ikke mellom bruk og misbruk. Et utdrag fra reglene lyder slik: «[...] og han eller hun forpligter sig derfor til verken selv at nyde, ei heller at byde, give eller sælge Andre slige Drikke,[...]»²⁰⁰ Kloster var klar på det at medlemmene ikke skulle legge til rette for at andre skulle nyte alkohol, men heller hjelpe dem bort fra all alkoholbruk. Dette viser at avholdsforeningenes medlemmer ikke alltid fulgte reglene. Samtidig må vi se an tidspunktet for Leanders notater. Da han var i selskapene der alkohol ble servert, hadde han flyttet til Spjær og drev ikke lenger avholdsforeningen. Han virket, som nevnt, heller ikke så opptatt av å starte et nytt lag på Spjær. Engasjementet var fortsatt der, men kanskje han var mer opptatt av å følge sine egne holdninger til alkohol enn DNTs offisielle linje?

¹⁹⁹ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 269, søndag 11.6.1911.

²⁰⁰ Fuglum 1984: s. 12.

Avholdsbevegelsens retorikk

Etter at Leander hadde vært på en avholdsfest, roste han foredragsholderne og siterte en av dem:

*Flink siterte de bekjendte ord: Den største lukka me kan ha, det er at gjera andre gla. og talte da om avholdsfolket som kunde tilregne sig den store lykke at gjøre mange ulykkelige glad ved at faa væk alt rusgivende da den er lykkens og hyggens bittreste fiender og aldrig kan leve under et tak.*²⁰¹

Dette må ha vært noe Leander kjente seg igjen i. Formuleringen han valgte å sitere er preget av et sterkt engasjement mot rus, her var ingen gyllen middelvei med måtehold akseptert. Til grunn for formuleringen ligger det et frigjøringsperspektiv. Tanken er, at hvis man bare kan frigjøre den ulykkelige fra alkoholen, vil alt bli så mye bedre. Heri ligger den forutsetning at den som drikker alkohol er ulykkelig. Denne troen var også karakteristisk for Kloster og DNT, og formuleringen over ligner også veldig på en formulering av Kloster: «Al sand Glæde og Lykke ødelægges ved alkoholiske Drikke[...].»²⁰²

Men det var ikke bare omtanke for den ulykkelige som lå bak frigjøring fra alkoholen, frigjøringen vil også gi avholdsfolket «den store lykke». For selv om avholdsbevegelsene var individorientert, lå ideen om et bedre samfunn for alle til grunn blant mange av dem. Avholdsbevegelsen var en viktig del av «skötsamhetskulturen», og som Ronny Ambjörnsson skriver i «Den skötsamme arbetaren or the conscientious worker», var individet viktig, men bare i en kollektiv setting.²⁰³ Tanken om at man skulle arbeide sammen for en bedre fremtid var sentral, både i avholds- og arbeiderbevegelsen. Her var det imidlertid litt forskjellig fokus blant de ulike gruppene. For DNT var et samfunn uten alkoholens problemer en lykke i seg selv. For arbeiderbevegelsen var avholdenhet et steg på veien i kampen mot kapitalen, det vil si at de hadde et mer instrumentelt forhold til avholdssaken.

Selv om Leander var medlem av DNT og ikke aktiv i arbeiderbevegelsen, gikk han på stevner og arrangementer i regi av Verdandi, som var en avholdsorganisasjon tilknyttet arbeiderbevegelsen.²⁰⁴ Her gjengir han en anekdote stortingsmann Sæbø fortalte på en

²⁰¹ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 235, søndag 23.11.1913.

²⁰² Fuglum 1984: s. 68 og 69.

²⁰³ Ronny Ambjörnsson, «Den skötsamme arbetaren or the conscientious worker», *Libraries & Culture, Vol. 28, No. 1, The History of Reading and Libraries in the Nordic Countries*, 1993: s. 11.

²⁰⁴ Fuglum 1999: s. 129.

sognefest arrangert av Verdandi. Temaet for talen var sosialdemokratenes forhold til Verdandi:

det var paa en herregaard Arbeiderne var daarligt lønnet saa en dag blev de enige om at forlange paalæg. De valgte da 3-4 representanter som skulde gaa op til godseieren sige deres forlangende. Godseieren fik se dem paa et skykke [?] afstand og ante uråd. Han satte frem en del glas og Berusende drik Naar representantene kom og fortalte deres ærende sa godseieren at det skulde de nok bli enige om uten at skilles som uvenner –« Skal De ikke ha et glas?» «Jo tak,» sa representantene De drak til de blev saa øre at de ikke sanset. Godseieren skrev færdig en kontrakt og bad dem sætte navnet under paa, hvilket de gjorde. Kontrakten lød paa strængere forhold og mindre betaling.²⁰⁵

Denne anekdoten illustrerer godt tankesettet til mange av avholdsmenneskene innen arbeiderbevegelsen. Når arbeiderne var beruset, var det lettere for kapitalistene å utnytte dem. Selv om ikke Leander var en del av arbeiderbevegelsen, kan dette også ha vært viktig for ham. Han levde tett på stenhoggerne, og kan ha følt sympati for deres kamp. Her viste altså Leander igjen solidaritet og omsorg for dem som hadde problemer med alkoholen.

I spørsmålet om holdningen til folk med alkoholproblemer skilte de forskjellige avholdsforeningene seg fra hverandre. Noen foreninger, som IOGT, konsentrerte seg om holdningsarbeid blant sine egne medlemmer, å gi dem støtte til å stå mot alkoholen.²⁰⁶ DNT var derimot opptatt av å hjelpe dem som hadde alkoholproblemer, og disse ble tatt opp i foreningen.²⁰⁷ Det at noen foreninger ikke hjalp folk med alkoholproblemer impliserer ikke forakt for alkoholbrukere i seg selv, men representerer et annet fokus. Et eksempel på en nokså foraktfull holdning til dem som drakk gis av T. Davidson i hans bok *Avholdsbevægelsen som kulturkamp* fra 1921, som er publisert av IOGT. Der forteller han om en avholdsagitator, K.N. Andresen som uttrykte dette i forbindelse med spørsmålet om foreningen skulle drive redningsarbeid: «Det er bedre ingen afholdsforening at have end en forening, der hovedsagelig bestaar af drankere» og «Fylderiet og dem, som fylder sig, skulde foreningerne mindst af alt befatte sig med».²⁰⁸ Dette er en motsetning til DNTs fremste

²⁰⁵ Leander Olsens dagbok nr. 1, s. 42, søndag 8.3.1908.

²⁰⁶ Kalleid og Skjæveland 1996: s. 170.

²⁰⁷ Fuglum 1984: s. 70.

²⁰⁸ T. Davidson, *Avholdsbevægelsen som kulturkamp: verdenshistorisk oversigt*, 1921: s. 179 og 180.

organisasjonssang «Alles vel er vårt mål».²⁰⁹ Det at Leander brydde seg om dem som hadde alkoholproblemer, var altså i tråd med DNTs grunnholdning.

Uansett om Leander ofte syntes synd på dem som drakk, eller foraktet dem, inneholdt retorikken hans flere ganger et element av overlegenhet. Språkbruken hans avslører dette:

*Men alt andet enn hyggeligt, det var flere som hadde med fylde og frem [?] på kvelden var næsten halvparten fulde. Ungdommen staar paa et frykteligt lavt nivaa her paa Hvaler.*²¹⁰

Leander var oppgitt og skuffet over ungdommen, som drakk og ødela stemningen når de skulle ha det hyggelig. Det kan ha vært flere grunner til at Leander mente ungdommen på Hvaler sto på et lavt nivå, men her koblet han det til alkoholbruken. Han har brukt det som lingvisten George Lakoff og filosofen Mark Johnson kaller en orienteringsmetafor.²¹¹ Vi bruker ofte orienteringsmetaforer uten å tenke over at det en metafor, fordi de er så vanlige og finnes i så mange varianter. Den går ut på at «opp» er bra, og «ned» er dårlig, som «han er litt nede i dag», og «nå går det endelig oppover». I notatet indikerte Leander at de som ikke drakk alkohol var bedre enn dem som drakk. Her er det likevel vanskelig å vite om han bare fordømte dem, fordi de ødela gleden for andre, eller om han også syntes synd på dem.

Denne tanken finner vi igjen flere steder i dagbøkene hans.

*guttene var mer eller mindre fulde allesammen, saa det var rent sørgeligt at se saa megen kraftig og ellers kjek ungdom nedverdige sig saa laft.*²¹²

Selv om han mente at de sto på et lavere nivå, finner vi ingen spor av forakt. Han syntes heller det var sørgelig, og omtalte ungdommen som «ellers kjek».

Dette var etter foredraget han roste, som ble omtalt ovenfor. Han drømte om at herredsstyret skulle bevilge penger, slik at det kunne holdes slike foredrag oftere:

Det har jeg vilde samle ungdom og gi nye Idealer og virke som frisk oplivende pust til hvad som er ædelt og attraaverdigt. Nu høres snart ikke andet hvor en vender sig, end raa demoraliserende yttringer og desvære handlinger saa en kunde steile ved bare at høre det. Det er ikke saa stort at bli forundret over da de unge som nu vokser op aldrig

²⁰⁹ Fuglum 1984: s. 84.

²¹⁰ Leander Olsen dagbok nr. 3, s. 28, søndag 16.6.1912.

²¹¹ Lakoff og Johnson, *Hverdagslivets metaforer: fornuft, følelser og menneskehjernen*, 2003: kapittel 4.

²¹² Leander Olsen dagbok nr. 3, s. 210, søndag 21.9.1913.

*andet faar høre en raat og tankes- og indholdsløs tale og kun haanende, nedværdigende ytringer om alt som er rent og godt.*²¹³

I de to sitatene ovenfor skrev han at de som drakk nedverdiget seg og var på et lavt nivå. Og i dette sitatet om demoraliserende ytringer og handlinger, og nedverdige ytringer. I dette sitatet kommer det også til uttrykk en slags omsorgsfølelse, nemlig for «de unge som nu vokser op». Det virker som om han la skylden på den generasjonen som oppdro de unge, at det var de som påvirket de unge med sine demoraliserende handlinger og nedverdige ytringer. Leanders tankegang, om at noen sto på et lavere nivå, finner vi igjen andre steder. Bjørnson skriver at det fantes mange likhetstrekk mellom oppfatningen av drankeren og oppfatningen av den uorganiserte arbeideren. Begge skulle løftes «opp på et høyere sivilisasjonsnivå.»²¹⁴

Det å redde eller frigjøre den som drakk fra alkoholen, innebar da altså å få den som drakk opp på et høyere sivilisasjonsnivå. Hvilke egenskaper var knyttet til alkoholdrikkerne, dem som sto på et lavere nivå? I følge det Leander har skrevet, hadde mange som drakk problemer med å oppføre og kontrollere seg, de havnet ofte i bråk og ødela kos og hygge.²¹⁵ Mange som drakk levde også et ulykkelig liv, selv om den personen kanskje ikke mente det selv. Det å holde seg edru var knyttet til noe «ædelt og attraaverdigt» og «rent og godt». De som sto på et høyere nivå klarte å kontrollere seg selv og motstå den fristelsen som lå i alkoholen, de var hevet over alkoholens makt og dermed også frie. Her settes det opp et klart dualistisk syn, der alkoholen er det onde, og avhold det gode. Dette kan ha vært en retorikk han har fått med seg fra DNT, for Asbjørn Kloster talte også på denne måten. Han så kampen mot alkoholen som en del av en større kamp mellom det gode og det onde, og selvdisiplin som noe positivt og byggende.²¹⁶ I neste kapittel skal vi se mer som tyder på at Leander tenkte i lignende baner når det gjaldt selvkontroll.

Begrepet «usivilisert» var relativt mye brukt på tiden Leander skrev dagbøkene sine, og det refererte til tanken om et hierarki der den hvite (mannlige), vestlige europeer sto øverst, det

²¹³ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 235, søndag 23.11.1913.

²¹⁴ Bjørnson 1990: s. 311.

²¹⁵ I tillegg til de episodene som allerede er nevnt i kapitlet, omtaler han også episoder der det har vært bråk med fulle folk i dagbok 3, s. 122, lørdag 22.2.1912 og s. 145, lørdag 19.4.1912.

²¹⁶ Fuglum 1984: s. 69.

høyeste stadiet av sivilisasjonen.²¹⁷ De som sto nederst i hierarkiet, de usiviliserte, var de som sto nærmest naturen og dyrene. Dette ble som oftest brukt om innfødte fra Afrika, Australia og Amerika.²¹⁸ Men den samme retorikken ble altså brukt om dem som drakk alkohol. Bjørnson skriver: «En arbeider som ikke kunne la være å drikke, ble ikke oppfattet som et fritt, selvstendig tenkende menneske. Han var et offer for sine drifter, en ‘slave av sine lidenskaper’. Han var rå, dyrisk og uvitende.»²¹⁹

Men denne retorikken legger til grunn en viss passivitet fra de drikkendes side. De var slaver av alkoholen, og det var den som hadde kontrollen over dem. Dette står i kontrast til Leanders notat om at ungdommen nedverdiget seg så lavt. Dette uttrykker en aktiv handling, de nedverdiget seg selv. Ambjörnsson skriver at det å drikke kunne være et slags opprør mot dem som styrte, en måte å vise at man bestemte over seg selv på.²²⁰ Det var ikke bare slik at de «stakkars» alkoholdrikkere ville la seg redde av avholdsfolket. Intensjonene og motivene til de to gruppene gikk ikke alltid i hop.

Leanders idealer og tilhørighet

Hvis vi ser tilbake på forrige kapittel, og sammenligner notatet fra 14. august 1914 om at den syndikalistiske bevegelse skulle gå til grunne, med sitatet i dette kapitlet fra 23. november 1913 om å gi ungdommen nye idealer, finner vi noe av den samme retorikken. I begge tilfeller karakteriserte Leander de to andre gruppene som urene, hånende og demoraliserende. Dette sier noe om hva Leander så på som sine idealer, nemlig det rene, sunne, gode, moralske og fornuftige. Gruppene han omtalte var forskjellige, men fordi de begge brøt med Leanders idealer, ga han dem samme karakteristikk.

I de to forrige kapitlene så vi at Leanders holdninger til arbeid var preget av idealer som skikkelighet, nøyaktighet og pålitelighet. Dette var typiske trekk for «skötsamhetskulturen». Den grunnleggende tanken i «skötsamhetskulturen» gikk som nevnt ut på at man ikke skulle kaste bort tiden man hadde her på jorden, man skulle være nøysom og kontrollert. For Leander var helt klart alkoholen, med alle sine negative sider, noe som var sløsing av tid og krefter.

²¹⁷ Rikke Andreassen, «The ‘exotic’ as mass entertainment: Denmark 1878-1909», *Race & Class* October 2003 vol. 45 no. 2: s. 30.

²¹⁸ Tanja Kjær Andersen, *Folkekaravaner og eksotiske mennesker*, 2009: s 26.

²¹⁹ Bjørnson 1990: s. 310.

²²⁰ Ambjörnsson 1988: s. 71.

Også langsiktig tenking preget «skötsamhetskulturen». Det var viktig å tenke på hvordan alkoholen kunne ødelegge på lang sikt, og ikke bare følge lystene som kom og gikk. På samme måte var det viktig å ikke alltid gjøre det som var behagelig der og da i arbeidet heller, og kanskje være litt slapp og slurve litt, men ta seg sammen og gjøre arbeidet ordentlig. For å klare dette, trengte man selvkontroll. Denne tankegangen vil vi også se igjen i neste kapittel, om Leanders tanker om kjønnsmoral.

I de forrige kapitlene så vi at idealene hans var noe han i stor grad dømte andres handlinger etter, og ikke bare levde etter selv. Han dømte også handlingene til de alkoholpåvirkede, men ikke selve alkoholdrikkingen. Vi kan si at hans fordømmelser var konsekvensorienterte. Arbeidernes mangel på skikkelighet i selve arbeidet påvirket ham selv som formann. Det samme gjaldt syndikalistene når de aksjonerte, mens han ellers ikke var så dømmende mot dem når deres handlinger ikke gikk ut over ham. Når det gjaldt alkoholbruk, så Leander an hvem som hadde (og lagde) problemer og hvem som taklet alkoholen, og han aksepterte eller fordømte bruken deretter.

Retorikken til Leander var flere ganger preget av tanken om at de som drakk sto på et lavere nivå enn avholdsfolket. Denne tankegangen finner vi som nevnt flere steder i samfunnet på denne tiden, og arbeiderbevegelsen brukte denne retorikken både mot uorganiserte og alkohol(mis)brukere. Det handlet om at de som ikke kunne kontrollere sine lyster, var dyriske og dermed lavere på sivilisasjonsstigen enn dem som klarte å kontrollere seg selv. Men selv om Leanders retorikk til tider lignet arbeiderbevegelsens, om enn ikke like foraktfull, var nok ikke tankegangen deres bak den samme. Tanken om at arbeiderne måtte holde seg edru for å gå mot kapitalen, var ikke en motivasjonsfaktor for ham.

Selv om Leanders holdning til alkoholbrukere kunne være moraliserende, virker det som om det var omsorgen for dem som drakk, som først og fremst drev ham. Tankegangen bak var at et samfunn uten alkohol ville være bedre for alle, rett og slett fordi man ved å fjerne alkoholen ville ha fjernet en stor sorg for mange. Dette synet stemmer også veldig godt overens med DNTs holdninger, en organisasjon Leander var medlem av. Alkoholforbud var et mål i seg selv, ikke kun et skritt på veien mot radikale samfunnsendringer.

Samtidig fulgte ikke Leander DNTs retningslinjer fullt ut. Leanders holdning til alkoholbruk var individorientert, og han så an hvem som taklet alkoholen og hvem som ikke gjorde det. Og han lot ikke sitt sterke engasjement mot alkohol gå utover vennene sine. Dette sto i sterk kontrast til DNTs retningslinjer om at man heller ikke skulle tilrettelegge for at andre skulle drikke alkohol.

Et annet element som skiller seg både fra DNTs og arbeiderbevegelsens retorikk er Leanders syn på alkoholdrikkernes aktive valg. Selv om Leander uttrykte at de som drakk sto på et lavere nivå, fremstilte han dem ikke som passive ofre for sine drifter. Det var ikke nødvendigvis slik at alle som drakk alkohol hadde behov for å bli reddet. Han syntes synd på dem som hadde problemer med alkohol, men uttrykte også at de «nedverdiget sig», altså gjorde et aktivt valg.

Man kan si at ut fra det Bjørnson skriver om retorikken til mange av alkoholmotstanderne innen arbeiderbevegelsen, hadde man mistet selvkontrollen bare ved å drikke alkohol. Men Leander og menneskene Ambjörnsson skriver om mente derimot at alkoholdrikkingen kunne være en måte for noen å vise at de hadde kontroll på, men da valgte de en annen strategi for å kontrollere livet sitt enn de «skötsamme». De som var en del av «skötsamhetskulturen» var heller ikke nødvendigvis totalavholds.²²¹ For Leander kom først irritasjonen når dem som drakk mistet selvkontrollen og lagde bråk for andre.

Vi ser altså at retorikken som ble brukt i kampen mot alkoholen, enten den tilhørte et medlem av DNT eller en fra arbeiderbevegelsen, ofte var preget av de samme elementene. Samtidig var tankegangen bak forskjellig. Vi har også sett at Leanders fordømmelser ikke rammet dem som valgte annerledes enn ham selv, som å drikke alkohol, men dem som påvirket andre på en negativ måte gjennom sine handlinger. Og hans personlige holdninger spilte en større rolle enn avholdsorganisasjonens offisielle retningslinjer, i møte med folk i hverdagen.

²²¹ Ambjörnsson 1988: s. 18.

Kapittel 7 – Manipulerende kvinner og hete menn

I de forrige kapitlene har vi sett på flere arenaer i Leanders liv som var preget av en kamp mellom forskjellige interesser eller tenkemåter, som det politiske landskapet på Hvaler og mellom ledelsen i firmaet og arbeiderne. Også forholdet mellom menn og kvinner var på en måte preget av en kamp, i Leanders øyne.

Leander giftet seg med Anna Cecilie Hansen i mai 1920, altså etter dagbøkens tid.²²² Da var Leander 30 år, litt eldre enn gjennomsnittlig giftemålsalder for menn på denne tiden, som var på 27,6 år.²²³ De ble viet på Hvaler og fikk tre barn, Inger i 1921, Rolf i 1923 og Knut i 1929. Ingenting tyder på at han hadde et forhold til Anna mens han skrev dagbøkene, men det er kanskje ikke så rart med tanke på at hun ble født i 1897, altså var hun ganske ung da Leander flyttet til Dypedal.²²⁴

Det er ikke mange spor av et kjærlighetsliv i dagbøkene til Leander, men de finnes. Han har skrevet veldig lite eksplisitt om sine egne forelskelser og forholdet til jenter, men man kan likevel finne noen spor av dette. Leander har derimot skrevet mye om kameraten Roars kjærlighetsliv, et kjærlighetsliv som var relativt innholdsrikt og komplisert.²²⁵ Ut fra dette får vi et ganske klart bilde av Leanders syn på kvinner og menn, og forholdet mellom dem. Hva slags kjønnsmoral var Leanders holdninger et uttrykk for? Det foregikk en krass debatt om kvinner og kjønnsmoral på denne tiden, og i tiden før, med Tolstoj og Bjørnson som noen av aktørene. Samtidig ser vi en fremvoksende kvinnebevegelse, og norske kvinner fikk rett til å stemme på lik linje med menn. Hvordan kan Leanders holdninger relateres til dette?

²²² Kirkebok, Hvaler 1919-1968, lysningsprotokoll.

²²³ Ssb.no, «Befolkning, tabell 3.26 - gjennomsnittsalder ved giftemål», (sist aksessert 26.4.2012).

²²⁴ Alle fødselsår hentet fra Fjeld, Klavestad og Åstrøm 2002: s. 168.

²²⁵ Roar er ikke hans virkelige navn. Jeg har brukt pseudonym på ham og hans kjærlighetsinteresser av hensyn til personvern. Pseudonymene har også blitt brukt i direkte sitat fra dagbøkene. Det er altså navnene Roar, Åse, Heidi, Kari og Eva, samt Huseby, som er pseudonymer.

Blide og pratsomme jenter

Leander var ikke redd for å vise at han satte pris på vakre jenter i dagbøkene sine. Ved flere anledninger har han kommentert vakre jenter han har sett og møtt. Også i kirken la han merke til damene:

*Damer i alle nuanser fra de vakreste og nedover et stykke.*²²⁶

I tillegg til å kommentere at jenter var vakre eller kjekke, har han flere ganger kommentert humøret til jentene:

*Det var nogen sjeldene blide og under hold somme piker. en virkelig [?] nydelse at høre dem.*²²⁷

Han har skrevet at det var en nytelse å høre på dem, som om han satt og lot seg underholde av disse jentene. Dette med å høre på jentene gjentar seg et annet sted også:

*dem jentene fra byen havde slig talang til at prate og snakket saa vakkert saa det var en nydelse at høre.*²²⁸

Han hadde altså ikke noe i mot jenter som var livlige og pratet mye, og det virker som at han gjerne kunne lytte i stedet for å prate så mye selv.

Ved to andre tilfeller kan vi også avsløre forelskelse eller lignende hos Leander, men da har han skrevet navnet på jentene i koder. Han har bare brukt forbokstaven eller initialene til jentene, i det ene tilfellet en liten «i», og i det andre tilfellet en stor «V».²²⁹ Flere ganger skrev han det bare på dagboksiden, uten at det var integrert i et av notatene. Kodebruken kan fortelle oss at Leander hadde noen tanker om at andre kunne lese dagbøkene hans. Og som nevnt i kapittel to, var det kanskje ekstra stor sjanse for det fordi han bodde sammen med andre.

På den annen side, var ikke «koden» spesielt vanskelig å knekke. Det kan derfor hende at «V» ikke bare var kode, men også en måte å uttrykke sin forelskelse på. Han har ikke skrevet «V» etter hvert innlegg, det kan bety at han har skrevet det når han har vært sammen med henne, eller bare når hun var i tankene hans. Det viser at også voksne stenhoggerformenn kunne ha et behov for å skrive ned sin kjæres navn i forelskelsens rus, akkurat slik som mange andre også har gjort utenpå kladdebøker og pennal, da de var yngre. Forelskelsen endte uansett ulykkelig for Leander da «V» reiste til Amerika. I notatet har han uttrykt at det kom til å bli tomt etter

²²⁶ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 95, søndag 6.3.1910.

²²⁷ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 33, søndag 30.6.1912.

²²⁸ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 174, tirsdag 24.6.1913.

²²⁹ «i»: Leander Olsens dagbok nr. 2, mars 1910. «V»: Leander Olsens dagbok nr 2, 18.8.1911-11.10.1911.

henne, og brukt en rekke tankestreker etterpå, som for å understreke dette. Etter dette skrev han ikke noe mer om henne, og har ikke gitt uttrykk for noe dårlig humør heller.

Leander har også skrevet om hvilke personlighetstrekk han ikke likte hos jenter:

Jeg synes de Husebyjenterne er saa viplede og lunefulde saa det blir rent avskyelige bare for det skjönt dem ikke er saa stygge at se til særlig Eva.²³⁰

Et annet sted har han skrevet:

Kvindfolk er noget hærk at underhandle med dem vet ikke selv hvad dem vil.²³¹

Konteksten for det siste sitatet var at Leander forhandlet med noen om leie eller kjøp av eiendom, og han var nok ganske frustrert da han skrev dette. Disse to sitatene har likhetstrekk. I det første kalte han jentene «viplede» og «lunefulde», noe som betyr at han mente de var humørsyke og omskiftelige. Det siste sitatet er en generalisering om kvinner som også går ut på at kvinner er omskiftelige, han irriterte seg over at kvinner ikke klarte å bestemme seg. Begge sitatene handler om at de han omtalte lot seg styre av følelsene sine, og ikke klarte å «ta seg sammen» og bruke fornuften.

Angrep og forsvar

I dagbok 3 har Leander skrevet om en annen jente, Fanny Utgård. Det ser ut til at de var del av samme venneflokk, og de var litt sammen ute, på fester og basarer. Etter en basar har Leander skrevet:

Festningen hargåt [?] kraftigt forsvar, saa ethvert angreb omtrænt præller av som vand paa gaasen. En del av forposten er efter mit svage begrep om krigskunst, beseiret; dersom det nu bare gaar at holde det indtagne befæstet. Kjærringernes kuriositet har neppe nogen grænser. Enhver bevægelse iaktages, som skulde dem ha betalt for dette.²³²

Her har Leander brukt en krigsmetafor for å fortelle hvordan det gikk den kvelden. Han kan ha ment noe helt annet, men jeg tolker dette som at det handler om hans fremstøt mot Fanny. Dette på grunn av de to siste setningene om «kjærringer» og fordi det ikke er noen annen sannsynlig tolkning ut fra konteksten.

²³⁰ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 196, søndag 24.8.1913.

²³¹ Leander Olsens dagbok nr. 2, s. 365, torsdag 11.1.1912.

²³² Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 248, lørdag 13.12.1913.

Ut fra dette sitatet ser det ut til at Leander prøvde seg på Fanny, men at hun ikke falt for hans fremstøt. Her ser vi at Leander var den aktive, den som «angrep». Fanny var den passive, den som måtte forsvare seg. Det er interessant at han brukte en krigsmetafor, når han selv har skrevet at han hadde et svakt begrep om krigskunst. Men ved hjelp av denne metaforen fikk han frem dynamikken mellom dem. Han selv som den angripende og Fanny som en festning, altså noe som er vanskelig å trenge gjennom. Hun var den kalde, den som også betraktet hans bevegelser mens han gjorde sitt fremstøt. Hun ble ikke «het» og lot seg rive med av hans tilnærmelser. Med «kjærringernes kuriositet» uttrykte han også at det var vanskelig å forstå kvinnene, implisert at de er helt annerledes enn menn og kanskje da i negativ forstand. Han kunne ikke forstå hvorfor hun ikke falt for «angrepene» hans.

Kvinnens trolldomsakt

Denne krigsmetaforen er til en viss grad betegnende for Leanders syn på forholdet mellom kvinner og menn. Mye tyder på at han så på det som en kamp der man måtte bruke list, strategi og selvkontroll. Metaforene og beskrivelsene hans varierer imidlertid, selv om grunnlaget ofte er det samme.

Noen uker etter at han brukte krigsmetaforen, skrev han at han hadde lest en kritikk over Ludvig Holbergs «dekning om kvinden» i *Tidens tegn*. Leander har skrevet:

Han forakter tøiter i alle former men han hilder heller ikke den altfor dydige. Han har ogsaa erfaret at dem næsten altid sætter sin vilie igjennem ved valg av ektefælle paa den maate at den som blir gjenstand for demses formål studerer dem og finder nøiaktig ut hvilke anskuelse og syns maater vedkommende har og dem optræer nøiaktig derefter og manden som i de fleste tilfælder er blind og døv som det heter med Orhanen og trives [?] under leken (men dem lurifakser [?] baade hører og ser like godt som ellers det har jeg prøvet), men dem konsentrerer sig utelukkende om den som blir gjenstand for kurtakeriet – saa ogsaa med manden, han glemmer at reflektere og indbilder sig at der træffer han sit ideal til punkt og prikke og hun har naad sit maal.²³³

Leander har ikke skrevet mer om saken enn dette, men i tillegg til å ta seg bryet med å skrive det ned, har han selv skrevet at han kjente seg igjen i denne beskrivelsen. Dette hadde han

²³³ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 260, tirsdag 6.1.1914.

selv erfart. Det virker som om han har gjengitt essensen i artikkelen med sine egne ord. Hvordan ble kvinnen og mannen beskrevet i dette sitatet? Kvinnen «studerer» mannen for å finne ut hva han liker og mener, og opptrer deretter for å lokke til seg mannen. Hun er manipulerende, fordi hun utgir seg for å være noe hun ikke er. Hun opptrer som den passive parten, men det er egentlig hun som er aktiv gjennom manipuleringen av mannen. Mannen tror derimot han er den aktive parten som kaprer kvinnen, mens han egentlig blir lurt til å tro han har funnet drømmekvinnen. Mannen har gått fra å være kriger, som i sitatet over, til å være krigsbytte. Kvinnen er konsentrert, mens mannen «glemmer at reflektere». Kort sagt glemmer mannen å bruke fornuften.

Leander refererte altså til en forfatter som var født 200 år før ham selv, for å fortelle noe om hvordan han mente kvinner var. Det kan tolkes som at Leander ikke tenkte på at kvinnesyn og kjønnsmoral var noe som kunne ha forandret seg radikalt på disse årene. Samtidig kan det at Leander fant gjenklang for sine tenkemåter hos Holberg tas som et tegn på at synet på kjønnsmoral faktisk hadde endret seg svært sakte. Dette i motsetning til for eksempel politikk, arbeiderbevegelsens kamp og selve arbeidslivet, som var i store endringer i årene Leander skrev dagbøkene sine.

Her kan Annaleskolens forskjellige tidsbegrep være interessante. Fernand Braudel delte sin totalhistorie opp i tre lag. *Longue durée* var de langsomme endringene, blant annet geologiske endringer, økonomiske sykluser endret seg i et middels tempo, og de politiske endringene var del av *courte durée*. Men den neste generasjonen Annaleshistorikere la til et fjerde lag, *mentalités*.²³⁴ Braudel definerte dette laget som: «The important locus of slow change and inertias».²³⁵ Det handlet altså om forestillinger og holdninger som endret seg langsomt. Vi skal se flere eksempler på at det var slik med kjønnsmoral og kvinnesyn utover i kapitlet.

Verket av Holberg det ble siktet til her er «Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig» fra *Fire Skiemte-Digte*. Og det er riktig at Holberg advarte mot ekteskap, men det kan virke som om Leander (eller artikkelforfatteren) kan ha misforstått litt. Ut fra sitatet får vi inntrykk av at dette er en nokså kvinnefiendtlig tekst, selv om Leander kaller Holberg for «kvindevenlig». Men dette er en satire, og i satire bruker man gjerne ironi og overdrivelse for

²³⁴ David A. Bell, «Total History and Microhistory: The French and Italian Paradigm», i Lloyd Kramer og Sarah Maza (red.), *A companion to Western historical thought*, 2006: s. 264.

²³⁵ Clark 2004: s. 69.

humorens del, og for å få frem poenget. Kvinnene får gjennomgå, men grunnen til at forfatteren rådet vennen til å unngå ekteskap var først og fremst på grunn av vennens utilstrekkeligheter.²³⁶ Holberg var faktisk en tidlig forsvarer av kvinnen og likestilling mellom kjønnene, noe som man ikke får inntrykk av gjennom Leanders notat. *Fire Skiemte-Digte* inneholdt fem tekster, der den siste heter «Zille Hans Dotters Gynaicologia eller Forsvars Skrift for Qvindekjønnen». I «Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist» tar Ingeborg W. Ovesen for seg hvilke argumenter Holberg tok i bruk til forsvar for kvinnene. Hun siterer Holbergs *Peder Paars*:

*Skal A, skjønt hun er viis, fordi hun er Qvinde, Fordi hun gaar med Skiørt, fordømmes til at spinde? Skal B, som er en Nar, en Drukkenbolt, et Faar, Strax Mester være, just for han med Buxer gaaer?*²³⁷

Holberg mente at den som var mest egnet til stillingen skulle få den. Dette stemmer ikke helt overens med kvinnesynet Leander ga Holberg i dagboken sin. Denne beskrivelsen av Holbergs kvinnesyn, som Leander ga, var likevel ikke like alvorspreget som krigsmetaforen. Selv om denne beskrivelsen er preget av strategi og kamp, var det her snakk om lek, ikke krig. Leander har til og med kalt kvinnene for «lurifakser», en nokså leken beskrivelse. En lurifaks gir konnotasjoner til en som tuller og skøyer. Dette passer kanskje ikke helt inn her, når det er snakk om kvinner som manipulerer menn til å gifte seg med dem. Uansett om Leander kalte det en lek eller en krig, var premissene de samme, nemlig at kvinnene manipulerte mennene. Han så ikke for seg forholdet mellom kvinner og menn som noe som utviklet seg naturlig. Begge kjønn kommer også dårlig ut i denne tankegangen, så han misforsto ikke Holberg totalt. Mennene blir regnet som dumme og lettlorde, og kvinnene som falske og manipulerende.

På julaften, nesten et år etter, reiste Leander hjem med båten. Han har skrevet:

*da vi kom kom til Troldalen blev salongen som trollet fuld av vakre damer. det var særlig hos en som troldoms makten var ned lagt hos hendes øine og smil var indtagende og hun forstod at bruke det.*²³⁸

Her ser vi igjen det samme synet på kvinnen som listig. Hun brukte sin «troldoms makt» bevisst for å lokke menn til seg. Men her kommer det frem at Leander så på dette som noe

²³⁶ Sven H. Rossel, «Ludvig Holberg: The cosmopolitan. A monographic sketch», i Sven H. Rossel (red.), *Ludvig Holberg: A European writer: a study in influence and reception*, 1994: s. 20 og 21.

²³⁷ Ingeborg W. Ovesen, «Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist», *Norsk Filosofisk tidsskrift* 01/2010.

²³⁸ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, torsdag 24.12.1914.

som var «ned lagt» i kvinnen, altså var det noe som var gitt henne. Likevel fremstår det som at hun brukte dette bevisst, altså var hun den aktive parten. Trolldomsmakten var, i dette tilfellet, utseende hennes og hvordan hun bevisst brukte det for å manipulere. Hun hadde «indtagende» smil og øyne. Selv om også dette fremstår i Leanders tekst som manipulerende oppførsel, gikk det her først og fremst på utseendet, og ikke på å tilpasse seg det mannen ville ha, som i sitatet om Holberg. Ordvalget her, tilfeldig eller ei, er passende. «Indtagende» kan bety sjarmerende, men det gir konnotasjoner til at mannen blir dratt inn til kvinnen fordi hun er så vakker. Han blir altså fanget av henne, på samme måte som beskrives i notatet om Holberg.

I *Women, fire and dangerous things* bruker George Lakoff tre casestudier for å forsvare hans syn på at metaforer ikke bare er tilfeldige tankefigurer, men noe som er motivert av vår fysiologi. I den første casestudien analyserer han metaforer for sinne og viser hva som kan være logikken bak disse. Men helt til slutt i kapitlet tar han for seg metaforer om lyst og seksualitet, og hvordan disse kan bli brukt av enkeltpersoner som et forsvar for voldtekt. Der trekker Lakoff blant annet frem metaforer som går ut på at «lyst er krig». Også i vår kultur finnes det flere velkjente talemåter om dette: «Han er kjent for sine erobringer.» «Han flyktet fra hennes fremstøt.» «Hun overga seg til ham.» Han gir også eksempler på metaforer som går ut på at «seksualitet er en fysisk kraft», som: «De ble dratt mot hverandre.» «Tiltrekningen var veldig sterk.» «Hun var så vakker at hun slo pusten ut av meg.»²³⁹

Så selv om Leander kan ha brukt disse metaforene ubevisst, er dette metaforer som egentlig er veldig vanlige. Dette er metaforer som ikke bare er knyttet til Leanders kultur, men menneskenes fysiologi. De er altså uavhengige av tid og rom. Man kan innvende at det kan være problematisk å bruke dette i nettopp en analyse av en bestemt kultur. Men det er måten Leander brukte metaforene på som er det interessante her, og som kan si noe om Leanders tenkemåter og hans kultur.

Leander brukte metaforene på litt forskjellig måte. I krigsmetaforen var Leander den aktive parten, han kom med fremstøtene. I det andre tilfellet var det kvinnene som utøver sin kraft mot mennene. I Leanders bruk handlet det ikke bare om en fysisk kraft, men attpåtil en trolldomskraft. Men de to metaforene behøver ikke være motstridende selv om han brukte

²³⁹ George Lakoff, *Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind*, 1987: s. 409-415.

dem på litt forskjellig måte. For som vi så i sitatet om Holberg, tenkte Leander at kvinnene ofte utøvde sin kraft på en fordekt måte, for å få mennene til å komme med fremstøt. Det ene skjedde altså forut for det andre.

Bram Dijkstra, professor emeritus i engelsk litteratur, har i *Idols of perversity. Fantasies of feminine evil in fin-de-siècle culture* sett på hvordan kvinner har blitt fremstilt i kunsten rundt århundreskiftet 18- til 1900-tallet. Han viser blant annet en overgang fra at kvinnene ble fremstilt som kyske og jomfruelige, til en mer dyrisk kvinnefremstilling. Forholdet mellom kjønnene ble fremstilt som en krig, der de dyriske kvinnene prøvde å lokke mennene bort fra fornuften ved hjelp av sin skjønnhet og tiltrekningskraft. Dette kvinnesynet fant støtte i Darwins evolusjonsteori. I følge denne sto kvinnene lavere på utviklingsstigen enn menn, altså nærmere dyrene. Kvinner ble ofte fremstilt med blomster for å vise at de sto nær naturen, eller som hekser eller sirener, og de representerte død og ødeleggelse. Maximilian Lenz' *A world* fra 1899 er et godt eksempel.²⁴⁰

Her ser vi altså noe av det samme som ovenfor, sammenstillingen av de to metaforene om tiltrekningskraft og krig. Men i motsetning til hos Leander, blir begge kjønn veldig ensidig fremstilt, spesielt kvinnen. I følge fremstillingene i kunsten, brukte ikke kvinnene fornuften sin til å tiltrekke mannen, kun den dyriske tiltrekningskraften. I Leanders kultur virker det som om kvinnene har en litt mer utvidet rolle, de brukte også fornuften sin. Man kan imidlertid ikke si at det ble omtalt som et særlig positivt trekk, ettersom holdningen var at kvinnene brukte fornuften til å manipulere mannen.

Vi kan også trekke en linje til forrige kapittel, der de som drakk ble omtalt som dyriske og lavere på sivilisasjonsstigen enn de som klarte å kontrollere sine lyster. Bakerst i Leanders andre dagbok, på innsiden av permen, har han skrevet et sitat fra vinner av Nobels fredspris i 1905, Bertha von Suttner:²⁴¹

*Djuret i människan, det sataniska i henne, måste tilintetgöras, för at människan, förväkkligad, engång må framstå som skapelsens konung med rättens [?] våg i sin hand och mildhetens diadem på sin tänkande [?] panna.*²⁴²

²⁴⁰ Bram Dijkstra, *Idols of perversity: fantasies of feminine evil in fin-de-siècle culture*, 1986: s. 237-265.

²⁴¹ Nobelprize.org, «Bertha von Suttner – Biography», (sist aksessert 26.4.2012).

²⁴² Leander Olsens dagbok 2, skrevet på innsiden av den bakerste permen.

Det at Leander valgte å skrive det bakerst i boken, der han lett kunne finne det igjen, viser at dette var viktig for ham. Budskapet er at hvis menneskene skal kunne realisere seg selv, må det temme det dyriske og sataniske i seg, altså sine drifter. Idealet om selvkontroll går igjen i nesten alt Leander forholdt seg til. Vi har sett det når han skrev om arbeidet sitt, men kanskje aller tydeligst kommer det frem i hans forhold til alkohol og kvinner.

Roar og damene

Leander hadde en kamerat som het Roar, som han har omtalt som:

*en ualmindelig kjek kvik gut og kamerat.*²⁴³

Roar var veldig åpen, og fortalte tilsynelatende Leander det meste om kjærlighetslivet sitt.

Den første kjærlighetshistorien vi får vite om er mellom Roar og Eva. Eva var en av Husebyjentene, nevnt i sitatet ovenfor. Hun var den som var særlig viplete og lunefull.

Leander har skrevet om forholdet:

*Han er rent borte i Eva – Hun vikler og bøier ham som hun vild – Jeg tror nu knapt dem passer sammen, eller kommer sammen, hvis ikke omstændighetene kan gjøre det.*²⁴⁴

Igen ser vi at Leander brukte en metafor som går ut på at kvinnen har en kraft som slår ut mannen, og gjør at hun får overtaket. Hun «vikler og bøier ham som hun vild», altså var hun manipulerende. Han var derimot «rent borte» i henne, med andre ord tenkte han ikke klart rundt henne fordi han var så forelsket.

Det viste seg at Leander hadde rett, forholdet hadde ingen fremtid. Og dette førte med seg litt dramatik. Leander har skrevet at Eva følte at forholdet til Roar hadde kjølnet og at hun derfor gjorde det slutt. De hadde deretter møttes på 17. mai, begge med følge. Da hadde hun grått og angret, og litt etter sendt brev til Roar der hun ba om unnskyldning og ville ha ham tilbake. Roar holdt seg hard og lot seg ikke lokke av dette. Han ba Leander om råd, og Leander rådet ham til å holde seg til det han hadde bestemt hvis han mente de ikke passet sammen, men at han:

*maatte handle lidt forsiktig i slige affærer.*²⁴⁵

²⁴³ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 193, torsdag 14.8.1913.

²⁴⁴ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 254, søndag 28.12.1913.

²⁴⁵ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, tirsdag 19.5.1914.

Leander støttet altså Roar i å bruke fornuften og i å kontrollere seg selv. Med rådet hentyder han at Roar ikke hadde oppført seg forsiktig i det som kan tolkes som kjærlighetsaffærer. Med forsiktig siktet han trolig til nettopp det å ikke la seg lokke av manipulerende kvinner.

Noen dager senere har Leander skrevet at Roar har fått nye brev fra Eva. Leander har skrevet:

men være brev har jeg ikke set maken til det var den mørkeste fortvivlelse fra ende til anden det var flukt, gift, død og hun var sengeliggende saa hvis han ikke kom øieblikkelig var hun død før han kom. Jeg er tilbøielig til at tro det bare er streker for hun indser sin bummert [?] og forsøker alle midler som staar til hendes raadighet for at faa et forhold istand igjen.²⁴⁶

Igjen ser vi at Leander trodde det hele bare var «streker», altså manipulasjon fra Evas side for å få Roar tilbake, selv om det her var snakk om noe så alvorlig som selvmordstrusler.

I innlegget 19. mai har Leander skrevet at han ikke trodde Eva var «mors bedste barn». Han hadde ikke et godt inntrykk av henne før affæren med Roar, og Roar sin erfaring ser ut til å ha bekreftet hans opprinnelige inntrykk. Her er det vanskelig å si om det var Leanders syn på kvinner generelt, som fikk ham til å dømme henne så hardt, eller om det var oppfattelsen av henne. Det var nok mye det siste. Men hans generelle syn på kvinner spilte nok også inn, samtidig som at denne erfaringen med en spesiell kvinne mest sannsynlig kom til å bekrefte noe av det kvinnesynet han hadde fra før.

22. mai har Leander skrevet at Roar omtalte Eva som humørsyk, kald og avvisende mot ham når hun var i dårlig humør, og varm og litt klengete når hun var i godt humør. I følge Leander var Roar lettet fordi han slapp så lett unna. Og som for å understreke hvor heldig han var som kom seg unna:

han skulde ikke si noget om hun var i omstendigheter men det er hun ikke via ham i hvert fald, siger han –

Roar hintet om at Eva kunne være gravid, og at hun hadde blitt det med noen andre enn ham. Dette må ha vært alvorlige beskyldninger på den tiden, og jeg vil tro at å få et rykte som «lett på tråden» kunne være ganske ødeleggende. Leander har lagt til «siger han» med en tankestrek bak, som om han ikke var helt sikker på at det var sant. Ut fra hvordan han har

²⁴⁶ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, fredag 22.5.1914.

skrevet setningen, ser det ut som at det er den siste delen han tvilte på, altså at Roar ikke kunne være faren.

I *Med kjønnsperspektiv på Norsk historie* skriver Gro Hagemann at det skjedde et normskifte med moderniseringen av samfunnet på 1800-tallet. I det gamle samfunnet ble et privat ekteskapsløfte sett på som bindende, og selv om mange kvinner ble gravide utenfor ekteskapet, endte det ofte med at de ble gift med barnefaren. Men økende mobilitet og individualitet gjorde at det ble lettere for menn å rømme fra ansvaret som fulgte med det å gjøre en kvinne gravid. Da ble det også større sjanse for at kvinnene ble stemplet som løsaktige, fordi de ikke kunne bevise hvem som var barnefaren.²⁴⁷ Dette er Roar og hans forhold til kvinner et godt eksempel på. Han gikk fra den ene kvinnen og til den andre, uten at det virker som et stort problem. Mens Eva risikerer å få rykte på seg som løsaktig.

Det kan være interessant å se denne fremstillingen av Eva i lys av hysteridiagnosen som var veldig mye brukt og omtalt, både i det virkelige liv og i litteraturen, rundt 1900. Idéhistoriker Hilde Bondevik skriver i artikkelen «Henrik Ibsen og hysteriet» at flere av Ibsens kvinneskikkelser ble diagnostisert som hysteriske i Ibsens samtid. Overdramatisering, løgnaktighet, spill og omskiftelig temperament ble fremsatt som vanlige symptomer.²⁴⁸ Dette er symptomer som passer til Leanders fremstilling av Eva. Med dette mener jeg ikke at Leander nødvendigvis var klar over litteraturen og debatten rundt hysteridiagnosen. Mye av det foregikk før han var født, eller mens han var nokså liten. Men kjønnsmoral var, som sagt, noe som trolig endret seg sakte. Derfor kan hans holdninger likevel være uttrykk for lignende kultur og tenkemåter som den hysteridiagnosen var en del av, nemlig en kultur der kvinner ble tillagt visse trekk som gjorde at man ikke kunne ta dem helt alvorlig. I følge Bondeviks artikkel har vi på den ene siden kvinnene som prøver å frigjøre seg eller protestere i en mannsdominert kultur, mens vi på andre siden har mennene som prøver å disiplinere og patologisere kvinnene ved å diagnostisere deres oppførsel som hysterisk.²⁴⁹

Roar virker veldig annerledes enn Leander, men det ser ikke ut til at Leander hadde noe i mot det. Da han skrev at han var en «kjek og kvik gutt», hadde ikke alt dette skjedd. Men han fortsatte å være sammen med ham etter dette også. Det virker som om Leander syntes Roars

²⁴⁷ Gro Hagemann, «De stummes leir? 1800-1900», i Ida Blom og Sølvi Sogner (red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: Fra vikingtiden til 2000-årsskiftet*, 1999: s. 152.

²⁴⁸ Hilde Bondevik, «Henrik Ibsen og hysteriet», *Edda* 04/2005: s. 329 og 335.

²⁴⁹ Bondevik 2005: s. 338-340.

kjærlighetsliv var veldig spennende og interessant, for han har brukt ganske mye plass på å omtale det. Han hadde, så vidt vi vet, ikke så spennende kjærlighetsliv selv. Vi har også sett i de andre kapitlene at han kunne være nokså moraliserende, og Roars liv fikk ham nok til å føle seg litt moralsk overlegen.

Kjærlighetslivet til Roar fortsatte etter Eva. Han hadde to jenter på en gang. Den ene, Kari, var den samme han var i byen med på 17. mai da han møtte Eva. De hadde korrespondert siden, for hun var på jenteskole. Men så hadde han møtt en annen, Heidi, som han hadde fått brev fra og leste opp for Leander. Leander har skrevet at brevet var

*meget glødende og saa frie uttryk saa det var mærkeligt bare at Roar vilde læse det op.*²⁵⁰

Leander mente det var for privat til å bli opplest, men Roar brydde seg tydeligvis ikke om det. I denne sammenhengen skrev Leander litt kritisk om Roar:

Roar er lidt for hastig og omskiftende og lidt for het.

Dette er noe av det samme Leander har beskrevet ved kvinnene, at de var «omskiftende», altså at de ikke klarte å bestemme seg, og at de hadde humørsvingninger. Men kvinnene har blitt beskrevet både som kalde og varme. De var fulle av følelser, man samtidig beregnende og manipulerende, og heri lå nettopp omskiftningen. For Roar sin del handlet omskiftningen om at han hoppet fra kvinne til kvinne, og ikke klarte å være kald og bruke fornuften i møte med det han trodde var drømmekvinnen(e).

Hvis vi igjen ser til Lakoffs *Women, fire and dangerous things*, finner vi at dette er en vanlig metafor for både sinne og lyst. «Å brenne av lyst», er et eksempel. Lakoff skriver at Schachter og Singer, ut fra resultatet av et psykologisk forsøk de utførte i 1962, mente at følelser bare var noe som satt i hodet. Men psykologene Ekman, Levenson og Friesen motsa dette i en artikkel fra 1983, som handlet om ansiktets følelsesuttrykk. Ettersom dette er metaforer vi finner igjen i mange versjoner i det engelske språket (og som vi ser her, det norske) mener Lakoff at metaforene har sitt grunnlag i at sterke følelser fører til kroppslige forandringer.²⁵¹

Litt senere får vi høre mer om kjærlighetsdramaet. Roar og Heidi sendte lange brev til hverandre, adressert til falske navn for å unngå uvedkommende. Men så hadde Roar truffet

²⁵⁰ Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, søndag 27.9.1914.

²⁵¹ Lakoff 1987: s. 406 og 407.

enda en jente, Åse, som han slo an med. Leander syntes ikke noe om valget hans, og mente han vraket den beste. Og så har Leander skrevet noe som virker som selve nøkkelen til Leanders syn på dette:

Men han kan ikke være herre over sig selv faar han se en som er pen. Vips! saa er han ubotelig forelsket for en liten tid [...] han kjender sig ikke selv.²⁵²

Understrekingen er Leanders. Dette tolker jeg som et tydelig uttrykk for Leanders idealer. Man skulle være herre over seg selv, altså utøve selvkontroll. For å kunne dette måtte man først kjenne seg selv og vite hvor man sto, altså ha selvinnsett. Man skulle bruke fornuften, og ikke la seg styre av følelser. Denne tenkemåten kjenner vi igjen fra de forrige kapitlene også, og den var sterkt knyttet til «skötsamhetskulturen».

Teksten Lakoff analyserer i kapitlet om sinne og lyst, er et intervju med en mann som gir uttrykk for en følelse av at kvinner angriper ham med sin seksuelle makt, men at de ikke vil at han skal reagere på dette med seksuelle fremstøt. Ettersom han vet at det er feil å handle mot deres vilje, må han stenge følelsene sine inne, og han mener at dette dehumaniserer ham. Ved å analysere teksten har Lakoff prøvd å vise frem logikken og strukturen som ligger bak metaforene som brukes, og gjort disse eksplisitte. Det er ikke sikkert denne mannen var bevisst dette selv, men dette viste seg å være metaforer som var ganske vanlige i hverdagsspråket.

Men selv om metaforene er ganske vanlige, vil ikke alle sette dem sammen på samme måte. Dette er Leanders metaforbruk et godt eksempel på. Han brukte også metaforer som gikk ut på at kvinnene brukte sin seksuelle kraft mot mennene. Det virker også som at han mente at den naturlige reaksjonen på dette var lyst, og at man dermed måtte kontrollere seg selv og holde disse følelsene i sjakk. Vi kan si at mannen Lakoff skriver om lever i en kultur som ser på det å følge sine lyster som noe naturlig, eller som noe de har rett til. Generasjonen født etter 2.verdenskrig blir her i Norge kalt for «dessertgenerasjonen». Denne betegnelsen spiller på det at de kan leve på det tidligere generasjoner har kjempet for, at de er født til et litt enklere liv. Ideen om at man skal tilfredsstille sine lyster, nyte og skjemme bort seg selv har delvis fortrent idealer som selvkontroll, disiplin og nøysomhet i vår vestlige kultur. I en slik kultur kan derfor det å stenge sine lyster inne bli sett på som dehumanisering.

²⁵² Leander Olsens dagbok nr. 3, uten sidetall, tirsdag 22.12.1914.

Men i motsetning til mannen i intervjuet, ser det ut til at Leander mente selvkontroll var et ideal, ikke en form for dehumanisering. Dette førte derfor ikke til sinne hos Leander, slik som det gjorde hos mannen. Leander levde i en helt annen tid og kultur, der man kanskje ikke hadde den samme følelsen av at man har en rett til å tilfredsstille sine lyster.

Fornuft og følelser – ulike idealer for menn og kvinner?

Leanders syn ble til en viss grad bekreftet av Roars opplevelser. I tillegg ble nok Leander også påvirket av det han leste. 22. mars 1913 skrev han at han hadde lest i *Kreutzer-sonaten* av Tolstoj. Om boka har han skrevet:

*den omhandler de moderne ekte skaber som i de fleste tilfælder kun bestaar av sanselig Kjærlighet som blegner straks.*²⁵³

Han leste den igjen nesten et år etter og skrev da:

*Skulde det gaa alle slig, saa bevares for at bli gift.*²⁵⁴

Leander må ha likt boken ettersom han valgte å lese den to ganger i løpet av et år, selv om den ga et skremmende bilde av det moderne ekteskap. Boken ble offentliggjort i 1889 og handler om en mann som, under en togreise, bekjenner å ha drept sin kone. Han mener at alle ekteskap må ende med mord, og at det er kvinnene som har skylden fordi de er tøylesløse, forførende og manipulerende.²⁵⁵

Litteraturviter Irene Iversen skriver i sin artikkel om *Kreutzer-sonaten* at litteraturen i siste tredel av 1800-tallet ville gripe inn i samfunnet politisk og moralsk. Tolstoj hadde med denne boka, sammen med Bjørnson med *En handske*, hovedrollen i «krigen om kjønnet».²⁵⁶

Hovedpersonen i *Kreutzer-sonaten* mener han ble lurt i en felle satt opp av unge kvinner og deres mødre. Fellen består av ball og utringede kjoler, og mennene kommer under kvinnens «bedøvende makt».²⁵⁷ Dette er nesten akkurat det samme som Leander skrev om hun som hadde «troldomsmakt» på båten.

²⁵³ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 133, langfredag 21.3.1913.

²⁵⁴ Leander Olsens dagbok nr. 3, s. 259, søndag 4.1.1914.

²⁵⁵ Irene Iversen, «Hvem har skylden? – Kunsten og sanseligheten i Leo Tolstojs *Kreutzer-sonaten*», *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift 01/2011*: s. 74.

²⁵⁶ Iversen 2011: s. 69 og 70.

²⁵⁷ Iversen 2011: s. 75 og 76.

I det første sitatet om boken har Leander skrevet en påstand om at de fleste moderne ekteskap består av sanselig kjærlighet. Han har ikke skrevet «i følge» Tolstoj eller lignende, men fremsatte påstanden som sin egen. Det moderne ekteskapet blir da sett på som noe negativt, for mye preget av følelser og forelskelse som raskt blekner. For å unngå dette måtte man da bruke fornuften. Hva han mente med «moderne» er ikke så lett å svare på. Tolstojs svar på problemet var forøvrig kyskheter, også i ekteskapet.²⁵⁸ Leander leste boken før alt som skjedde med Roar og Eva, samt hans bruk av krigsmetafor i forbindelse med sitt fremstøt mot Fanny. Boken har da mest sannsynlig påvirket det synet han da uttrykte.

Det vil bli for omfattende å ta for seg hele debatten rundt kjønnsморal og sedelighet her, for det var så mange meninger og standpunkter, og så mange temaer innenfor debatten. Som Iversen skriver: «Det vi altså har å gjøre med er en kultur eller et 'felt' der fortellinger møtte motfortellinger, rådende diskurser ble utfordret av motdiskurser, verk møtte 'antiverk'. Men det skjedde rundt et felles *objekt*: seksualiteten eller 'den sanselige kjærligheten', som det altså heter hos Tolstoj.»²⁵⁹ Ut fra det Leander skrev, kan det være fristende å plassere ham blant de verdikonservative, de som kjempet i mot «fri kjærlighet». Men det later samtidig til at Leander la ansvaret på mannen, det var han som fikk ansvaret for å kontrollere seg selv.

I bind en av *The Bourgeois Society. Victoria to Freud* som handler om seksualitet og kjønnsморal, skriver Peter Gay, professor emeritus i historie, at helt siden Jesus' tid har Eva blitt sett på som inkarnasjonen av sensualitet og Adam som kroppsliggjøring av fornuften. Slik fulgte også kvinnesynet helt frem til 1800-tallet, da det ble mer problematisk, noe også Bram Dijkstra viser i *Idols of perversity*.²⁶⁰ I følge Gay skrev Nicholas Francis Cooke, en amerikansk lege, i *Satan in society* at kvinnens karakter utsetter henne for inkonsekvens og besvær. Hun skifter hele tiden og kan fort føle avsky mot det hun tidligere lystet etter.²⁶¹ Dette passer godt med synet Leander har uttrykt, om kvinnen som ustabil, og spesielt på bildet vi får av Eva gjennom Leander og Roar.

Men kvinnene har, ut fra hva Dijkstra og Gay beskriver, blitt veldig ensidig fremstilt som kun styrt av følelser, og ikke fornuft. Leander bidro til å nyansere dette bildet, ved at han også beskrev kvinnene som beregnende. Han mente de ikke bare manipulerte mannen gjennom den

²⁵⁸ Iversen 2011: s. 81.

²⁵⁹ Iversen 2011: s. 72.

²⁶⁰ Peter Gay, *The Bourgeois experience: Victoria to Freud. Volume 1- Education of the senses*, 1984: s. 145.

²⁶¹ Gay 1984: s. 171.

fysiske tiltrekningskraften sin, men fant ut hva mannen likte for så å fremstille seg som idealet hans. Altså brukte de også fornuften. Og han tegnet ikke et bilde av mannen som «kroppsliggjøring av fornuften», slik Gay skriver. Her er det en forskjell mellom normativ og faktisk oppførsel. Leander mente at mennene *burde* oppføre seg slik, men at de ikke alltid gjorde det.

Kvinnene, ut fra hvordan Leander har beskrevet dem, oppnådde bare halvparten av idealene Leander uttrykte. De kjente seg selv, og visste klart hva de ville ha og hvordan de burde oppføre seg for å få det. Samtidig beskrev han dem som så styrt av følelser at de ikke klarte å «være herre over sig selv». Men det ser ikke ut til at Leanders idealer om selvkontroll gjaldt for kvinner, bare for menn. Leander konstaterte at kvinnene var omskiftelige, men kravet om selvkontroll var altså først og fremst rettet mot mennene i møte med kvinnene.

Det er vanskelig å si om Leander selv følte han levde opp til sine idealer. Ut fra hva han har skrevet virker det som at han selv ble «trodde» til tider. Han roste kvinner for deres talegaver og satt og nøt at de var så flinke til å snakke. Han beskrev en kvinne som «indtagende». Det kan se ut til at han likte livlige kvinner, han beskrev «V» som dette. Det kan dermed se ut som at hans ideal for kvinner var at de kunne være varme og fulle av følelser, men ikke humørsyke. De skulle ikke skifte mellom å være kalde og varme. Og de skulle i hvert fall ikke være bare kalde, for det var negativt når kvinnene lot fornuften styre for mye og ble strategiske.

Det er ingen overraskelse at det var forskjellige idealer for menn og kvinner i Leanders kultur, men her ser vi uttrykt en interessant tankegang bak, slik det kom til uttrykk i dagboksnotatene til en bestemt mann på begynnelsen av 1900-tallet. Både menn og kvinner ble her beskrevet som nokså omskiftelige i humør og følelser. Men på den ene siden har vi mennene, som riktignok har et ideal om selvkontroll og fornuft hengende over seg, men som samtidig blir beskrevet som litt spennende hvis de har et ustabil kjærlighets- og følelsesliv. I alle fall ser det ut til at Leander syntes Roars affærer var spennende. På den andre siden har vi kvinnene, som risikerer å bli stemplet som humørsyke, dyriske, hysteriske og løsaktige hvis de uttrykker mange og sterke følelser, samtidig som at de kan få betegnelsen manipulerende om de bruker fornuften eller tenker strategisk.

Ut fra dette synet på kvinner og menn kan vi trekke en linje til en debatt som først skulle slå fullt ut litt senere, nemlig mellomkrigstidens «samtale om kjønn», som Kari Melby kaller det i *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Det ble blant annet diskutert hva kvinnen skulle være, og et moderne og et mer tradisjonelt kvinnesyn ble satt opp mot hverandre. Det tradisjonelle kvinnesynet kjempet for en mer anstendig og moderlig kvinnelighet, mens det moderne kvinnesynet la vekt på kvinnenenes individualitet og likestilling.²⁶² Leander levde i en kultur der dette nye kvinnesynet ikke hadde fått gjennomslagskraft enda. En kultur der menn kanskje følte seg truet av kvinner som selv tok kontrollen og ga mennene en følelse av at de ble manipulert. Uansett er skillet Leander satte opp mellom menn som den fornuftige parten og kvinner som fulle av følelser (og potensielt farlige) klassisk, og absolutt tradisjonelt.

Leanders holdninger var, som vi har sett, ikke særlig ualminnelige, men representative for et syn på kvinner som har vært vanlig i mange hundre år, men som skulle endre seg mer og mer utover i Leanders liv. Med et blick til Annalesskolen og deres «fjerde lag», «mentalités», kan vi si at kjønnsmoral er noe som har endret seg sakte. Og selv om veldig mye har forandret seg når det gjelder kjønnsmoral de siste tiårene, finner vi fortsatt rester av dette synet i kulturen vår i dag.

²⁶² Kari Melby, «Husmorens epoke. 1900-1950», i Ida Blom og Sølvi Sogner (red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: Fra vikingtiden til 2000-årsskiftet*, 1999: s. 294 og 295.

Kapittel 8 – Avslutning

Denne studien har gitt et innblikk i hvordan en stenhoggerformann forholdt seg til kulturelle prosesser og spenningsforhold knyttet til formannsrollen, arbeidspolitikk, alkoholbruk og kjønnsmoral, i perioden 1907 til 1915. Min hensikt har både vært å gi et innblikk i disse forholdene, samt å si noe om hvordan det var å leve midt i spenningene. Jeg skal nå si noe om hva dette prosjektet har lært meg om mikrohistorie som metode. Siden det metodiske og det realhistoriske er så nært knyttet sammen i denne oppgaven, vil presentasjonen av mine funn være integrert i refleksjonene rundt mikrohistorie som metode.

Nærlesing og betydningstetthet

Denne studien kan kalles mikrohistorisk, både på grunn av sitt studieobjekt og sin analysemåte. Jeg har gått gjennom over 1000 sider med dagboksnotater. Av disse sidene har kun en liten del vært viktig for å belyse problemstillingene denne oppgaven har dreiet seg om.

Notatene har blitt analysert for å avsløre betydninger og betydningssammenhenger som kunne si noe om hvilke tenkemåter Leander hadde rundt de ulike temaene. Ved å trekke linjer mellom disse, og å lese tenkemåter som kommer til uttrykk om et tema i lys av tidligere avslørte tenkemåter, kan man oppdage sammenhenger. Sammenhenger som kanskje ikke dagbokskriveren selv har tenkt på. Carlo Ginzburg skriver om denne analysemåten i «Spor. Indicie-paradigmets rødder», og sammenligner den med hvordan en detektiv som Sherlock Holmes kan finne ut hvem som har begått en forbrytelse ved å tolke en mengde små spor.²⁶³

Tanken om skikkelighet er et eksempel. Denne går igjen i Leanders dagbøker, uten at det nødvendigvis blir uttrykt eksplisitt så mange ganger. Men gjennom nærlesing, har jeg kunnet avsløre hva slags oppførsel Leander satte pris på og ikke, og ut fra dette sett hvilke idealer han hadde. Den samme tenkemåten og de samme idealene har vist seg i flere ulike sammenhenger gjennom dagbøkene, og sammen danner de et bilde av en mann som la stor vekt på skikkelighet eller «skötsamhet» i livet sitt. Dette viser at hvis man utfører det Ginzburg kaller

²⁶³ Carlo Ginzburg, «Spor. Indicie-paradigmets rødder», i Morten Thing og Gert Sørensen (red.), *Spor. Om historie og historisk metode*, 1999: s. 78-110.

sportolkning eller detektivarbeid, og gjør dette med mikroblikk, kan elementer som ser ubetydelige ut ved første blikk, gis mening ved at man setter dem inn i en større sammenheng.

Intertekstualitet

Intertekstualiteten innad i dagbøkene har, som vi nå har sett, vært viktig for min analyse. Men analysen har også vært avhengig av intertekstualitet i en større kontekst. Jeg har ikke sett på notatene som isolerte uttrykk for holdninger og tenkemåter, men vært ute etter å finne gjenklang for disse tenkemåtene andre steder også. Frank Ankersmit har sammenlignet historiefaget med et tre, og sagt at mikrohistorikere bare er opptatt av å studere løvet, uten å bry seg om hvor på treet det hører hjemme.²⁶⁴ Jeg har forsøkt å flytte blikket frem og tilbake mellom løvet og stammen, for å trekke linjer til kulturen og miljøet Leander var en del av.

Et eksempel er Leanders avholdsretorikk. Hans retorikk avslørte elementer fra både arbeiderbevegelsen og DNTs retorikk, men hans tenkemåter og holdninger var ikke identiske med deres. Det samme gjelder kjønnsmoral. I kapitlet om dette så vi at Leander hadde et syn på kvinner som hadde vært vanlig helt siden Jesus' tid, om enn med små variasjoner. Vi fant spor fra Tolstoj, Holberg, hysteridebatten og metaforer som også brukes i dag, som «lyst er krig». Dette viser hvordan mennesket alltid blir påvirket fra en rekke forskjellige kanter, samtidig som at hvert enkelt individ kombinerer disse tenkemåtene og skaper sine egne, tilpasset deres erfaringer.

Selv om Leanders dagbøker ikke er typiske bekjennelses- eller refleksjonsdagbøker, kan man få mye ut av dem fordi det som en finner, nettopp gjennom nærlesing og intertekstualitet, er så ladet med betydninger. Selve måten Leander skrev dagbok på, spiller også en rolle for mine funn. Hver kveld skrev Leander raskt og spontant ned det som skjedde i løpet av dagen, uten å tenke så mye på ortografi og formuleringer. Når han da valgte å skrive litt mer om et tema, viser dette at det var et tema som virkelig opptok ham. Og refleksjonene hans var da også spontane, preget av nokså sterke følelser. Dette kommer tydelig frem i formuleringene hans.

De emnene jeg har valgt ut er altså emner Leander skrev nokså sjeldent om, men når han først skrev om dem, brukte han et annet språk enn det korthugde han ofte brukte om arbeidsdagen og været. Og ved å trekke linjer mellom disse temaene innad i dagbøkene, og utover til kultur

²⁶⁴ Narve Fulsås, «Historie og forteljing», *Nytt Norsk Tidsskrift* 03/2005: s. 296.

og miljø, dannes det et rikt og mangefasettert bilde. Det var også noe slikt Clifford Geertz var ute etter med sin «thick description». Og det er mange likheter mellom intertekstualitet og «thick description». Dette mener også litteraturprofessor Harry M. Solomon, som skriver: «[...] good intertextual description is thick description».²⁶⁵

Å nyansere dikotomier og abstrakte begrep

I innledningen ble det skissert opp flere dikotomier som har vært vanlig å bruke om forhold som preget miljøet Leander levde i. Et av mine mål med dette studiet, har vært å nyansere dette bildet. Jeg har villet vise at mennesker ikke enten tilhører den ene eller andre gruppen, er enten/eller, men er preget av ambivalens, motstridende hensyn og sammensatte følelser. At mennesket noen ganger følger sine idealer, og andre ganger tenker mer pragmatisk. Dette gjør ikke bildet vi har av disse temaene enklere, men det gjør det litt klarere.²⁶⁶

Det er nettopp til slike formål mikrohistorie er anvendelig. Liv Egholm skriver: «[...] idet det netop er i mødet mellom individet og dets kulturelle forudsætninger, muligheder og begrænsninger at dynamikken flourer».²⁶⁷ Nærlesing plukker opp dynamikken, nyansene og ambivalensen som finnes i språk og handlinger, og hvordan en person tenker rundt de (ofte motstridende) kreftene og interessene som preger den kulturen en lever i – slik alle mennesker former sine egne tanker i vekselspill med omgivelsene.

Når da skikkelighet, «skötsamhet» og selvkontroll har blitt brukt som samlende begrep for Leanders tanker og holdninger, har det ikke vært meningen å redusere alle hans motstridende tanker og holdninger til enkle begrep. Poenget har heller vært å vise alle de forskjellige måtene og sammenhengene disse begrepene kunne brukes i. Og dette demonstrer også at det mangfoldet som ligger i det å være et «skötsamt» menneske, vanskelig kan sammenfattes enkelt med et begrep.

I arbeidet var idealene noe Leander lot seg lede av, men også noe han dømte andres arbeid etter. I møte med syndikalistene, brukte han idealene for å dømme dem negativt da han var i konflikt med dem, samtidig som de delte mange av idealene og gikk godt overens ellers. Når det gjaldt alkoholbruk, brukte Leander skikkelighetsbegrepet for å skille mellom dem som

²⁶⁵ Harry M. Solomon, *The rape of the text. Reading and misreading Pope's Essay on man*, 1993: s. 56.

²⁶⁶ Jf. Kaldal 1995: s. 105.

²⁶⁷ Egholm 1999: s. 25.

kunne og dem som ikke kunne drikke alkohol. Dette var stikk i strid med DNTs offisielle holdninger, og i en tid der avholdsdiskursen var preget av strenge dikotomier. Det var ikke snakk om noen gyllen middelvei, og dette var holdninger Leander også til tider uttrykte. I møte med det Leander så på som manipulerende kvinner, var skikkelighet og selvkontroll strategier for å unngå å havne i feil kvinnes klør.

Leanders dagboksnotater kan også brukes til å nyansere selve skötsamhetsbegrepet. På den ene siden ser vi at Leanders tenkemåter passer med de tenkemåtene Ambjörnsson og Horgby beskriver. Ved å se på hvordan Leander brukte «skötsamhetsidealene», får vi et mer levende bilde av et abstrakt begrep. På den andre siden passer ikke Leander helt inn i de bildene som ellers har vært gitt av hva det vil si å være en «skötsam» person. En av grunnene er at han ikke var sosialdemokrat eller en del av arbeiderbevegelsen. En annen grunn, som henger sammen med den første, er at Leander ikke var en del av en gruppe som hadde «skötsamheten» som en bevisst strategi for å bli jevnbyrdige med borgerskapet. For Leander virker det rett og slett som om han mente dette var den beste måten å leve på, og jeg har ikke klart å finne en bevisst, uttalt strategi som lå bak hans idealer. Samtidig er det kanskje få mennesker som har en bevisst strategi for hvordan de lever livene sine. Selv om Leander ikke hadde en uttalt strategi eller gruppetilhørighet med andre som hadde «skötsamhet» som sin levemåte, og selv om han sto i en mellomposisjon, var han ikke et individ som var helt frikoblet fra det sosiale. Han var også preget av sitt sosiale miljø og sin bakgrunn. Men dette viser altså at skötsamhetsbegrepet kan brukes i en mye videre sammenheng enn det før har blitt brukt, og at man kan finne lignende tendenser også i andre miljøer.

Nyanseringen har foregått på litt forskjellige måter i de ulike kapitlene. I kapittel fire var det formannsrollen som skulle undersøkes. Dette er en rolle som per definisjon går ut på å være mellom to parter, altså en ambivalent posisjon i seg selv. Og dette aspektet har ofte blitt lagt vekt på i faglitteraturen. Vi så hvordan Leander forholdt seg til begge parter, og at autoritetsforholdet ikke nødvendigvis var slik rollene skulle tilsi at det var. En formann kunne få autoritet ut fra sin kunnskap om faget, og kunnskapen kunne gi formannen selvtillit og fagstolthet til å våge å gå mot ledelsen når han opplevde at ledelsen gjorde feil. Nyanseringen gikk her ut på å vise et eksempel på hva som ligger i det abstrakte begrepet «formann», og hvordan en formann kunne takle ambivalensen som lå i rollen.

Når det gjaldt det politiske, som jeg tok for meg i kapittel fem, førte også formannsrollen til at Leander sto i et motsetningsforhold til syndikalistene. Og motsetningene var sterke når de sto midt oppe i en konflikt. Da var det Leanders jobb å være motstander av syndikalistene, og språket hans avslørte at dette var noe han også følte sterkt. Men utenom konflikten var miljøet preget av fredelig samvær, noe som kanskje var ekstra viktig fordi de bodde på et lite sted og i et tett miljø. En forutsetning for at de kunne gå så godt sammen til vanlig, var da trolig at Leander og syndikalistene faktisk hadde mye til felles. Her har det altså vært viktig for meg å nyansere motsetningsperspektivet, og vise at man både kunne være politiske motstandere og gode venner, og hvordan sterke negative følelser kan gå relativt raskt over.

I kapittel seks var det avhold og alkohol som sto i fokus, og vi har sett at stenhoggermiljøet var preget av sterke motsetninger mellom disse to partene. Også her ville jeg vise at bildet ikke bare var svart og hvitt, og to leirer som sto mot hverandre. Leander var tydelig avholdsmann, med klar retorikk mot alkoholens negative sider. Samtidig viste han omsorg for dem som drakk, og lot til og med alkohol bli servert i selskap der han var vertskap. Vi har med dette sett at begrepet «avholdsmann» ikke var helt entydig, og at det fantes mange variasjoner i tenkemåter selv innad i en avholdsorganisasjon. Slik var det i alle fall hos en person som selv var avholdsmann, men som også levde i et miljø med mye alkohol.

Hvis vi ser på kapitlet om kjønnsmoral, er det klart hvilke parter som sto mot hverandre i Leanders øyne, nemlig menn og kvinner. Her var det opplagt hvilken side Leander hørte til, og nyanseringen her handlet om måter menn kunne forholde seg til kvinner på. Når det gjaldt selve synet på kvinner, så vi at Leander så på dem som manipulerende, følelsesstyrte, noen ganger fortryllende vakre, og litt farlige. Når det gjaldt synet på menn, så vi to forskjellige tenkemåter. På den ene siden har vi Roar, som lot seg rive med av de fortryllende kvinnene, i den ene kjærlighetsaffæren etter den andre. På den andre siden har vi Leander, som la vekt på selvkontroll og fornuft i møte med det andre kjønn. Samtidig så vi at også han ble revet med noen ganger, om enn bare i tankene.

Hans Medick skriver: «To see the individual as socially constituted in this way means that this process is always played out within the contradictions and conflicts of the society in question, and that these contradictions and multiple layers also extend in to the subject».²⁶⁸ Medick

²⁶⁸ Medick 1995: s. 62.

snakker her om to plan, samfunnet og mennesket som lever i det. I denne studien har målet vært å nyansere på begge disse planene. Jeg har forsøkt å nyansere dikotomiene brukt om samfunnet Leander levde i, og vise at de to partene, eller kreftene, ikke var adskilte kategorier med klare motsetninger. Samtidig har jeg prøvd å nyansere Leanders posisjon, ved å vise nettopp det at han ikke alltid inntok en fast posisjon, men forandret mening, hadde motstridende meninger, og ikke alltid mente det han «burde» mene.

Generalisering og det allmenne

Mikrohistoriske studier har både blitt kritisert for å mangle representativitet og for å prøve å generalisere fra spesielle enkelttilfeller til en større helhet. Arfinn Kjelland tar for seg flere meninger om mikrohistorie og representativitet og generalisering i sin artikkel «Norsk lokalhistorie og ‘nyare’ mikrohistorie», og siterer her Dagfinn Slettan som spør « hvor vesentlig *er* representativitet og generalisering når det ikke dreier seg om å undersøke forekomsten av enkeltfenomener, men å trenge dypere inn i sammensatte prosesser?»²⁶⁹

Min konklusjon er ikke en enkel generalisering, der jeg slutter fra enkeltindividet Leander og til et bestemt kollektiv. Fokuset ligger heller på dette individets møte med de forskjellige temaene og prosessene, noe som viser hva det var mulig å mene om disse. Det går an å si at det sikkert var flere som hadde de samme tenkemåtene som Leander. Professor emeritus i historie, Richard D. Brown, skriver at mange mikrohistorikere tenker: «Yes, the author will admit, my case is exceptional and unrepresentative in some respects, but surely not in every respect».²⁷⁰ Og slik er det jo i dette tilfellet også. Leander var ikke den eneste som hadde selvkontroll og skikkelighet som idealer, den eneste formannen som var venn med syndikalister, eller den eneste avholdsmannen som vaklet i synet på alkoholbruk og aksepterte alkoholservering på egne fester. Men det er umulig å si hvem og hvor mange som mente dette, og det er heller ikke min intensjon.

Man kan likevel, ut fra denne studien, trekke noen slutninger til noe allment, men dette allmenne er ikke selve meningene og tenkemåtene til Leander i seg selv. Det er i stedet tvilen og ambivalensen, det at man blir dratt mellom motstridende meninger og grupper, som er det allmenne. Leander var en helt vanlig mann, i den forstand at han var en som ikke sto i front

²⁶⁹ Arfinn Kjelland, «Norsk lokalhistorie og ‘nyare’ mikrohistorie», *Heimen bind 46, 2009 hefte 3*: s. 241.

²⁷⁰ Richard D. Brown, «Microhistory and the post-modern challenge», *Journal of the Early Republic Vol. 23, No. 1, Spring 2003*: s. 16.

eller ledet an på noen måte. Denne studien kan derfor heller ses på som et prisme inn i et helt vanlig menneskes liv. Og målet har vært å studere hvordan de forskjellige kreftene virket inn på enkeltmenneskene i samfunnet Leander levde i, og hvordan man kunne forholde seg til disse.

Kilder

Mine hovedkilder

Leander Olsens dagbok nr. 1 – 27.12.1907-19.8.1909, 375 sider.

Leander Olsens dagbok nr. 2 – 20.8.1909-20.3.1912, 378 sider.

Leander Olsens dagbok nr. 3 – 21.3.1912-10.10.1915, 575 sider.

Digitale kilder

Arkivverket.no/digitalarkivet. Har blitt brukt for å finne informasjon i folketellingene, samt lysningsprotokoll for Hvaler, 1919-1968.

E-post fra Svein Åstrøm av 22.8.2011.

E-post fra Knut Ekeberg av 12.2.2011.

Fagerhus, Harald. *Anarkismen og syndikalismen gjennom Norge i 150 år*. <http://www.fagerhus.no/a_Norge/>, 2004, sist aksessert 25.4.2012.

Hermods. «Vår historia». <<http://hermods.se/Om-Hermods/Var-historia/>>, u.å., sist aksessert 25.4.2012.

Holberg, Ludvig. *Fire Skiemte-Digte*. <<http://gandalf.aksis.uib.no/holberg/tekster/Skiemte-Digte/4re%20Skiemte-Digte/skiemte-digte.page>>, 2012, sist aksessert 26.4.2012.

Nobelprize. «Bertha von Suttner - Biography». <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1905/suttner-bio.html>, u.å., sist aksessert 26.4.2012.

Statistisk Sentralbyrå. «Befolkning, tabell 3.26 - gjennomsnittsalder ved giftermål»,
<http://www.ssb.no/emner/historisk_statistikk/tabeller/3-3-26t.txt>, 1999, sist aksessert
26.4.2012.

Veileder for avholdslagene i Smaalenenes fylke av D.N.T. 1912, tilsendt på e-post fra Mari-
Marthe Apenæs, organisasjonskonsulent Det Norske Totalavholdsselskap, 6.2.2012.

Andre kilder

Copibog for Martin Olsen 30.september 1905 til 9.oktober 1906

Litteratur

Allen, Graham. 2000. *Intertextuality*. London.

Ambjörnsson, Ronny. 1988. *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880-1930*. Stockholm.

Ambjörnsson, Ronny. 1993. «Den skötsamme arbetaren or the conscientious worker». *Libraries & Culture, Vol. 28, No. 1, The History of Reading and Libraries in the Nordic Countries*, s. 4-12.

Amundsen, Arne Bugge. 1995. «Svensk innvandring til Borge og Torsnes på 1800-tallet». *Østfoldarv XI*, s. 148-229.

Amundsen, Arne Bugge. 2004. *Borge 1800-1920*. Fredrikstad.

Amundsen, Arne Bugge. 2006. «Svenskefaen og hvite vester: svensk arbeidsinnvandring på 1800-tallet – eksempler fra Østfold». I: Jensen, R., Thorkildsen, D. & Tønnessen, A. V. (red.). *Kirke, protestantisme og samfunn: festskrift til professor dr. Ingun M. Montgomery*. Trondheim.

Andersen, Tanja Kjær. 2009. *Folkekaravaner og eksotiske mennesker*. København.

Andreassen, Rikke. 2003. «The 'exotic' as mass entertainment: Denmark 1878-1909». *Race & Class October 2003 vol. 45 no. 2*, s. 21-38.

Bell, David A. 2006. «Total History and Microhistory: The French and Italian Paradigms». I: Kramer, Lloyd og Maza, Sarah (red.). *A companion to Western historical thought*. USA.

Björgum, Jorunn. 1998. *Martin Tranmæl og radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse 1906-1918*. Oslo.

Bjørnson, Øyvind. 1990. *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. På klassekampens grunn (1900-1920)*. Oslo.

Blomberg, Eva. 1995. *Män i mörker: arbetsgivare, reformister och syndikalister: politik och identitet i svensk gruvindustri 1910-1940*. Stockholm.

Bondevik, Hilde. 2005. «Henrik Ibsen og hysteriet». *Edda* 04/2005, s. 327-341.

Brown, Richard D. 2003. «Microhistory and the post-modern challenge». *Journal of the Early Republic* Vol. 23, No. 1, Spring 2003, s. 1-20.

Bull, Edvard d.e.. 1918. *Socialisme og syndikalisme*. Kristiania.

Bull, Edvard d.y.. 1961. *Renhårig slusk*. Oslo.

Clark, Elizabeth A.. 2004. *History, theory, text: historians and the linguistic turn*. Cambridge.

Danielsson, Rolf og Norheim, Svein. 2003. *Granit – stenhoggernes historie i grenselandet*. Strömstad.

Davidson, T. 1921. *Avholdsbevægelsen som kulturkamp: verdenshistorisk oversigt*. Trondheim.

Dehli, Martin. 1973. *Fredrikstad bys historie. Bind 3. Sagbrukstiden: 1860-1914*. Fredrikstad.

Dijkstra, Bram. 1986. *Idols of perversity: fantasies of feminine evil in fin-de-siècle culture*. New York.

Dunkerley, David. 1975. *The foreman: aspects of task and structure*. London.

Egholm, Liv. 1999. «Mikrohistorie». *Den jyske historiker nr. 85 august 1999 – mikrohistorie*, s. 20-46.

Elias, Norbert. 1978-82. *The civilizing process*. Oxford.

Fjeld, K. O., Klavestad, L. O., Åstrøm, S. 2002. *Gårder og slekter i Borge og Torsnes. Bind 4, Kile, Ødegård, Refsahl, Roppestad og Husvik*. Fredrikstad.

Foa, Uriel G. 1955. «The Foreman-Worker Interaction: A Research Design. *Sociometry*, Vol. 18, No. 3, s. 226-244.

Frykman, Jonas og Löfgren, Orvar. 1994. *Det kultiverte mennesket*. Oslo.

Fuglum, Per. 1984. «Pionerårene». I: Fuglum, Per (red.). *125 år for alles vel. Det norske totalavholdsselskap 1859-1984*. Oslo.

Fuglum, Per. 1999. *Et onde avskaffer man!/: arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden*. Trondheim.

Fulsås, Narve. 2005. «Historie og forteljing». *Nytt Norsk Tidsskrift* 03/2005, s. 287-298.

Gay, Peter. 1984. *The Bourgeois experience: Victoria to Freud. Volume 1- Education of the senses*. New York.

Geertz, Clifford. 1993. *The interpretation of cultures*. London.

Ginzburg, Carlo. 1980. *The cheese and the worms: the cosmos of a sixteenth-century miller*. London.

Ginzburg, Carlo. 1999. «Spor. Indicie-paradigmets rødder». I: Thing, Morten og Sørensen, Gert (red.). *Spor. Om historie og historisk metode*. København.

Godfrey, Hollis 1919. «The Foreman». *Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 85, Modern Manufacturing. A Partnership of Idealism and Common Sense (Sep. 1919)*, s. 146-151.

Hagemann, Gro. 1999. «De stummes leir? 1800-1900». I: Blom, Ida og Sogner, Sølvi (red.). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: Fra vikingtiden til 2000-årsskiftet*. Oslo.

Harbsmeier, Michael. 1999. «Mikrohistorie – et plaidoyer». *Den jyske historiker nr. 85 august 1999 – mikrohistorie*, s. 7-19.

Hjardar, Ulf. 2005. *Sten. En historie om stenhoggingen på Hvaler*. Fredrikstad.

Homer. 2010. *Odysséen*. Oslo.

Horgby, Björn. 1993. *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850-1940*. Stockholm.

Ibsen, Henrik. 2009. *Peer Gynt*. Bergen.

Iversen, Irene. 2011. «Hvem har skylden? – Kunsten og sanseligheten i Leo Tolstojs Kreutzersonaten». *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift 01/2011*, s. 69-81.

Jensen, Inger. 1993. *Hvaler Bygdebok – havet var leveveien 1800-1940*. Hvaler.

Joyce, James. 1999. *Ulysses*. Oslo.

Kaldal, Ingar. 1994. *Alltagsgeschichte og mikrohistorie*. Trondheim.

Kaldal, Ingar. 1994. *Arbeid og miljø ved Follafooss tresliperi og Ranheim papirfabrikk 1920-1970*. Trondheim (Doktorgradsavhandling i historie ved NTNU).

Kaldal, Ingar. 1995. «Arbejdets kulturer – hvordan studere dem?». *Arbejderhistorie* 1995, nr. 4, s. 97-111.

Kaldal, Ingar. 1997. *Veit og gate: daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880-1950*. Trondheim.

Kaldal, Ingar. 1999. «Om 'Den jyske historiker nr. 85 august 1999, Mikrohistorie'». *Nyhedsbrev for Nätverk for Historieteori & Historiografi nr. 6, oktober 1999*.

Kaldal, Ingar. 2002. *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Oslo.

Kallelid, Ole og Skjæveland, Leif Kjetil. 1996. *Avholdsbyen: historien om avholdsbevegelsen i Stavanger*. Stavanger.

Kjeldstadli, Knut. 1989. *Jerntid: fabrikkssystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*. Oslo.

Kjelland, Arnfinn. 2009. «Norsk lokalhistorie og 'nyare' mikrohistorie». *Heimen bind 46, 2009, hefte3*, s.237-254.

Kolker, Kenneth K. 1948. «The changing status of the foreman». *Bulletin of the Business Historical Society*, Vol. 22, No. 3 (Jun., 1948), s. 84-105.

Lakoff, George. 1987. *Women, fire and dangerous things: what categories reveal about the mind*. Chicago.

Lakoff, George og Johnson, Mark. 2003. *Hverdagslivets metaforer: fornuft, følelser og menneskehjernen*. Oslo.

Lane, David. 2006. «Hierarchy, Complexity, Society». I: Pumain, Denise (red.). *Hierarchy in Natural and Social Sciences*. Nederland.

Langholm, Sivert. 1974. «Historie på individnivå. Omkring Ullensakerprosjektet – et mikrohistorisk eksperiment». *Historisk tidsskrift* 53/1974, s. 243-272.

Lejeune, Philippe. 2009. *On diary*. Honolulu.

Le Roy Ladurie, Emmanuel. 1980. *Montaillou: Cathars and Catholics in a French village, 1294-1324*. Harmondsworth.

Levi, Giovanni. 2001. «On microhistory». I: Burke, Peter (red.). *New perspectives on historical writing*. Cambridge.

Liljewall, Britt. 1995. *Bondevardag och samhällsförändring: studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*. Göteborg (Avhandling fra Historiska institutionen i Göteborg).

Medick, Hans. 1995. «‘Missionaries in the rowboat’? Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History». I: Lüdtke, Alf (red.). *The History of everyday life: reconstructing historical experiences and ways of life*. New Jersey.

Melby, Kari. 1999. «Husmorens epoke. 1900-1950». I: Blom, Ida og Sogner, Sølvi (red.). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie: Fra vikingtiden til 2000-årsskiftet*. Oslo.

Owesen, Ingeborg W. 2010. «Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist». *Norsk Filosofisk tidsskrift* 01/2010, s. 40-52.

Qvale, Thoralf Ulrik. 1976. «Comment: What about the foreman?». *Acta Sociologia, Vol. 19, No. 1, 1976*, s. 77-82.

Riis, Anita Holm. 2006. *Kulturmødets hermeneutikk: en filosofisk analyse af kulturmødets forudsætninger*. Højbjerg.

Rossel, Sven H. 1994. «Ludvig Holberg: The cosmopolitan. A monographic sketch». I: Rossel, Sven H. (red.). *Ludvig Holberg: a European writer: a study in influence and reception*. Amsterdam.

Sandstrøm, Kathrine L. 2010. «Kvinder kom vær med!» *Kulturmøter i en brytningstid: Stenhoggerkvinner på Spjærøy 1909-1921, deres relasjon til hverandre og de lokale kystkvinner, belyst gjennom begrepsparet samhold og motsetning*. Oslo (Masteroppgave i kulturhistorie ved Universitet i Oslo).

Solomon, Harry M. 1993. *The rape of the text. Reading and misreading Pope's Essay on man*. Alabama.

Sufrin, Sidney C. 1951. «Foremen and their social adjustment». *Industrial and Labor Relations Review, Vol. 4, No. 3, Apr. 1951*, s. 386-392.

Van Lottum, Jelle og Sogner, Sølvi. 2006. «Magnus og Barbara. Mikrohistorie i Nordsjøregionen på 1600-tallet». *Historisk tidsskrift* 3/2006, s. 377-401.